

Ágh István,
Kiss

Benedek,

Veress Miklós versei;

Tamási Áron drámája,

Thiery Árpád novellája;

Csetri Lajos,

Domokos

Mátyás

tanul-

mánya

tiszatáj

IRODALMI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

A Magyar Írók Szövetsége
Dél-magyarországi Csoportjának
lapja

Megjelenik havonként

Főszerkesztő: ILIA MIHÁLY
Főszerkesztő-helyettes: ANNUS JÓZSEF

Kiadja a Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: **Kovács László**

Szerkesztőség: 6740 Szeged, Magyar Tanácsköztársaság útja 10. Táviratcím: Tiszatáj Szeged, Sajtóház. Telefon: 12-330. Postafiók: 153. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI 1900 Budapest, József nádor tér 1. sz.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96 162 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 6 forint. Előfizetési díj: negyedévre 18, fél évre 36, egy évre 72 forint. Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza. **Indexszám: 25 916.**

73-2063 — Szegedi Nyomda

Tartalom

XXVII. ÉVFOLYAM, 6. SZÁM

1973. JÚNIUS

KISS BENEDEK versei: Ének magunkért, Számban a tavasz jó ízével, Sinka zsákja	3
ÁGH ISTVÁN: Családi csonka-kör (vers)	7
UTASSY JÓZSEF versei: Akár a szarvasok, Zenét gyűjtök rád, piros zenét!, Akit a gyász felöltöztet, Derengők	8
VERESS MIKLÓS versei: Woland jegyzeteiből, Óda a megmaradáshoz	12
SZEPESI ATTILA versei: Egy régi szegedi utcára, Kós Károly, Bathó Mihály énekei	17
PETRI CSATHÓ FERENC versei: Szegénylegények, Jelentés 1973 tavaszáról, Mikor farkasszemet néztünk a táncban, József Attila, Én, petri ferenc	19
BAKA ISTVÁN versei: Vázlat A vén cigányhoz, Ima	21
TAMÁSI ÁRON: Ösvigasztalás (színmű, II. rész)	23
THIERY ÁRPÁD: Királynő nélkül (elbeszélés)	49

TANULMÁNY

DOMOKOS MÁTYÁS: A költő hangján (Egy tanulmánykötet margójára)	58
CSETRI LAJOS: Illyés Gyula Dózsa-drámáiról	66

KRITIKA

LÁNG GUSZTÁV: Küzdelem az előítélettel (Sükösd Mihály: Küzdelem az epikával)	75
SZÉKELYHIDI ÁGOSTON: Kortársaink (A sorozat első műveiről)	77

ÓDOR LÁSZLÓ: Monográfia egy ember dallamáról (Vita Zsigmond: Áprily Lajos)	81
KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: Tornai József: Kiszakadva	83
OLASZ SÁNDOR: Galgóczi Erzsébet: Pókháló	85
PETRI FERENC: A tárca visszaadott becsülete (Bajor Andor: Tücsök és bogár)	87
PINTÉR LAJOS: Itt, ahol földhöz lapul minden... (Fehér Ferenc: Egy kiskirály kunyhójából)	88
KISS GY. CSABA: Szeberényi Zoltán: A Vox humana költője	88
HOPP LAJOS: Veress Dániel: A rodostói csillagnéző ...	90
VEKERDI LÁSZLÓ: Szent-Györgyi Albert: És most?! (What Next?!)	92
KISPENGŐ FERENC: Sárosi Bálint két könyve	95

ILLUSZTRÁCIÓ

Zoltánffy István rajzai a 6., 11., 18., 48. és 57. oldalon

KISS BENEDEK

Ének magunkért

*Gitáron, kantelén
téged pengetlek én,
sípon vagy trombitán
téged fúj ki szám,
s föld-fölött után,
ha velem hull a hang,
füvek, párák szaván is
fölkiáltalak!*

*Téged mondott a kő,
míg nem lett piramis.
Téged sajogtalak,
mikor cipeltem is.
S ha föld-fölött után
tipródtam föld alatt:
bár varangyok szaván,
de kiáltottalak.*

*Lányok, tulipánba
kik felöltözködtök,
tördelt derekára
friss dacokat köttök,
s napotok-hamvadtán,
föld-fölött után
hagymátokból süt világra
az új tulipán!*

*Téged pingál a vér
a test kopár falán,
onnan vetít élénk
a csend, te Ős-Hiány,
s a föld-fölött után
ha leszek, mi te vagy:
a némaság szaván is
fölkiáltsalak!*

Számban a tavasz jóízével

*Járok fekete januárban
a tavasz jóízével a számban.*

*Kiköptem a telet — rágógumija
bele ne ragadjon fogaimba soha!*

*Kiköptem? ropogott csontom mint a hó.
De íme, lányok nyílnak,
asszonycseresznye pirkad,
és az is ropogó!*

És nincs is hó. Kopasz kappan:
toprongyol hős januárunk az utcaszélen.
Szökne már, meglépne valami stoppal.
S nézd: hóvirágot szedek neked
koponyám avar ligetében.

S a Déli pályaudvar is, nézd,
mint a kivénhedt lárva.
Szállna már, szitakötővé válna,
s nem gondol avval, rá mi jöhet még.

En tudom, tudom: a lélek telében
csont ropog, nem a hó,
ha jön a fagy — és jön még értem.
De bennem akkor is cseresznye érjen
s füttyüljön sárgarigó!

Járjak a gyászban, januárban
tavasz jóízével a számban —
világ és lélek januárjában
hóvirág, hóvirág: melegedj számban!

Sinka zsákja

Füst és pernye lobogóit
szaggatják az éjszakában,
toporzékolnak a kutyák
füstös égbe szimatolva,
fényes orral megböködik
a füst gyapjas bárányait:
fölborult egy faggyúcsillag,
s a menny lázverte mezőin
a gyémánthodály kigyulladt.

Szívemet hát megkondítom,
hogy konduljon, meglendítem:
Tűz van! Tűz van! kiáltozok,
ébredjetek, ocsúdjatok!

Szívemet én kondítottam,
belécsendült az éjszaka,
kuvikkolt egy gyárkéményen,
de ráhagyta, elcsendesült.

Jaj de magam kósza baglyát
hogy csitítsam-csendesítsem?
Hogy csitítsam hogy csituljon,
megnyugodjon, elpihenjen?
Égi tűz vöröse látvány,
pernyéje hús hózuhatag,
de én, hús-vér kályha, szótlan
loholok, az éjszakából
tépek magamnak kabátot,
szorítom hogy elfojthassam
magamban e bolygó lángot:
cserepet mar ajkaimra
a szittyó láz, kipárállik
a szittyó tűz füstje számon.

Villamosról villamosra,
körutakon, résutcákon
mint egy árva karácsonyfa,
behavazva, szikrát szórva ...
Kiskarácsony, nagykarácsony —
járok karácsonyfa-árván.

De ni, közelget valaki
a sűrű havat lábálván!

Mezítláb jön, csillagot lép,
bütykös lába havat olvaszt,
rőgről angyalhajat koppaszt,
lába tűzokcsillagot lép.

Hóba tűzokcsillagot lép
de a vállát zsák lapítja.
Megáll, ledobja a zsákot,
lekezel komoran: Sinka ...

Most ne hagy el, uramisten!
Megszaladjak, megöleljem?

Néz csak, nem szól, én beszélnék,
de nem, nem emberé nyelvem:
szavam vadkácshápogás,
magam nászruhás vadkácsa,
pedig tél van, mind elrepült.
Kacsahangom, az is néma:
szám kávájáról a hangok
nem föl — potyognak befelé.

Am ő ügyet sem vet arra,
dögnehéz zsákját mutatja
s fordul, meg is visszafelé,

megy a hóban Sinka István,
megy havas tallókon vissza.

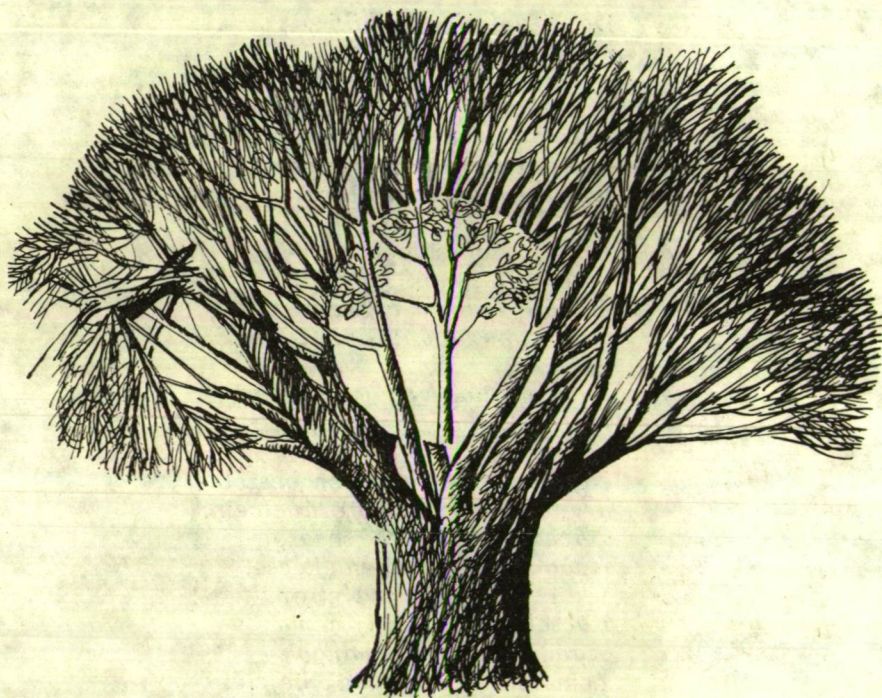
Most fakadnék ám még sírva!
most maradok ám csak árván!

Vadkácsaszárnyaim alól
kiperdül két aranybárány,
sírdombjára heverednek.
Szép vadkácsaszemeimből
kirepül két fehér holló,
fejfájára telepednek,
egyik balról, másik jobbról.

Hát a zsákkal mit csináljak?
de ni! gyapjas kossá váltott!
pödrött szarva kemény fegyver,

bundájával fölmelenget —
nyakamba veszem mint zsákot,
bízvást én is nekivágok
kosommal a havazásnak,
megyek Kozocsát keresni,
viszem a kost Kozocsának.

Füst és pernye lobogóit
ti meg, pulik, szaggassátok!
Toporzékoljatok: nyíljon
Isten szeme tiszta kéket,
csillaggal pipacsló rétet,
mert azóta már arra jár,
arrafelé caplathat már,
hogy végleges supát leljen,
Sinka, a fekete bojtár!

Családi csonka-kör

FÉRFIAK

Nyugalom a nyugalomban
lovunk holdvilágalmomban
balra esett Magyarország
bal térdére horkol orkánt
most tud igazán pihenni
zöldleveles vizet inni
vízből lószóval beszélni
mint az apám olyan lenni
Bála-apám-Magyarország
sehonnai nem-mennysország
mégis dér fölött világlott
pirostetejű világot
most már virág-nyugalomban
lomb a földre ömlött lombban
maga vágta diófában
oszlik testamentumában
László világít helyette
énekké szelídítette
apánk csuklócsonkját újra,
hazasimogatja ujja
kantárt csattant újra nyergel
az elveszett bőrnyereggel
mi tudunk csak abba ülni
apánk lelkével csücsülni
együtt szállni elmerülni
mint a szárnyasok elülni
aztán szárnyatlan repülni
édességtől keserülni

ASSZONYOK

Három nő, három férfi,
egy ló és csonka férfikör,
halottait reméli
vissza a tükör,
s néha az élő is
magát halottnak érzi,
mikor arcát a tükör
halott arcokkal nézi.

Jaj, Erzsébet, Mária, Izabella,
megijedtem mert nevetek
az őszi lombhullásos kertben
három levéllel rámesett:
egyik levél a körtefáról,
másik a vadcseresznyeefáról,
a harmadik a diófáról —
elsárgult, mikor rámesett.

Körtefakorona, anyám,
Erzsébet-napra hült tanyám,
Mária, vadcseresznyeefám,
szegény álmaink mosolya,
Bella, diófám, keserű,
koporsóm azért ne legyél —
rámesett három falevél,
három asszonytól jött levél.

1. HÁZASSÁG

Hasáig ért a hó, mikor
rohanva vitte át az új családot
anyja mögé, kit év után
salakká lágyít majd az árok,

lányt szült és elföldelt anyát,
magzatvíz, tömjénfüst dagálya
tört be az emeletre, csatakos
tájat füstölt az ég aljára,

pelenka, lant és szemfödél,
vakablak etetése parizerrel —
áztatott kender az ember,
köldökén elvérző isten,

Isten veled Agh Zsófia,
ég áldjon újnevű Zsuzsánna,
fáradt alkonyi tarajon
három ágy való vitorlása.

2. HÁZASSÁG

Volt-nincs, mert minden
olyan elveszithető,
és olyan visszahozható,
és olyan játékon nyerhető,
csak kinyithassam szememet,
fölszárnnyal fölém a tető,
csak kinyithassam szememet,

kimossa magát az ágylepedő,
és egy bolyongó nő megáll, Judit,
s Eszter a ketrecében állva
tapsol, mert apja lábnyomát
elvesztette és megtalálta,
akár gumijátékait
kezében tartja lábnyomom,
gyerekkorom, virágkorom
ágyából kiejti.

UTASSY JÓZSEF

Akár a szarvasok

(SZERVÁTIUSZ JENŐ: CANTATA PROFANA)

Az ELÉRHETETLEN FÖLD című
antológia költőinek

Kilencen, akár a szarvasok, Kilencen.

*Atyánk nagy íjának nyilas félholdja kel,
ropog ellenünk, mint rőt láng a berekben.*

*Szemben a vénséges vén Ezüst Öreggel
megállunk, mikéntha csillagra meredten:*

Kilencen, akár a szarvasok, Kilencen!

*Magunkra riadva, patánkra maradva,
énekijesztő lett beszédünk is, zagyva.*

*Házunkból kimartan, hazánkból kiverten,
agancsunk boronál csak a kék hidegben.*

*Ágak, egek bőre horzsolódik tőle:
idő, koronánkat derező idő, te!*

*Jaj, ha megrong a húr, gordonkán se szebben,
se halálosabban, se szerelmesebben.*

Ha elbrong ama húr az öreg kezekben:

*megfutamodik a vér a rengetegben,
ez úttalan úton járó rengetegben!*

Kilencen? Kilencszázkilencvenkilencen!

*S úgy sokasul a szám, immár Négymilliárd
fölött inog, lobog, veresedik a bárd:*

A Nagy Íj Újholdja hóhéri hidegben!

*Ezüst Öreg, ha ránk szarvasok szaván szólsz,
halld meg hát az Arany Szarvasifjúságszót:*

NEM ISZUNK CSATÁKRA CSENDÜLŐ POHÁRBÓL,

*csak tiszta forrásból,
csak tiszta forrásból.*

Zenét gyűjtök rád, piros zenét!

*Vonóit én a nagybögő éjnek,
térdemen török rőzsét a fényhez,
zenét gyűjtök rád, piros zenét,
énekek énekét, tüzek tüzét,
rádlobbantom a muzsikamáglyát,
rezes csontjaid bandája előtt
recsegjenek a karnagyai pálcák,
s legyen áldott a tűz piros hite,
ama nagy tábortűzé, mielőtt*

egy abrak zabért Fritz Schischak lelőtt:

*világíts, Papa, világítsd ki Te
a temetőt, a bakatemetőt,
mert ha egy öreg muzsik gyújt fáklyát,
elfújja Isten annak a lángját,
ha ő nem, elfújná a balti szél.
Sírról csak azok tudnak, kik ássák!
Magukat gyásszal megkoronázzák,
s lesznek egy halott helytartói és
fekete trónra ültetett árvák.*

Akit a gyász felöltöztet

*Sírhat, akit a gyász
öltöztet föl, sírhat.*

*Ki zuborgatja szép
arca tengerszemét
özvegy Kiss Margitnak?*

*Csillag, egy lerúgott,
dögcédulás csillag!*

*Én nem tehetek arról
s ő sem tehet róla,
ha elengedném kezét:*

*a Föld is elforogna
szép lassan alóla.*

Derengők

*Hatalmas este van,
holdas.*

*Szél
fú,
hogyan
hajladozhass.*

*Félsz,
ahogy derengő blúzod
melleden összehúzó*

*Melegedj
leheletemnél,
mintha általam lennél.*

*Minket,
virágom,
le nem győznek!*

Szarvas-szemeid bögnék.

Őszülünk.
Hullong a rengeteg.

Termő ág,
fiamat rengeted.

Csókkal szítom én hamvadó ajkad!

Csillag zúg,
ropog az ősz alattad.

Woland jegyzeteiből

„Az irgalmasság néha álnokul, váratlanul behatol a legkisebb résen is. Ezért említettem a rongyokat.”

(BULGAKOV)

1

Ezt a kísérletet a legnagyobb titokban
kellett elvégeznem
lombik és vegyszerek nélkül
s nem remegő házinyúllal patkánnyal vagy majommal
a kísérlet egyedüli célja volt: kísérletezze ki
kísérleti jelleggel annak lehetőségét
hogyan kísérleti úton miként lehet
a kísérletek létjogosultságát bizonyítani

Rendelkezéseimre állt a kísérlet alanya
nevezzük Mester Mesteroviccsnak
avagy Zseni Zsenionoviccsnak
hiszen nevét még a kísérlet előkészítésekor
önszántából törölte saját tudatából
valamint Margarita Margaritovna
aki kérte hogy asszonynevét
eltitkolhassa a kutatók előtt
s végül néhány elektromos készülék amellyel
a kísérleti személyekben azt a tudatot kelthettük
hogy valóban vannak

2

Mester Mesteroviccsal a kísérlet első stádiumában
azt az érzést közöltem
hogy kihúzta a lutrit majd lakást bérelt
és megalkotta a művet
elektromos ingerre folyékonyan beszélt héberül
Pilátushoz s tűrhetően fordította görögre a beszédet
miközben Margarita Margaritovna sárga virágokat vásárolt
hogy Zseni Zsenionoviccsot megcsalja
a férjével
majd fordítva

Veress Miklóst *Erdő a vadaknak* című kötetéért József Attila-díjjal tüntették ki. Gratulálunk, további munkájához erőt, egészséget és újabb sikereket kívánunk!

3

A kísérlet második stádiumában
 zavar keletkezett az elektromos hálózatban
 s míg megjavítottuk
 Mester Mesteroviccsal el kellett hitetni
 hogy üldözik
 különben azt hitte volna
 hogy üldözik
 Margaritával pedig azt
 hogy mindennek oka a sok kritikus

4

A kísérlet második részének végeztével
 megjutalmaztak

5

A harmadik stádiumban
 beavatkoztunk a kísérleti személy anyagcseréjébe
 s így azt hitte magáról
 hogy megőrült
 s fekszik
 kis sapkában
 az állami elmeegógyintézetben

megjegyzés: örült pillanatában
 eltűzelte regényét
 zárójelben: a kellő pillanatban
 egy kiszuperált kéziratot nyomtunk a kezébe
 valami Bulgakov úrtól
 aki...

6

A beteg már bízik bennem

7

Margaritáról le kellett mondanunk
 a legnehezebb időszakban
 amikor már-már célhoz értünk
 mert...
 az új segédszínész nő sajnos inkább szubrett
 mintsem abszurd-drámai hősnő
 ezért Mester Mesterovics merevgörcsbe esett

kényszerű pihenés:
 kecsége rákfarakokkal kaviárral
 utána
 kórtörténet helyett
 ágytörténeti leckék
 hátha jobban megy a játék
 a Margaritonettnek

8

A harmadik stádium lezárult
 Zseni Zsenionovics

*elfoglalta helyét
a nyugalom panteonában*

9

*A kísérlet harmadik részének végeztével
előléptettek*

10

*Éjjeli kettőkor hívtak be
ez az idióta zseni
letépte magáról az öröklétet
Messirének nevez
és krisztusi pózba merevülve üvöltözik
hogy vissza a pinceszobába
javasoltam
alapos megfigyelését:
még nem tudjuk
hogyan bírta ki ezt a dózist —
veszélyes alkalmazkodás*

11

*Válaszlevelet írok
Mester Mesterovicshoz
(ez az örült fölborítja a tervem
hogy a kísérlet igazolja
a kísérletek létjogosultságát)*

*ultimátumom:
kiengedem az elmeegógyintézetből
ha nem hajlandó magát
Mester Mesterovicsnak elismerni
és Margaritának Margaritonettet
valamint...*

12

*Pót-stádiumot nyitottam:
egyelőre
tanulmányozzuk Zseni Zsenionovicsot
különböző közegekben
meztelen csigák között
golgotai menetben
nagygyűlés tömegében
egy petróleumlámpa alján*

*megfigyelés: ha mindenben engedünk
bele fárad azaz
a rugalmasságtól rugalmas lesz a gerince*

13

*Pokolba a türelmetlen főnökökkel
nem értik meg
hogy az irgalom is hozzátartozhat
e kísérlet eszközeihez*

14
MESSIRE

üdvözlöm a házmestereket
abból az alkalomból
hogy elfoglalja helyemet
azaz helyét
volt lombikomban

tévedése csupán
hogy egy kísérlet öt stádiumból áll
s a negyedikben kitűnt
hogy nem képes megtörni
azaz hogy ön alkalmasabb a kísérlet alanyának
kineveztek a helyére
s ha kívánja
nevezhetem Mester Mesterovicsnak
úgyis annak fogja érezni magát

15
Jelentés: a kísérlet sikerrel járt
Zseni Zsenionovics azt hitte
nem veszi észre
a tisztelt vezetőség
hogy ő észrevette:
nem szabad észrevennie
tévedésünk

16
Bal kézzel a levegőbe:
lőbmőre ajtrat giddem
mastijnoszib ygoh
koygav men ik

17
Ezt a kísérletet azért bízták rám
hogy meggyőződjének alkalmasságomról
jól értelmezem-e a célt:
kikísérletezni kísérleti jelleggel annak lehetőségét
hogy kísérleti úton miként lehet
a kísérletek létjogosultságát bizonyítani

rendelkezésemre áll a kísérlet igazi alanya
nevezzük Vokaglubnak
avagy Skizofrén Skizofrénovicsnak

18
A kísérlet ötödik szakaszának kezdetekor
korszerűbb csöveket vezettek a koponyámba
ezek nem zavarják a kutatómunkát
s jobban megfigyelhető általuk
milyen folyamatok játszódnak le a megfigyelőben
a kísérlet alanyának megfigyelésekor

*mintha gyerekkoromban:
papírcső-messzelátó
benne egy szem amely néz
vagy visszanéz s közte sötétség
hogymelyik vagyok*

19

*Woland Wolandovics
még nem tudom
ki ír engem*

Óda a megmaradáshoz

*Megmaradunk fém-ég villámtalan és záportalan
a városok fölött de megmaradunk
s nem városnevek csak számok Pekingtől Los Angelesig
és kisebb számok a homlokon
melyek párzás közben világítanak
hogymegmaradjunk már nem hús bőr izmok és agyak
gyönyörkocsonya test haláltalan halál
és sorvadásra ítélve a nyelv meg a fül csak jelek
kommunikált jelek a hadak útján: hogymegmaradtunk
zuhogj színorgonán öröm-óda rafinált örömek ódája
te zengd ki halhatatlan a Bomba halálát
fiók-Niagara petergofi szökökutak ükunokája
sose mvolt színzuhatag te világold
hogymit tudunk még látni szagolni szeretkezni
a futószalag-utcákban a vetített otthonokban
egyforma arccal rezzenéstelen a nők és férfiak
gyerekkortól szerkesztésesek és ráncatlanul öregek
a füstig a nagy füstig amelyet a megmaradók fűtésre
is hasznosítanak ha föltűzték a sok kácatot
a neander-völgyi óta pingált képeket leszopott csontokat
és ronggyá hordott ruhát zuhogd el gyönyör-óda
hogymit félnek a kényes testűek mert nem hallják
hogymit fáj a gépek e föld-görögdinnye belét
ropogtatják a fém-magokat és isszák a magmát
hogymit fáj a krokodilfalánk automaták belemarva
végül a gyöngébe ha elfogy a fém és sikoltanak a védtelenek
az emberszabásúak melyeket valaha szeretkezésre
használtak a tehetősök hiába dőlnek hanyatt kacéran
csak a műanyag bőr marad belőlük fém-belüket csavar-szerveiket
kizabálják az agyáros gépező gépek
gyönyör-óda te mosd ki szemünkből a sikolyt hogymit van a kés
amellyel még ölteni lehetne és hol a nyak amelyben
nincsen fémbetét hol a pótolhatatlan szív és artériák
hol van a vér a nem-szintetikus-vér Dózsáé és Marat-é
Caesaré s a Henrikeké hol van Radnóti Petőfi gyönyörű vére
a költőké és forradalmároké hol van a bíborszínű zsarnokvér
hova szívárgott el a bátrak erősek vére
hol a dantoni vér a robespierre-i vér és García Lorca
viadalát és gyászt daloló vére kibe csordult
ha csak a gépek verekednek a gépek dalolnak előbb
primitív munkadalocskák ütemére aztán kórusban s végül
egyedül kikutatva az elfeledett múzeumok betűit*

amíg ott fent végtelenül zuhog és vakít a gyönyör-óda
 ontja színjeleit diadallal hogy megmaradunk
 te zengd ki akkor féMLELKŰ gép a Bomba halálát
 gutenbergi utód ezercsapú ósdi szedőgép
 futószalag-utcák és vetített otthonok alatt te kopogd ki
 az elfeledettet

hogy megmaradunk hiszen
 fölreped létünk héja: a vég
 újra álmodja magát föltörve a fényre az emberiség
 könyörtelennek és szépnek s hogy nem született hiába
 döglött gépekből ácsol törékeny tutajt
 és sok Charibdis közt sok ezer veszélyben
 visszatér Ithakába

SZEPESI ATTILA

Egy régi szegedi utcára

ez az utca kivész magából
 lábnyomai már Betlehemben
 ebei fönN a csillagólban
 verten vonítanak a holdra
 akácfái ragyognak a
 lámpafény üveg-aranyában
 ez az utca a tejúton
 kanyarog történelmi szélben
 aki itt Juhász Gyula után
 kószál saját fényébe omlik
 eljön érte a szirénás
 kocsi angyallal zsuppfehéren
 a sínekig-űzött fiúért
 ha ágál szobrát megutálja

vonatra autóbuszra száll
 éjért borért és ölelésért
 nappal konzervdoboz papír
 éledez a csatornaparton
 verebek szállnak verebek
 augusztus sivatag-nyarában
 aki itt él idegen százszor
 a költözködő évszakokban
 levelet ír és messze-készül
 ez az utca kivész magából
 fönN kanyarog a tejúton
 Petri Ferenc bóklászik erre
 kiskocsmák után elbolyongva

Kós Károly

ennyi fekete lomb között
 szélzugásban kakukkidőben

befödött utak énekét
 patakzugásból történelmet

veszendő vállal megmaradni
 sorsom eres kövekre irtam

István király írődeákja
 láttam a pusztán nemzet születik

hallgattam hegyi éjszakákon
 roppanó sziklák vallomását

bolyongtam Budai Nagy Antal éjjelében
 villogó kaszák sámándobok között

voltam Sztambul kaftános vándora
fordított Evlija Cselebi

most világomlások után
két Atlantisz keserű krónikása

ülök évszakok romjain
álmom álmomból fölriaszt

Bathó Mihály énekei

1

édes lelkem haj itt az éjszaka
legyél frigyem csak te szép Júlia

árva vagyok szívem nálad nélkül
kinom érted nap fogytán öregbül

illik hát minekünk örvendeznünk
mivelhogy csillagunk feltündöklött

bú ne lakja ez éjjel ágyamat
gyújtsa tüzed világosságomat

2

mérges kígyóknak kölykei
tisztességem árulói
ördögnek vagytok rabjai

búsulásom most nem volna
csak jó barátom hallgatna
szenvedésem könnyebb volna

horgas fullánkját nyelveknek
ne kínlódnám rágalmaknak
vádját gyűlölködéseknek

csak kesergek álmélkodván
útra lépvén meg-megállván
nap verőjén éjjel árnyán

Szegénylegények

Szepesi Attilának

álmodtunk verseket a lánynak gömbölyű hasat
gonosztevőnek nyaktilót öregnek könnyű véget
itt csatangoltunk hajnalig boldog szegénylegények
bolond lázaktól borzasak a tarló csillagok alatt
idéztük bús juhász gyulát törékeny égi porcelán
világított a hold nekünk s világított a költemény
itt csatangoltunk hajnalig mi két boldog szegénylegény
gauguin tinódi bosch reverdy bartók és paul celán
voltak vendégeink a kacskalábú kocsmasztaloknál
s álmodtunk verseket a szép szavaknak hímes tiszta ágyat
attila ládd magam csatangolok mert régen nem talállok
e városban mit úgy szerettél hogy reá mindig dohogtál
ahol kedves tisztánk tükrén a hold halványlő önezüstje ring
a víztükör emlékezik hol van a hű barát bölcs szuromi pali
s a többiek bohony és zsolnai no ládd milyen nehéz kimondani
magam csatangolok elmentetek jó cimborák ti sorra mind
magam maradtam itt magányom fojtogat fonott kenderkötél
s nem jöttök el nem hallom drága hangotok többé soha
és megvakult a víztükör a jég beáll s a víz alatta fut tova
s a trombiták torkára sál tekerve: TÉL

Jelentés 1973 tavaszáról

Ezen a tavaszon szerettem volna pontosan megnevezni egy fát vagy egy bok-
rot Az általános tegezőviszony megvalósítása volt a célom és ezért naponta el-
vegyültem élőlények s tárgyak között

Később zsúrokat sőt házi bulikat is rendeztem az említett teremtmények szá-
mára De ezek az események az érdeklődés hiánya miatt sorra elmaradtak

Túl sok kávét ittam ezen a tavaszon Túl sok füstöt Ezek után minden úgy
kezdődött hogy felálltam a fájdalom gyomorszájra mért ütése utáni ájulásból Úgy
kezdődött minden hogy visszaütöttem

Közben látogatók jöttek s levelek Az érzékenység és a társtalanság ugyan-
azon Tisza-partján leledzünk — üzente Pestről Anna és ebben maradtunk

A nők ezen a tavaszon is nők voltak Feltételeket szabtak mielőtt eljátszották
volna a virágáruslányt vagy a vámpírt

Alig aludtam ezen a tavaszon S mivel a végtelen számú dimenzióval rendelkező
Hilbert-féle térbe nem jutottam el háromdimenziós verseket írtam a negyedik di-
menzió árnyékában

Később furcsa kifejezést tanultam egy fizikatanártól Azt mondta: rácselmélet
Zónapörköltet evett közben és sört ivott

Ezen a tavaszon újjászülettem Talán mert Rázkolnyikovra gondoltam Talán
mert Hamletre Talán mert József Attilára Talán mert az emberiség ezerkilenc-
százhetvenharmadik tavaszának éjszakáit nem akarta átaludni a lámpa

Mikor farkasszemet néztünk a táncban

mikor a cigány legszebben játszott
mikor a tiszta kivirágzott
mikor élete-halála kellett
mikor a hegedűből hajló jegenye levele pergett
mikor vigalmas szomorúság fojtott
mikor az asztal is forgott
mikor a poharak is a csárdást ropták
mikor a szemeim perbe fogták
mikor a könnye is pergett a könnyem is csorgott
mikor a szőlő aranyló vére folyt ott
mikor farkasszemet néztünk a táncban
mikor győzzön le! azt kívántam
a szerelem bánattól párás
szemekkel órájára nézett
s közölte hogy a lányszálláson
három perc múlva: kapuzárás

József Attila

Fektették hat szál deszka közé.
Utolsó arcát befalazták,

de halála után is
készültek még róla az akták.

Tán mert hideg volt, mert december,
tán mert csípték a szegény embert:

összefogott egy marék bolhát.
Mivel hogy ellátott a mai korba,

kitépték a kezéből a tollát,
s kattant a csuklóján bilincs.

Anyja neve: Pőcze Borcsa.
Más mentsége nincs.

Én, petri ferenc

ha egyszer megadom magam
hanyatt fekszem a lándzsafűben
lombzörgésben lakatlan ég alatt
széttépem mellemen az inget
én petri ferenc

hivatalnok apám és presszós nő anyám
kegyelméből önmagam térítő királya
föladom egyszer én is

nincs számotokra testamentumom
megtörténik majd minden nélkülöm
megtörténik mi meghatározott
se jót se rosszat nem jövendölök
én petri ferenc
egy ideig vendég leszek még múltatokban
miközben mindörökre ott ülök
az első iskolapadom gyanánt szolgáló
deszkasámlimon

BAKA ISTVÁN

Vázlat A vén cigányhoz

1

Ki tette le a fegyvert
Világosnál? A versek?
A verseim?
Ki űzött
e vadonba, ahol
minden levélrés
egy áruló szeme? Minden fűszál
kettétört kard. Minden lehullott
gally koldusok kiszáradt, alamizsnáért könyörgő
karja. Minden zörej, még a lepergő
levelek alig hallható
nesze is puskadördülések
visszhangja vagy a homlokba fúródó
lövés maga.
Ösvények hurkai
fojtogatják az erdőt.
Tisztássá irtódott a holnap.
Nincs menedék, fegyvertelen
csöndjét a rengetegnek ágak
pattogása töri — pisztolyt emelnek
önmagukra a fák?

A rétek
már kezesezve
ringatják csendőrlovak árnyát.
A tó,
reszkető varrólány, az ég
hóhéringét ráncolja gondosan

*báli ruhák fodraivá.
E tájba
volna még visszaút, tudom.*

2

*Sortűz elé? — eső kopog
pergetve tompa dobverőit.
Fogaim közt virág vacog,
tán azt hiszi, havasok örlik.*

*Zöld szárát rágom — keserűség
itatja át minden szavam.
De hát miféle havasok közt
öröltetsz engemet, Uram?*

*Mint én e gyomot, úgy szorítod
összezárt szádba sorsomat.
Csillogjatok keserű nyáltól,
virág-kínlődású szavak!*

*Oda az emberek vetése. —
Mig gyászba varrják az eget
az éj vastűi, rongy virágom
szorongatom és rettegek.*

Ima

*Tömjénfüst-szürke fellegek.
A zápor olvasóját
morzsolják ráncos fák. — Miket
motyogsz Anyóka-ország?*

*— Könyörgök, holtjaim porából
hogy kendert ne növeessen,
kötéllé őket meg ne fonja
nyakad köré az Isten.*

*A keskeny hold fehér sebére
könyörgöm hajnalok varát.
Itt minden fű borotva éle:
szétszabja a tücsök szavát.*

*Kötényemen vigyázva járkálj,
félve sandíts az égre éjjel!
Megvakít a tábornok-Isten
ezernyi csillag-rendjelével.*

*Vigyázz te is, haló porodból
hogy kendert ne növeessen,
kötélnek téged meg ne fonjon
nyakam köré az Isten!*

TAMÁSI ÁRON

Ősvigasztalás

II.

Színmű négy jelenésben, megelőző játékkal

SZEREPLŐK:

CSORJA ÁDÁM, székely ősgyökér
CSORJA AMBRUS, bátyja
KISPÁL JULA, árvaleány
BOTÁR MÁRTON, mostohaapja
GÁLFI BENCE, csendőrlegény
KÖSSÉGI JEGYZŐ
FALUSI BÍRÓ
HÁROM LEGÉNYKE
TÖRVÉNYBÍRAK
ÜGYÉSZ
VÉDŐ
CSENDŐRÖK
TROTTYOS SZOLGA
VÉN SZÉKELY
NÉP
KLARINÉTOS
EGY HANG

Történik a Székelyföldön a XIX. században.

Sőt bé is vezet ide a XX. századot.

HARMADIK JELENÉS

Szín: Rideg bírósági terem.

A pódiumon, mely a padlónál csak arasznyival magasabb, hosszú, hitvány asztal, s nincs leterítve semmivel. Az asztalon egy rozsdás feszület, mellette a véres kés, és réztartóban egy görbe

szál gyertya. Az asztalnál ülve, jobb sarokban egy kerek fűtő, minek füstöt vezető csöve most az ürbe mered; balra két ablak, a piactérre nyílik, hol mindenfajta székelyek járnak-kelnek, részegen is, józanon is. Az asztallal szemben megviselt fapadok.

Idő: A Második jelenést követő nap,
estefelé.

(Függöny feljön.)

(Az asztalnál ülnek: Elnöklő bíró, Első bíró, Második bíró, büttiben az Ügyész és a Védő. — Az első padon: jobbra a jegyző s a falusi bíró, balra Botár Márton s Kispál Jula. — A hátulsó padokban: falusi székelyek várossiakkal keverve. A falusi férfiak némelyike ostorral a vállán, kezében kötéllel vagy újonnan vásárolt egyéb portékával. Falusi asszonyok átalvetővel, szernyű nagy szalmakalapokkal, szitákkal.)

(Az ajtónál egy vén, trottyos szolgál.)

ELNÖK (szolgához): Törölje meg ezt a keresztet!

SZOLGA (a feszületet elveszi, kabátja ujját a tenyeréhez szorítja, s karjával kezdi pucolni. Azután előhúzza egy kockás zsebkendőt, köpik rá és súrolja azzal. — Népség derül.)

ELNÖK (mikor a szolgál visszatér a feszülettel): Maga milyen vallású?

SZOLGA: Unitárius, szolgálatjára.

ELNÖK: A jó vallás.

SZOLGA (helyére mentiben): A jó, mert nincs sok baj véle.

ÜGYÉSZ (bicskával ceruzát hegyez.)

ELNÖK (pontosan fújja az orrát, zsebkendőjét gondosan összehajtogatja s úgy teszi el.)

JEGYZŐ (utána csinálja.)

(A népség közül egy vén székely bűdös-köves gyufával pipára gyújt. Körülötte morgolódnak a fejérszékelyek: „be bűdös, hajja-é”, „tűrtöztesse magát”, „itt nem szabad pipálni.”)

ELNÖK: A dohányzást megtiltom!

VÉN SZÉKELY (pajmolódik): No ebatta, mihelyt úr, máris reguláz. (Oltja s rakja el a pipát.)

ELNÖK (szolgához): Vádлотта vezessék elő!

SZOLGA (elbilleg, ajtót nyitva hagyja.)

(Csend. A három bíró sugdosik össze. Védő könyvet forgat. Népség az ajtót lesi.)

CSORJA ÁDÁM (Gálfi Bence és egy másik szuronyos csendőr között az ajtóban megjelenik: arca gögös, test-

tartása egyenes, viselkedése szinte kihívó. Amint belépik a terembe, a nép tüntetve feláll, csak a jegyző marad ülve.)

BOTÁR MARTON (amint Csorja Ádámot meglátja, közelit feléje): Ádám ecsém! (Csendőr visszatartja.)

KISPÁL JULA (apjával egyszerre): Ádám bácsi!

GÁLFI BENCE (Julát visszatartja, s e pillanatban megismeri s megfélemledik magáról): Kispál Jula, te vagy!?

ELNÖK (asztalra üt): Itt a törvény házában vagyunk.

KISPÁL JULA (ijedten leül a padra.)

(A két csendőr Csorja Ádámot az asztal elé vezeti. — Népség apránként leül.)

ELNÖK (nézi a vádлотта, s súrolja az állát.)

(Csend.)

ELNÖK (Csorja Ádámhoz): Mi a neve?

CSORJA ÁDÁM: Csorja Ádám.

ELNÖK: Hány esztendő?

CSORJA ÁDÁM: Harminchat.

ELNÖK: Milyen vallású?

CSORJA ÁDÁM (nem felel.)

ELNÖK (nyomatékkal): Milyen vallású?

CSORJA ÁDÁM: Pogány.

JEGYZŐ (hirtelen kifakad): Jaj, az istentelen! (Bírák összenéznek.)

II. BÍRÓ: No, ezt pogányul kimondá.

ELNÖK (megfogja a keresztet): Ezt nem ismeri?

CSORJA ÁDÁM: Űsmerem.

I. BÍRÓ (közbeszól): Keresztvíz alatt nem volt?

CSORJA ÁDÁM: Voltam.

ELNÖK: Akkor miért állítja, hogy pogány?

JEGYZŐ (buzgón): Csak jesztegetni akarja a bíróságot.

(Nép derül. — II. bíró mosolyogva leintí a jegyzőt.)

CSORJA ÁDÁM: Mert én a tűz Istenét hiszem, s az égi jelekét. S nem a városét.

ELNÖK (a feszületet jól leteszi az asztalra): Maga vadember.

CSORJA ÁDÁM (arccsontját mozgatja): Hát az. Az igazság s a becsület vadembere vagyok.

II. BÍRÓ (*viccesen*): Ne vegye el a ke-
nyerünket.

(*A nép közül egy kényes női hang:
„Milyen igazi ösférfiú!”*)

ELNÖK A fazékban mit hordoz?

CSORJA ÁDÁM: A nemzetségemet.

ELNÖK: A bíróság érthető feleleteket
vár. S vádlottat figyelmeztetem ille-
delmes viselkedésre.

JEGYZŐ (*kárörömmel*): Most embered-
re akadtál!

ELNÖK (*tenyerét a jegyző felé óvásra
emeli. — Csorja Ádámhoz*): A fazék-
ban mit hordoz?

CSORJA ÁDÁM (*csak néz ki az abla-
kon, s a kérdést semmibe veszi.*)

(*Csend.*)

GÁLFI BENCE: Hát ebben van az
édesbátyja hamma, s az Istennek se
lehet se elvenni tőle, se letétetni véle.

ELNÖK (*Gálfi Bencéhez*): Valami gyil-
koló szerszám nincs-e belérejtve?

GÁLFI BENCE: Nemigen hinném.

II. BÍRÓ (*nagyképműen, de nem komo-
lyan*): Valami bomba talán?

CSORJA ÁDÁM (*nyugodtan*): Hát van
gyilkoló szerszám: maga a halál van
benne.

JEGYZŐ: Mondám úgy-é, hogy jeszte-
getni akarja a bíróságot?

ELNÖK: Csendörök, kutassák átal!

(*Csendörök feléje mozdulnak.*)

CSORJA ÁDÁM (*egyét hátrálépik*):
Emberfia ide ne, mert a halál van
benne.

(*Csendörök biztatásért az elnökre néz-
nek.*)

CSORJA ÁDÁM (*a feszületre mutat*):
Vagy a törvénybírák Krisztusa taní-
totta, hogy háborgatni kell a holtat!?

(*Bírák zavarodva hallgatnak. — Nép
egy része feláll, zúg, s ilyen mondasok
hallatszanak: „Igaza van.” „Béke a
hóltak!” „Nyugalom a hóltak!” —
Botár Márton s a falusi bíró felállnak.*)

BOTÁR MÁRTON: Isten ellen vétke-
zik, ki bojtogatja a holtak porait!

FALUSI BÍRÓ: A bíróság ezen vizsgá-
latot szüveskedjék elengedni!

(*A Gálfi Bence s a Kispál Jula nézése
összeakad, s Kispál Jula félénken inti,
hogy ne bántsa Csorja Ádámot.*)

JEGYZŐ (*Urason hátraint a népnék,
hogy üljenek le.*)

ELNÖK (*üti az asztalt.*)

(*A nép leül s elcsendesedik.*)

ELNÖK: Vádolt, üljön le!

CSORJA ÁDÁM (*az első pad közepén
leül. — A két csendör melléje, pus-
káját térde közé csípi mind a kettő.*)

I. BÍRÓ (*olvassa*): Szándék Lajos, kös-
ségi jegyző.

JEGYZŐ (*készséggel feláll*): Jelen va-
gyok, kérem. (*Sántítva az asztal elé
jön.*)

ELNÖK: Adja elő vádját és panaszát.

JEGYZŐ (*torkát megköszörüli*): Tekin-
tetes Bíróság! Én: Szeredai Szándék
Lajos, jelenleg kösségi jegyző, min-
denekelőtt kijelentem a Tekintetes
Bíróságnak, hogy engemet harag vagy
bosszúállás nem vezérel, hanem olyan
igaz minden szavam, minthogy ra-
gyog a nap —

FALUSI BÍRÓ (*hirtelen közbevág*): Éj-
jel! (*Bocsánatkérően kezit a szájára
teszi.*)

I. BÍRÓ: Kedves atyámfia, őrizkedjék
attól, hogy a tárgyalást zavarja.

ELNÖK (*kösségi jegyzőhöz*): Tessék!

JEGYZŐ: Én: Szeredai Szándék Lajos,
jelenleg kösségi jegyző ezelőtt hat
esztendővel kerültem ezen jegyzőség-
be, s attól fogva s a nép gyámolítója,
bajainak orvoslója és igaz vezére vol-
tam. (*Félhanggal feljebb*): De egy-
üttal olyan előljáró, aki előtt e ke-
rek földön legszentebb valami a tör-
vény, mert törvény nélkül nincs nyu-
galom, nincs becsületes élet, s nin-
csen Istennek félelme, valamint tör-
vény nélkül összedőlne (*kezével fél-
kört csinál*) a nagy Mindenség is. —

ELNÖK: Tessék a vádra térni!

II. BÍRÓ (*az ablak felé mutat*): Mert
nyugszik mingyárt a nap, kérem.

(*Közben-közben Gálfi Bence s Kispál
Jula szemeiket összeakasztják.*)

JEGYZŐ: Tekintetes Bíróság! Hát én
elmondom kurtán, hogy mit észlel-
tem, mit láttam, s mit gyanítok. S
megemlítem a magam sérelmét is,

amely a maga nagyságában tisztán fog állani a Tekintetes Bíróság előtt, ha kidomborítom azt is, hogy legbuzgóbb törvényes működésemben szenvedtem e sértést — hogy még most is sántítok a jobbikra — *(emelgeti, s hirtelen Csorja Ádám felé fordul, mint egy vén kakas)* —, azt a kutya szentítt ennek a vadembernek, Tekintetes Bíróság!

VÉN SZÉKELY *(szava alaposan jön a nép közül)*: No, no, a pap kivágja a nyelvit!

(II. bíró mosolyog. — Védő jegyez. — Ügyész ásítás közben veregeti a száját.)

ELNÖK *(feddőleg a jegyzőhöz)*: Kérem, kérem!

JEGYZŐ: Engedelmet kérek, tekintetes bíró úr, hogy megfelejtkeztem magamról, de elgondolható, micsoda lelkiállapotban állok itten. *(Hangja emelkedik.)* Mert a magam személyét nem sokba számítom, Tekintetes Bíróság, de ha valaki a törvényt csúfolja meg — *(Csorja Ádám felé)* —, annak kár a jó erdélyi levegő — *(gyors tüzzel)*: ítéljék el, tekintetes bíró úr, ítéljék el, a Nagyisten megfizeti!

(Nép derül.)

ELNÖK *(üti az asztalt. — Jegyzőhöz)*: Kérem, kérem!

I. BÍRÓ *(jegyzőhöz)*: Mi megteesszük a magunkét, csak bizza reánk.

VÉDŐ: Nyilvánvaló, hogy vádlót boszszuállás vezérli.

JEGYZŐ *(I. bíróhoz)*: Engemet-é!? Távol legyen tőlem, bíró úr, mert én, mint magánember, a számot még ki se tátom, hiszen törné el valaki a lábamat! s úgy törné el, hogy törvénybe ne ütközzék, én még akkor sem szólnék, bizonisten nem, még egy felet sem —

ELNÖK *(jegyzőt beszédében megzavarja)*: Adja elé végre már a vádját s panaszát.

JEGYZŐ: Tekintetes bíró úr, az egész környék tudja, hogy igaz szónál egyéb nem jó ki a számon, s az is általánosan ismert dolog, hogy a szót ok nélkül nem szaporítom, de amit egyszer kimondok, az olyan, mint a kő:

az idő elmegyen felette, de meg nem változik.

II. BÍRÓ *(kedélyesen a jegyzőhöz)*: Az asszonyok kölcsönpénzzel is megvennék a száját, jegyző úr.

(Nép derül.)

ELNÖK *(erélyesen)*: Szíveskedjék kérdéseimre válaszolni.

JEGYZŐ: A legnagyobb készséggel, tekintetes bíró úr, mert én még az ingemet is odaadnám a törvénynek —

VÉN SZÉKELY *(tempósan)*: Egyetse, szebb a törvény csórén.

ELNÖK *(Gálfi Bencéhez)*: Kérem, vessze ki a közbeszólót.

(Mindenki hátranéz, csak Csorja Ádám ül mozdulatlanul.)

GÁLFI BENCE *(hátramegy a padok közé)*: Távozzék, atyafi!

VÉN SZÉKELY *(kijön a padból, akkor meggondolja magát; — az elnök-höz)*: Akarmi legyenek, ha szólok többet, tekintetes bíró úr.

ELNÖK: Csendőr, vezesse ki!

VÉN SZÉKELY *(a csendőrhöz leereszkedőleg)*: Egyetse fáraggy, ecsém. Inkább arra ügyelj, hogy a törvény utánam ki ne fusson. *(Elmegy.)*

GÁLFI BENCE *(visszajövet Kispál Julához sűrlődik, s neki súg valamit.)*

ELNÖK *(jegyzőhöz)*: Hogy került ön a Csorja Ádám erdei lakába?

JEGYZŐ: Hát arra vadásztunk, ott eseteledtünk, s az eső behajtott. De bé sem akart ereszteni, tekintetes bíró úr, abból jót ugye nem gondolhat okos ember?

I. BÍRÓ: Ki volt még önnel együtt?

JEGYZŐ *(a falusi bíróra mutat)*: Hát a bíróm, aki itt ül, s még három hajtólegényke: — három tolvaj lesz azokból is.

ELNÖK *(falusi bíróhoz)*: Igaz-é, hogy Csorja Ádám nem akarta béereszteni?

FALUSI BÍRÓ: Hát mű hamar bemenünk, instálom.

I. BÍRÓ *(falusi bíróhoz)*: Egyenesen feleljen, kérem!

FALUSI BÍRÓ: Igyesen az ajtón mentünk bé, tekintetes bíró úr.

ELNÖK *(mérgesen int a falusi bíró felé. — Jegyzőhöz)*: Ahogy belépett, valamit vett-é észre?

JEGYZŐ: Hát vettem biza. Először is: a gazda ingujjra vetkezve, tűz nélkül szomorkodott, miből gondolom, hogy a lelkiismerete gyötörte, mert a lélek — tekintetes bíróság — az kínozza a bűnös embert, azt mi mindnyájan jól tudjuk, akik magasabb iskolákban is jártunk s a tudomány mellett megtanultuk becsülni a törvénytörő paragrafusokat, s nem maradtunk olyan setéségekben, mint (Csorja Ádám felé) ez... ez... — ó, be jó mondá a tekintetes bíró úr — ez a vadember.

CSORJA ÁDÁM (hirtelen feláll): A bíróság ítéljen el, vagy lövessen fejbe, de ne kínoztasson engemet a gonoszak mocska által. (Elnéz a bírók feje felett): Ó, ősigaz Isten, mért nem borítod tűzbe ezt a világot álnok tudományával együtt, s hoznád vissza a régit, amelyekben igaz erőnkkel fénylettünk, mint a csillag — ó, Csaba, te igazságnak első vértanúja!

(Nép között egy falusi asszony szepeg.)

ELNÖK (szomorúan): Vádlottat kérem, üljön le.

CSORJA ÁDÁM (nem mozdul. A két csendőre le akarja ültetni. Ezeket le rázza magáról, s akkor leül.)

JEGYZŐ (ijedten): Jaj, tekintetes bíró urak, ha ezt az embert szabadon eresztik, ki felel az én életemért?!

CSORJA ÁDÁM (nyugodtan): Én férgeket nem ölök.

FALUSI BÍRÓ (a jegyzőhöz): Siessen, jegyző úr, mert otthon az asszony reánkáll.

I. BÍRÓ (falusi bíróhoz): Hallgasson és várjon, kérem.

ELNÖK (jegyzőhöz): Ne féljen, a törvény áll és igazságos. — Csak adja elé a vádat.

JEGYZŐ: Isten látja lelkemet, de minden arra mutatott, hogy Csorja Ámbros nem természetes halállal múlt ki.

CSORJA ÁDÁM (mozdul): Ó, Isten, be csoda, hogy tűröd!

ELNÖK (kezét felemeli): Vádlott bízék a törvényben, s várja csendben az ítéletet.

JEGYZŐ: S amikor bementünk, nagy nehezen, valami négy-ötször is kérdeztük, hogy hol van Csorja Ámbros.

(Hirtelen a falusi bíróhoz): Nem igaz-e, Zsiga bácsi?

FALUSI BÍRÓ: Nincs hazugság nélkül.

(II. bíró s a nép derül.)

I. BÍRÓ (falusi bíróhoz): Magával nem sokra megy az ember.

FALUSI BÍRÓ: Mer én sokra megyek, úgy-e, magikkal?!

ELNÖK (falusi bíróhoz): Miféle beszéd? Viselkedjék korához méltón! (Jegyzőhöz): Mondja, kérem, tovább.

JEGYZŐ: S csak a hatodikra vallotta be, hogy meghalt. S osztán — figyeljen csak ide, tekintetes bíró úr — (kezével is segít magyarázni): tegnap ilyen tájban meghalt, s már este tízre fazékba került a hamma. Halotti bejelentés nélkül, vizsgálat nélkül, végzettség megadása nélkül. S éppen elégetni, hogy a halál oka felől semmi bizonyosságot ne lehessen szerezni? Nohát, jót gondolhat-e az ember, Tekintetes Bíróság?

ÜGYÉSZ: Nem sokat, az már igaz.

JEGYZŐ: S még csak most jön a java, Tekintetes Bíróság! (megnyomva): s akkor falba ütve, éppen a fazék felett, reaadok egy véres késre, amin a vér jóformán még meg sincs száradva.

ELNÖK (forgatja s nézegeti a kést.)

ÜGYÉSZ: Ez erősen a gyanú mellett szól.

VÉDŐ: De uraim, aki felelőssége tudatában gondolkozik, csupán egy véres késre nem alapíthat ilyen súlyos vádat.

ÜGYÉSZ: Kérem, orvosi megállapítás, hogy embervér van rajta. A vád valószínű.

CSORJA ÁDÁM (fájdalmasan elkacagja magát.)

ELNÖK: A gyanú erősnek látszik.

JEGYZŐ: Tekintetes Bíróság! Én azt gyanítom, hogy Csorja Ádám aval a lánnal működött közre a halálánál, akivel együtt el is égette — mert a szerelemben örökké kacag az ördög, azt mindnyájan jól tudjuk.

KISPÁL JULA (sírni kezd.)

GÁLFI BENCE (sápadtan nyugtalanodik.)

BOTÁR MÁRTON (simogatva vigasztalja leányát): Ne féjj, kicsi Julám, lát s tud az Isten mindent...

ELNÖK (Csorja Ádámhoz): Vádolt! Miféle mentséget hoz fel ezen súlyos vád ellen?

CSORJA ADÁM (feláll, kettőt a bírák felé lépik, s kihívóan az elnök arcába mondja): Semmit. Én nem ismerem földi bíróságot. — (Nyugodtan visszaül.)

ELNÖK: A bíróság a vádat elfogadta. ÜGYÉSZ (ír.)

(Csend.)

ELNÖK (jegyzőhöz): Most adja elé a panaszát.

JEGYZŐ (izeg-mozog, torkát köszörüli): Tekintetes Bíróság, hát mi panasza lehet egy kösségi jegyzőnek, akit a fal mellé behajítanak, mint egy zsák pityókát!?

(Nép derül.)

JEGYZŐ (ellágyulva): S ha a törvény angyla nem véd, bizonyosan ott is halok vala meg: — ott, abban az erdei lakban, hol (ujjával pattint) csak annyi az élet.

I. BÍRÓ: Sérüléseket szenvedett-e?

JEGYZŐ: Hogy szenvedtem-e? (Odaadással): Tekintetes Bíróság!, a feleségem egész éjjel súrolta a tagjaimot, nehogy az ütött helyeken a vérem keringése megálljon. Hogy sérüléseket szenvedtem-e?! Hát még most is eligeselig tudom emelinteni a jobbik lábamot (próbálgatja), a térdem, a karom, s a tomporám még most is kék, mint a tenger víze, tekintetes bíró úr, — (körülnéz) — meg is mutatnám, ha asszonyemberek nem volnának jelen.

II. BÍRÓ: Igazán kár.

ELNÖK: Panaszát a bíróság tudomásul vette.

ÜGYÉSZ (ír.)

JEGYZŐ (nekiugrik a beszédnek): De még most jön a java, tekintetes bíró úr! Amint fel akartam tápázkodni, nekem fogta a fegyvert, nekem (prűszköl Csorja Ádám felé) — ez a vadember. Nekem: egy családos apának, ki a törvény nevében cselekedtem s — most hallgasson ide a Tekintetes Bíróság! — halálfenyegetéssel imádkoztatott engem a Csorja nemzetséghez, így — (kezét összefogja) —, mint egy kicsi gyermeket a

Csorja nemzetséghez, ó, hogy túrted el, mindenható Nagyisten!?! (Hirtelen a bírósághoz): Ítéljék el, ítéljék el, tekintetes bíró urak, mert ha nem: én elköltözöm Erdélyországból, el bizonistén...!

(Minden oldalon derűlség.)

II. BÍRÓ (jegyzőhöz): Mutassa, kérem, a nyelvét!

JEGYZŐ: Hát bizon, egyéb se maradt már épen belőlem, csak a nyelvem.

ELNÖK (int a jegyzőnek): Tessék leülni.

JEGYZŐ (megy, de elfelejt sántálni.)

II. BÍRÓ (utánaszól): Már gyógyul, látom, mert nem sántít.

JEGYZŐ (megroggyan): Engedelmet kérek, de —

FALUSI BÍRÓ: Feledékeny az ember.

JEGYZŐ: Fáj, fáj, de nem vagyok én olyan kényes. S a törvény tiszteletire, ó mit nem szenvednék el! (Leül.)

(Bírák összesúgnak.)

(Nép zajong.)

ELNÖK (üti az asztalt.)

(Nép elcsendesedik.)

I. BÍRÓ (olvassa): Albert Zsigmond kösségi bíró!

FALUSI BÍRÓ (lassan a bírák elé jön.)

ELNÖK: Tanú, adja elé, mit látott s mit hallott?

FALUSI BÍRÓ (csípején a harisnyáját megigazgatja): Isten bocsássa meg nekem, hogy ilyen dologba belekerültem, mer a törvént csak messziről szeretem, mint az úr a parasztot — de hát, ha már ennyiben van, elmondom úgy, ahogy vót, s aki hiszi: jó, s aki nem: az is az ő baja.

II. BÍRÓ: Nocsak!

FALUSI BÍRÓ: Hát azt mondja nekem a tegnap a jegyző úr: mennyünk el vadászni, hajja-é. Bánja a súj, mondom; a másik jegyzőt is ilyenkor ették vót meg a vadak. — No jól van: elékeríték három eleven legénkét, belé egy sereg mindent a tarisnyákba, s nosza: mennyünk míg a szemünk világát meg nem támadja az üdő! — Hát fel mű a hegyen, belé a nagy erdőbe, s elig veszünk el benne, hát egy állatnagy kan jődögél szembe velünk, no de egy se legyen, rendelem

a többinek, s hamar célba a kant, s egybe leveszem. A jegyző úr dicsérni kezdi, hogy micsoda szép kant lőtünk közösen, de ragaggyuk meg, mondom én, mert észrevettem, hogy alattomban készül az üdő. Hát meg is ragaggyuk s húzzuk, kitől hogy telik, a mező felé, de ki se érünk, s nyugoton már csukros homály csom-bolyog, odavesz a nap, megfeketedik a levegő, s szél a meleget kirestálja belőle, s hátunk megett mingyárt zúgni kezd az erdő, mint az Isten moszikája. Node, aprítsunk ízibe hajlék felé, mondom a jegyző úrnak. De húzzuk is a dögállatot, hogy belőlről feredik a fejünk, s mégis utolér az eső, s magát a széllal szapultatni kezdi reánk. Még jobban megriadunk, s hát egy miccre a jegyző úr belé- veri a Csorja Ambrus komám háza- oldalába, hogy az Isten nyugossa meg szegént.

ELNÖK (*vakarja a fejét.*)

II. BÍRÓ (*falusi bíróhoz*): Beszédjéért fizetést is kérhetne.

FALUSI BÍRÓ (*II. bíróhoz*): Az én szám nem jövedelmez, bíró úr, csak posztítja, mit a két kezem keres.

ELNÖK (*falusi bíróhoz*): Tanú, beszéljen az ügyről!

FALUSI BÍRÓ: Hát az ajtnál kiáltom: Csorja Ambrus, eressz bé! — Nem szól senki. De a másodikra valaki matat bent, s az ajtó kinyílik, s Csorja Ádám befogad. De mingyárt észrevettem, hogy az Ádám arcája halovány, szeme bús s maga elig sem beszédes. — Valami tán találta, Ádám — mondom neki. — A nagy Valami talált, azt feleli vissza. Erre kezdek vigyázkodni s a fejembe rosszat jár- tatni, s tudakolom az Ambrus ko- mám hollétit többször, s végtére Ádám kimond egy szót, hogy „meg- hót”. (*A megütközést arcája mutatja s éli, amit beszél*): Jaj, te Ádám, meghót-é? Hiszen az tiszta lehetetlen, nem-é csak jesztegetni akarsz? — De biza nem, mert szomorúsága nem- hogy felengedne, de elig ejti már a szót is, csak a hammas fazakát mu- tatja nekünk, hogy az a bátyja ko- possója, mert ő közös egyesség sze- rint elhammasztotta.

I. BÍRÓ: Úgy mondta, hogy előzetes egyesség szerint?

FALUSI BÍRÓ: Úgy istenüccségén!

ELNÖK (*hajtogatja a fejét*): Nocsak mondja tovább!

FALUSI BÍRÓ: Kicsi üdő múlva eszre- veszem, hogy a jegyző úr erősen vi- gyázkodik a szobában, s arcája, vala- mit gondolt fel, haloványszígorú. De mingyárt reagjöttem, hogy a törvényt fedezte fel, s most azon akad fel, hogy a holtat nem kémlelték meg, pap nem zengedezte el s nem is föld- be temetődött, hanem a tűz égte el, s pedig a neve még állott az élők között. Hát annyi igaz, hogy egy jegyzőnek az ilyen hír nélküli dolog zokon esik, s legkivált a miénknek, ki a tövénynek bolondja, legyen az ő tiszteletire mondva.

ELNÖK: S a verekedés hogy esett?

FALUSI BÍRÓ: Hát a hamar s cifrán megesett, tekintetes bíró úr. Ahogy az előbb mondtam, hát a jegyző úr sétálni kezdett körben, mint egy szo- morú kakas: ezt is nézte, azt sem hagyta nézés nélkül, minden helyet felkajtott, s eccer csak kihúz egy kés a falból — (*innen kezdve élénk ütemben beszél*): e miféle kés? — kérdi. Nyilván cigánkés — mondja Ádám. Ez egy véres kés — vissza a jegyző úr, s avval veszi a puskáját, odalépik Ádámhoz, s katonásan le- foglalja őt. Ádám csak megnézi, las- san feláll, karja megmozdul, ijede- lem, jegyző kering s bésuppan a fal mellé. — No, e megérdemelte a va- dászást, gondolom, s hát a jegyző úr már támad fel, Ádám erre nekiszegzi a puskát: e hajlékban egy fazék ha- mu az úr — jelenti, s imádkozzék az Ősistenhez — vezényli. Osztán a jegyző úr imádkozott is engedelme- sen, mire a puskát visszanyerte. Vé- gezetül pedig Ádám menést paran- csolt, s szépen velünk jött, hogy lássa az urak tövényét. S most itt vagyunk s látjuk mind, mint a szegény ember a tizenkettedik gyermekét.

ELNÖK: Amint kiveszem, magának a legkisebb gyanúja sincs, hogy Csorja Ambrus erőszakos halállal múltolt volna ki?

FALUSI BÍRÓ: Hát tekintetes bíró úr, vagy törvény, vagy nem, de akinek

lelke s egy csepp esze van, az a Csorja-fiakról ilyent nem gyanít, hiszen azok úgy szerették egymást, mint nap az eget.

VÉDŐ: Nevetséges képzelődés az egész vád!

JEGYZŐ *(feláll)*: Én komoly ember vagyok, kérem!

II. BÍRÓ *(int, hogy üljön le)*: Mi nem bánjuk, kérem.

ELNÖK *(falusi bíróhoz)*: Leülhet.

FALUSI BÍRÓ *(feleútján visszafordul)*: Tekintetes bíró úr, a halál íté! — nem kell annak pótlás...

ELNÖK *(int, hogy üljön le.)*

(Bírák összesúgnak.)

I. BÍRÓ *(olvassa)*: Botár Márton!

BOTÁR MÁRTON *(a bírák elé jön. Mindig igen szomorú.)*

ELNÖK: Ismerte jól boldogult Csorja Ambrust?

BOTÁR MÁRTON: Hogyne! tekintetes bíró úr.

ELNÖK: Milyen volt a természete s főképpen hogyan gondolkozott a halálról?

BOTÁR MÁRTON: Olyan áldott, igaz ember még a java között semigen van, tekintetes bíró úr. Arcája örökké nyugodalmas volt, se harag nem csúfitotta, se idétlen örömek nem futkároztak rajta. Jóhajnalan már örökké fenn volt, a forrásban megmosdott, s ahol legnagyobb volt a fű, föld felé hajlott, hogy a füvek harmatját arcájával megossa, s osztán ilyen harmatos arcával várta örökké a nap jöttit, s a legszebb öröme a napbúvással örökké egybeesett. Volt egy kedves cserefája, az alatt estére tüzet rakott, a legényecskéket összegyűjtötte, halovány arcáját közel dugta a langhoz, s beszélni kezdett a régi üdökről, a székely nemzet őseiről, azok bolygásairól s cselekedeteiről. Biza ilyenkor szem nem maradt szárazon. kivált mikor a hunn-fiak temetésit mondta el, hol vérről s a férfiak, sírva táncolt az ifiúság s megkoszorúzták a megholt vitéz kedvesit, hogy szép virágosan menjen a halála férfia után. Ezt beszélvén, ragyogott két szeme, s volt olyan ékes szava, ami nincsen már manapság másnak. Még a madarak is úgy

szerették, hogy ha egyebüvé nem, hát a pipájára szállottak, s van, aki látta, hogy egy csendes éccakán kivette forrásból a holdat s a tenyerin tartotta *(mutatja)*: így né, tekintetes bíró úr, a forrásban megferedett holdat a kezén...

ELNÖK: S a halálról nem beszélt soha?

BOTÁR MÁRTON: Hát az övéről nem. Csak azt mondogatta, hogy a mai emberek meghalni se tudnak szépen, pedig a halál a legjobb király, nem kétszínű s nem hízeleg, hanem adja az örök nyugalmat. Az ő országa csendes: a jókat megtartja s a gonoszakat megjavítja. — Igaz mégis: halála előtt vajegy órával az ágya mellett ült, mert igen sokszor mondogatta nekem is: „Volt egyszer egy nagy nép, neveztek hunnoknak, azoknak gyükerei vagyunk mű. A törzsököt kidöjtötte már az üdő, de a gyükérél s kihajtana igen szépen, csak hogy nem úgy fú a szél.”

I. BÍRÓ: S hogy mért beszélt a föld ellen, nem sejtje?

BOTÁR MÁRTON: Gondolatából csak annyit mondott, hogy a föld húzza magához s már magába akarja színi az ő erejét is.

ELNÖK: Hát a vádlottat milyen embernek ismeri?

BOTÁR MÁRTON: Csorja Ádám világteremtésre olyan, mint a bátyja volt. Együtt szenvedtek, egyformán gondolkoztak s még a mozgásuk is testvér volt. A gimnaziomból is egy ok miatt szöktek haza: a negyedik esztendő végén, azért, mert étlen s szomján is csak az erdőt s a forrást kívánták. Egyedül abban üttek el egymástól, hogy Ádám gyérebbszavú s vére hamarébb felgyúl.

ELNÖK: Leülhet, kérem.

BOTÁR MÁRTON *(helyére megy s leül.)*

(Bírák súgdosnak össze.)

(Ablakon látszik, hogy nyugszik a nap.)

VÉDŐ (gondolkozik, szorgosan jegyez s megint.)

I. BÍRÓ (olvassa): Kispál Juliánna!

BOTÁR MÁRTON (dédelgeti Julát):

Eriggy, édes kicsidem, s mondd el szépen, amit tudsz.

KISPÁL JULA (a bírák elé megy, zsebkendő a kezében. Vár.)

ELNÖK: A vád szerint magának bűnös része van a Csorja Ambrus hirtelen halálában.

KISPÁL JULA (szája előtt tartja a zsebkendőt, s maga elé mered.)

ELNÖK: A vádnak az a formája, hogy a vádlott és maga szeretik egymást s ebből kifolyólag tervezték s követték el a bűnt. Mivel menti magát?

KISPÁL JULA (zokogni kezd.)

(Szünet.)

KISPÁL JULA (megtántorodik, fejét az asztalra hajtja, s úgy sír.)

GÁLFI BENCE (Kispál Julához megy, s gyámolítja.)

ÜGYÉSZ: Sírás nem enyhíti a vádat!
CSORJA ÁDÁM (hirtelen feláll): Minden elgondolásnál nagyobb ez a gyalázatosság! Egy leányt, ki sugározza a jóságot, mint a nap a fényt: ilyen gonoszul vádolni meg!? S így gyalázní meg az én bátyám szeplőtelen emlékit?! Ha az Isten tudja türni, én nem tudom! — (a kés után ugrik, de az elnök elkapja előle.)

(Bírák felugrálnak. — Nép feláll és zúg.)

I. BÍRÓ: Csendörök. fogják le!!

CSENDÖRÖK (kétfelől Csorja Ádámot megragadják.)

CSORJA ÁDÁM (testét megrándítja: — egyik csendőr a földre hull.)

JEGYZŐ (oldalt somfordál a bíróság felé): Jaj, tekintetes bíró úr, jaj, jajj!

BOTÁR MÁRTON (Csorja Ádámhoz megy.)

(Nép zajongva előrejön.)

BOTÁR MÁRTON: Édes Ádám ecsém, maradj nyugton, fiam... Az igazság kiviláglik... Maradj nyugton, édes ecsém...

KISPÁL JULA (simogatja Csorja Ádámot): Édes Ádám bácsi — ne csináljon bajt. — A mi Istenünk — nem hagyja el — az igazakat...

CSORJA ÁDÁM (szelíden magához vonja Kispál Julát): Szegény kicsi Julia — a te ragyogásodat csak az erdők közepiből lehet látni —, te égi szép csillag — tövissel koszorúznak miattam... (Ráhajlik és simogatja.)

KISPÁL JULA (Csorja Ádámhoz bújik, megöleli és sír.)

(Nép között asszonyok, leányok szepegnek.)

BOTÁR MÁRTON (törülgeti a szemét.)

GÁLFI BENCE (sápadtan áll, nézi az egymásraborulókat, s fegyverét szorongatja.)

ELNÖK (lejön az asztaltól, Kispál Julát gyöngéden a helyére vezeti s leülteti.)

I. BÍRÓ (keze intésével terelgeti helyre a népet.)

ELNÖK (Csorja Ádámhoz megy, kezét a vállára teszi): Üljön le, kérem, és bízzék az igazságban. (Szépen leülteti.)

(Nép elcsendesedik.)

ELNÖK (visszamegy az asztalhoz, leül.)
(Csend.)

ELNÖK: Ügyész úr!

ÜGYÉSZ: Tekintetes Királyi Törvényszék! A dolgok, legkisebbtől a legnagyobbig, valamint a körülmények annyira a gyilkosság vádjá mellett szólnak, hogy teljesen feleslegesnek látok mindenféle más argumentációt. Feleslegesnek látom a vád mellett felsorakozó, bizonyító erejű jeleket külön-külön is mind felsorakoztatni, vagy azokat összegezve a Tekintetes Királyi Törvényszék elé tárni! Újra, hiszen a leggyöngébb ítéletű ember előtt is annyira összefüggően és szorosán állnak a gyilkosság ténye mellett, hogy az én szerepem csak abban állhat jelen esetben, hogy a bíróságot felkérjem az igazság megállapítására s ennek szellemében való ítélethozatalra. A vádlottra életfogytiglani börtönt kérek!

JEGYZŐ (hirtelen): Én is úgy gondoltam, Tekintetes Bíróság, nem halált, csak halálíg tartó tömlöcöt.

I. BÍRÓ (indulatosan a jegyző felé): Egy szót se, kérem! A bíróságot kímélje meg hasonló közbeszólásoktól.

ELNÖK (védő felé): Ügyvéd úr!

VÉDŐ *(feláll, homlokát végigsimítja. Visszafojtott hévvel)*: Tekintetes Királyi Törvényszék! Az igazság nevében tiltakozom, hogy ezt az őszinte, bátor és igaz embert a bíróság ártatlanul elítélje!

(Nép zúg: „úgy igaz!” „Igazságot!” „Ne csúfolják meg a népet!”)

ELNÖK *(üti az asztalt)*: Ha csend nem lesz, kiűrttetem a termet.

VÉDŐ: A védelem össze fogja törni a vádat, s ki fogja mutatni, hogy csak gonosz személyes bosszú a szülője, mert nincs egyetlen jel, amire a vádnak még gondolatát is fel lehet építeni —

ÜGYÉSZ *(főlényesen közbevág)*: Ügyvéd úr, ne feledkezzen meg a véres késről!

VÉDŐ: Ügyész úr, lelkiismeretlen vakmerőség erre felépíteni ezt a szörnyű vádat!

(Nép zajong.)

CSORJA ADÁM *(elszántan a bírák elé lépik)*: Engemet ne védjen senki, mert az igazság nem tűr védelmet! Én testvéremnek érzem az embert, s ha ez az ember elítél engem, Enmagát ítéli el. Ha a bíróság s ennek az új világnak minden népe azt az Istent hiszi, aki alkotta a világot, akinek jele az áldott nap s lelke a tűz, aki vigasztal a virág illatában s haragszik a viharban, ha ezt az Istent hiszi a város, akkor ez az én Ősistenem, aki testvérekül teremtett minket. Ha ez az a Krisztus, kiről szól az írás, s nevezi őt az igaz Isten Egy-fiának, akkor üsmerem s áldom Őt. De akkor elevenedjék meg ez a feszület s tegyen tanúságot igaz emberségem mellett, mert én a régi vagyok férfifia vagyok, aki szánt szándékkal szakadtam ki ebből a megromlott új világból. Aki elítél engem, elítéli azt az országot, mely törhetetlen hitével minket felnevelt, elítéli kicsi népem régi nagyjait, kik szívüket és látásukat hagyták nekünk, s elítéli az árván hagyott erdőt s a vizek lebegő erejét. Aki elítél engem, a bujdosó vezéreket ítéli el, akik csillagfényénél számolták apadásukat, s mégis megtették azt a csodát, mely

hosszú idő múltán bennem újra ki-
virágzott, mert én vagyok, aki még
hordom a régi köntöst és jeleket, s
aki igazságtalanul ezeket leszaggatja
rólam, az népem emlékit gyalázza
meg és rútul követ állít a sorsnak,
mely keserű lehelletével vérünknek
megadta fekete színét. Testvérek, is-
merjetek meg engem, mielőtt ítélni
akartok felettem, mert én vagyok az
Attila hatalmából megmaradt örök
szikra, mely bujdosik a halál elől, és
nem olt életet, hanem ébreszt. Én va-
gyok a katalaunumi síkság elmenekült
emléke, ki minden alkonyaton zoko-
gok véreim sírja felett, és addig köl-
tögetem, míg erőm fogytán elalszom,
mint egy ösgyermek a harmaton. Én
vagyok a Csigla-mező híres sebesült-
je, aki erdők közé mentettem az igaz
vér utolsó cseppjeit, s vérző sebemet
forrás vizével locsolom s kötözöm
füvekkel, s így éltet még csodából az
emlék ereje. Én vagyok, aki rokon
szóért visszamentem Ázsiába, s hosz-
szú bolygás után, mikor visszatér-
tem, arcámra borulva sírtam el min-
den halmon, hogy: árvák vagyunk
végekppen. Én vagyok a bujdosó ig-
ric, aki nem öl soha, hanem dalt
zeng a holtaknak is, akinek ajkára
kiülnek az őseréjű szavak, s hogy
azokat bátran kimondja, fizetése bú-
san így hangzik: Régi igric már ide-
gen s dalai árvaságra jutottak... *(Az
asztalon tenyerébe hajtja a fejét.)*

(Nép között asszonyok sírnak.)

*(Kispál Jula sír. — Botár Márton sze-
mét törülgeti.)*

(Bírák szomorúan maguk elé néznek.)

(Csend.)

ELNÖK *(hangja ettől fogva már szo-
morú és meleg)*: Hát miért égette el?

CSORJA ADÁM *(felemeli fejét, egé-
szen az asztal mellett marad)*: Az ő
kérésére cselekedtem.

ELNÖK: Nem tudja, hogy a vallás és
a törvény tiltja?

CSORJA ADÁM: A mi életünk külö-
nös volt. Törvényünk az uralkodó
igasság. S vallásunk a régi.

ELNÖK: Ilyen emberek számára most
nincs külön törvény.

CSORJA ADÁM: Az én lelkemet tör-
vénnyel nem lehet megmérni.

ELNÖK: A világ haladása nem tűri meg az ilyen tetteket.

CSORJA ÁDÁM: Az én tettem nagy és szép cselekedet volt.

ELNÖK: És a vád alól mivel menti magát?

CSORJA ÁDÁM *(nem szól.)*

ELNÖK: A hirtelen halált mivel magyarázza?

CSORJA ÁDÁM: Minden ember kicsi ahhoz, hogy magyarázza a halált.

ELNÖK *(felveszi a kést)*: Ez a kés valami titkot magyaráz.

CSORJA ÁDÁM: Valami titkot...

ELNÖK: A bíróságnak tudnia kell, hogy ítéletét meghozhassa.

CSORJA ÁDÁM: A kés titka: bús titok, ami nem való a bíróság elé.

JEGYZŐ: No úgy-é, hogy nem tiszta a dolog, tekintetes bíró úr!?

I. BÍRÓ *(kezivel suhint a jegyző felé.)*

ELNÖK: Ilyenformán a bíróság kénytelen a vádat elismerni.

JEGYZŐ *(kárörömmel kacag.)*

CSORJA ÁDÁM *(megvetéssel nézi a jegyzőt. Azután a fazakat az asztalra teszi, hirtelen karján az inget felszakasztja, s meztelen karját feltartja)*: Hát itt van a kés titka, lássa minden ember!

(Bírák és nép meglepődve és értelmetlenül nézik a karját.)

(Csend.)

CSORJA ÁDÁM: Ezt a kart vágtam meg a késsel, s ennek a karnak vérét csorgattam az én bátyám hammára. Lássák a bírák! Lássa a nép! És tisztelje más is az én halottamot s emlékezzék sokáig az ő halálára!

(Bírák meghatódva bámulnak.)

CSORJA ÁDÁM *(mintha imádkozna)*: Bátyám: Csorja Ambrus, ki voltál velem egy vér, ki hordoztál velem egy közös szívet, ne vess meg, hogy neked áldozó sebemet felfedtem a világ színe előtt. — Én Ősistenem, kettőnknek Atyja, vezesd őt a régi nagyok közé, s engemet szabadíts meg ettől a világtól, mely arcád színét átalfestette, s jelenéseid elől elbizakodva bűnös városokba menekült... *(Fejét felemeli)*: Bírák, ítélenek felettem!

(Szünet.)

ELNÖK *(Lassan lejön a pódiumról, s a Csorja Ádám karján a sebet nézi sokáig.)*

(A törvény többi emberei is lejönnek, s nézik.)

ELNÖK *(visszamegy, a székekben lesüpedve hátradúl, fejét két tenyerével megtámasztja, s gondolkodik.)*

(A nép Csorja Ádám köré gyűl, s nézi a karját.)

JEGYZŐ *(a pad végén egyedül nyugtalankodik: hol feláll, hol leül.)*

(A törvény emberei visszamennek, s összebújva beszélgetnek.)

(Szünet.)

ELNÖK *(csendesítőleg üti az asztalt, mire a csendőrök mindenkit helyre küldözgetnek.)*

(Csend.)

(Törvény emberei felállnak.)

ELNÖK: A bíróság Csorja Ádámot a gyilkosság vádjá alól felmenti.

(Nép örömeben zajong. Hallatszik: „Éljen az igazság!” „Éljen, éljen!”)

ELNÖK *(üti az asztalt.)*

(Csend.)

ELNÖK: Ellenben a halottra és a halálesetre vonatkozó törvényes szokások és formák megszegéséért, valamint testi sértésért tízhónapi elzárásra ítéli.

(A törvény emberei kifelé indulnak.)

(A nép zajong: „Nem lesz az úgy!” „Meg kell fellebbezni!”)

ELNÖK *(az ajtónál Gálfi Bencével beszél, s a terem kulcsát neki átadja. Aztán elmegy.)*

(Fazék hamu, kés, fészület s gyertya az asztalon maradnak.)

(A két csendőr tuszkolja ki a népet.)

(Csorja Ádám, Botár Márton s Kispál Jula az asztal előtt beszélgetnek.)

(A jegyző s a falusi bíró a fal mellett szóváltásba kerülnek.)

JEGYZŐ: Maga az én előljáróm, tuggya meg!

FALUSI BÍRÓ: Ne fárasssa magát, jegyző úr.

JEGYZŐ: Adja meg a tiszteletet! A bíróság előtt is hazugságban hagyott, miféle dolog? Lecsapatom a bíróságról, tuggya meg.

FALUSI BÍRÓ *(elfű a jegyző feje felett)*: Hess le, bagoly a fáról!

JEGYZŐ *(egészen méregbe jó)*: Én vagyok az úr, tuggya meg! Én a fejem után élek — maga csak a földet túrja, mint a disznyó.

FALUSI BÍRÓ *(szúrósan)*: Kevesebb szándék nem volna-e elég?!

JEGYZŐ *(prüszkölve a bírónak ugrik)*: Most — vége — most!

FALUSI BÍRÓ *(nyugodtan megfogja, s a falra felfeszíti)*: Két krajcárra édeséget adjak-e?!

CSENDŐR *(odárohán, s széjjelválasztja őket, s azután kituszkolja.)*

(Kivülről hallatszik a hang):

JEGYZŐ: Maga — harisnyás — Kaifás.

FALUSI BÍRÓ: Egy úrban két cigán —

(Bent a pad közepén ülnek: Csorja Ádám, Botár Márton s Kispál Júla. Mellettük áll Gálfi Bence. A másik csendőr sétál előttük.)

BOTÁR MÁRTON: Ne búsulj, Ádám ecsem: — fellebbezünk, kiszabadítunk...

CSORJA ÁDÁM *(maga elé néz, s nem szól.)*

KISPÁL JÚLA: Édes Ádám bácsi, ne féjjen, az Isten nem hagyja el az igazakat...

GÁLFI BENCE *(Kispál Júla mellé leül, s vigyázva, hogy senki észre ne vegye, simogatja s félig meg is öleli.)*

KISPÁL JÚLA *(odaadással nézi Gálfi Bencét.)*

CSORJA ÁDÁM: Tíz hónap igasságtalanul megemészt...

GÁLFI BENCE *(hunyorít Julának, s tovább akarja vinni, de Botár Márton észreveszi, s Julát a szoknyájánál fogva visszahúzza.)*

BOTÁR MÁRTON *(Julához)*: Gyere, lelkem, haza, mert sokkal jobb lesz úgy.

KISPÁL JÚLA *(szepeg.)*

CSORJA ÁDÁM *(Julához)*: Édes kicsi Julám, vajjon mikor látlak újra?!

BOTÁR MÁRTON *(egy ötös bankót nyújt Csorja Ádám felé)*: Vedd el,

fiam, ki tudja mi jó, s szükségét ne láss. *(A zsebébe beledugja.)*

KISPÁL JÚLA *(búcsúzásul megcsókolja Ádámot. — Apjostul mennek.)*

GÁLFI BENCE *(kiséri Julát.)*

CSORJA ÁDÁM *(utánukszól)*: Marci bátyám, Julát tartsa meg, s ügyeljen rea erősen!

BOTÁR MÁRTON: Ő a napfény s házam virága: — hogyan viselnék nagy gondot rea... *(Kilépik az ajtón.)*

GÁLFI BENCE *(gyorsan körületekint, s hogy nem látja senki, Julát az ajtó megé visszarántja, s karjuk és szájuk egy pillanatig egymásba forrik. — Júla gyorsan elmegy, Bence az ajtót bezárja.)*

CSENDŐR *(néz ki az ablakon, majd ujjával a marsot veri az ablaküvegén.)*

GÁLFI BENCE *(a csendőrhöz megy)*: Eriggy, feküdj le, pajtás. Én éjfélíg megőrzöm ezt a rabot, s akkor örözzed te hajnalig, s osztán jóreggeliben beszállítjuk együtt Enyed városába.

CSENDŐR: Jól van, Bence, csak valahogy meg ne tuggyák a nagykutyák, mert esszerágnak mind a kettőnket. — *(Elmegy.)*

GÁLFI BENCE *(bezárja az ajtót. A gyertyát meggyújtja. s aztán sétálni kezd, szuronyos fegyverrel a vállán.)*

CSORJA ÁDÁM *(a hammas fazakat az asztalról maga mellé teszi a padra, térdére könyököl, s tekintete maga elé esik.)*

GÁLFI BENCE *(séta közben, kicsi szünetekkel)*: Ma éccaka itt hálunk: — mi ketten s Krisztus Urunk az asztalon. — Virjadatkor az enyedi tömlöcbe békisérek egy rabot. — Olyan rabot, kinek nincsen bűn a lelkén. — Ilyenkor a szívem fáj. — De én katoná vagyok. — Csak egyedül a szívem fáj. — A törvény igen furcsa: — házai hideget lehelnek. Az enyedi tömléc is hideget lehel. — Ott a nap a rabot nem éri. — Madarak nem tanyáznak. — Forrás nem bugyog... —

CSORJA ÁDÁM *(arcát két tenyerébe hajtja.)*

GÁLFI BENCE: A tűz kialudt s nem lobban fel Enyeden. — De a csillagok elől el kell bújni, mint a vakond, mert ha a törvény úgy mondja, muszáj bűnösnek lenni... — És messze az erdő tovább zúg. — Virágokat tovább lengeti a szél. — Akit tömlecbe tesznek, nekik nem hiányzik. — S nem tudják, hogy tiszta lelkű rab is van, kinek a szíve szépen fáj... — S ki a rabot őrzi, annak is fáj, fáj, fáj...

CSORJA ÁDÁM *(hosszan nézi Gálfi Bencét.)*

GÁLFI BENCE *(Csorja Ádám elejébe áll.)*

CSORJA ÁDÁM *(mély érzéssel ejti a szót):* Testvér...!

GÁLFI BENCE *(fegyverét a padhoz támasztja):* Ismersz-e engemet, testvér?

CSORJA ÁDÁM *(csak nézi Bencét.)*

GÁLFI BENCE: Apám Gálfi Dénes volt, erdők pásztora. S nagyapám dulló. De a virtus s esment az ital — tudod úgy-e, testvér?

CSORJA ÁDÁM *(fejét bólogatja.)*

GÁLFI BENCE: Apám pásztor volt. S nagyapám dulló.

CSORJA ÁDÁM: Ül le, testvér!

GÁLFI BENCE *(leül):* Én ismerlek téged. Apád sokszor piculát adott nekem, mikor a tarisznyámot még a földön húztam... Ádámnak neveztek ugyancsak.

CSORJA ÁDÁM: Gálfi Dénessel egy tűznél feküdtem.

GÁLFI BENCE: Vén Csorja Ádám híres ember volt. Esze sóvárogta a tudást, csak illogatott, mert az erejét belé kellett valamibe ölni... Így van-e, testvér?

CSORJA ÁDÁM: Gálfi Dénes egyszer a tűz mellett elsírta magát. Hogy a bátyja negyvennyolcban — bizon — saját vérének tanúja lett. Úgy igaz-e, testvér?

GÁLFI BENCE: Téged apád nagy iskolába vitt. Most úr lehetnél. Mért nem lettél, testvér?

CSORJA ÁDÁM: Az én nevem magyarul urat jelent.

GÁLFI BENCE: A nadrágosok elítélték az urat, testvér...!

CSORJA ÁDÁM: Már régen gyakorolják. Az állam megfizeti nekik.

GÁLFI BENCE: A nép tömleceket épít emagának, s abból kenyeredzik. A napok múlnak, s a nép szíve fáj. Az enyim igen fáj...

CSORJA ÁDÁM: Reám gondot vetetek, nehogy a rossz gombát meg-egyem, vagy a vadak reámüssenek. Jólétemért megsajdult a törvény szíve...

GÁLFI BENCE: Bizon, testvér... —: Enyeden van egy tömlec. Bár ne volna!

CSORJA ÁDÁM: Az égen van egy nap. Bár a se volna...

GÁLFI BENCE: A szíveink igen fájnak. Valami kéne: nincs... Valaki kéne: keserű az este...

CSORJA ÁDÁM: Valami kéne... Keserű minden cudarul...

GÁLFI BENCE *(felüti a fejét):* Bor! Bor! —: Vigasztalás. Hiszen tudod, testvér?!

CSORJA ÁDÁM *(szemét reáemeli Bencére):* Bor!? Ó be rég nem ittam! Pedig apám is illogatott, mert az erőt bele kell ölni valamibe... Ez nagy igaz, testvér.

GÁLFI BENCE *(szomorúan):* Csendőrlégény: szegénylegény... Neki csak szíve van.

CSORJA ÁDÁM: Botár Márton jó ember: áldja meg az Isten! *(A pénzt kiveszi a zsebéből s odaadja Bencének.)*

GÁLFI BENCE: Ötös bángó! Pénz, pénz! *(Felugrik):* Hozom, testvér. *(Az ajtót kizárja):* Hozom, testvér! *(Elmegy.)*

CSORJA ÁDÁM *(a zárt ráfordítja. — Visszajön, megfogja s nézi a fegyvert):* Itt maradtál. Hárman itt maradtunk: Krisztus, a fegyver s az ember... Ketten őrzik a harmadikat... — *(Megáll a feszület előtt):* Enyeden van egy tömlec: fala vastag, ablaka rács, s szalmán fekszik a rab... Hiszen Te tudod, isteni Testvér... Én eddig erdei házban laktam, s áldottam a napot. S mondják, hogy vétkeztem a tűzzel. Én eddig erdőn laktam, ahol csend van, bé-

kesség és szabadság... Hiszen tudod, mert Te is sokat bujdosztál, isteni Testvér.

GÁLFI BENCE (*kopogtat az ajtón. Halkan*): Eressz bé, testvér!

CSORJA ADÁM (*béereszti*.)

GÁLFI BENCE (*egy nagy korsó, tele borral, a kezében. Felemeli*): Fájdalomnak bölcseje!

CSORJA ADÁM: Búnkot lefektetjük, elrengetjük...

(*Felülnek a pódiumra.*)

GÁLFI BENCE: Kezdd meg, testvér!

CSORJA ADÁM: A Csorja Ambrus torára! (*Iszik.*)

GÁLFI BENCE: A te kedved szerint, testvér. (*Iszik.*)

CSORJA ADÁM: Apám is illogatott. Olyankor anyám mellette sírt s osztán reaborult mégis, s kimondta szokott szavát: „Két szemed: két csillog.”

GÁLFI BENCE: Én csendőr vagyok s testvér-rabot őrzök. Nagyapám dulló volt, a pénzt nem örözte meg idáig, mert az ital s a virtus... A torára még nem is ittam! (*Iszik.*)

CSORJA ADÁM (*az ablakhoz megy, néz kifelé*): A csillagok feljöttek. Most nyugszik el az erdő s hajlékban engem keres a szellő... (*Homlokkal nekidül a falnak*): Forrásvizet ma nem ittam! Földnek vére, bugyogó vére életemet nem öntözi már... Múlik a nap, s elhervadok, mint az őszi virág... Házam előtt leng a fű, s úgy hódol a holdvilágnak, s csillagok vesznek körül, de lehullnak immár, mert nem biztatja őket senki... Hova lett a szabadság? — régi nagyok, sirattok-e engemet?!

GÁLFI BENCE (*Iszik.*)

CSORJA AMBRUS: Erdő, ó, hogy szerettelek, s te vajon tudod-e: mi sorsra jutottam? Ó én kicsi hajlékom, téged benő a fű s a moha, mert Enyeden van egy másik hajlék... Enyeden van egy tömlec...

GÁLFI BENCE (*Adámhoz megy, odabúvik a füléhez*): Enyeden — nincsen — tömlec... (*Iszik. — Kacag.*): Hiszen tudod, testvér!?

CSORJA ADÁM (*tág szemekkel nézi*): Gálfi Bence, te vagy-e?

GÁLFI BENCE: Én vagyok hát. Apám pásztor volt, nagyapám dulló. S Enyeden nincsen immár tömlec. — Igyál, testvér!

CSORJA ADÁM (*iszik*): Enyedről hova lett a tömlec?

GÁLFI BENCE: Odaveszett, testvér. (*Megöleli.*): De valahol van egy erdei lak!

CSORJA ADÁM: Földre borulva most sír a holdvilágon.

GÁLFI BENCE: Sír és kiáltja nevünket. — Izent az erdő, testvér!

CSORJA ADÁM: Ó kinek, testvér?

GÁLFI BENCE: Nekünk! Nekünk! Hí az erdő! Gyere, testvér! Fussunk a városból, s bujdossunk el az erdőben, mint a madár!

CSORJA ADÁM: Mint a madár! (*Arca kigyúl*): Mint a madár!

GÁLFI BENCE (*fegyverét a nyakába akasztja*): Vesszen oda minden tömlec!

CSORJA ADÁM (*a fazakat az ölibe kapja*): Vesszen oda!

GÁLFI BENCE (*mentiben a korsót magasra emeli*): Bor! Bor!

CSORJA ADÁM: Ösvigasztalás!

(*Sietve s vigyázkodva elszöknek.*)

(*Függöny lemegy*)

NEGYEDIK JELENÉS

Szin: A Csorja-féle erdei hajlék. ahogy a Második jelenésben elhagyták.

Idő: A Harmadik jelenés éjszakája folyik: éjféltől hajnalig.

(Függöny feljön.)

(A szoba sötét. A holdvilág az ablakon átal egy fénysávot vet a közepin keresztül. — Az ajtón kívül mozgás és susogás.)

CSORJA ADÁM *(hangja kívülről hallatszik):* Itt vagyunk. Jóhelyt vagyunk. *(Az ajtót kinyitja s előrejön.)*

GÁLFI BENCE *(a beözönlő holdvilágban az ajtó között áll, nekidől a fájának, s iszik. Mozdulatjain s beszédjén mindig látszik, hogy félig már részeg.)*

CSORJA ADÁM *(a lámpát meggyújtja.)*

GÁLFI BENCE: A laktanyát süti a hold... Süti, süti..., haj! *(Iszik, s mikor száján van a korsó, a lámpa akkor gyúl fel.)*

CSORJA ADÁM: Gyere bejebbe hamar! Tedd bé az ajtót hamar!

GÁLFI BENCE *(teszi bé az ajtót):* Süti, süti... Süti, süti...

CSORJA ADÁM *(a fazakat a fal mellé teszi, a lámpa alá):* Mit süttetsz, testvér?

GÁLFI BENCE: Hát a laktanyát süti. *(Kacag.)* Nálam nélkül süti, süti...

CSORJA ADÁM: S az enyedi fegyházat nem süti? *(Ujjasát veti le.)*

GÁLFI BENCE *(Ádámhoz jön, s hajlong előtte):* Nálad nélkül süti... Suvagyon meg a prófusz! *(Felemeli a korsót):* Serusz világ! —: vén boldond. *(Iszik.)*

CSORJA ADÁM *(az ujjasát az ablakra próbálja, aztán leveszi, s az ászokban keres valamit.)*

GÁLFI BENCE *(az ablaknál ágaskodik, s félig ki is dugja a fejét):* Csenderek!, riadó, riadó! Gálfi Bence megszökött! Ki az ágyból, s utána, utána!

CSORJA ADÁM *(két szeggel s egy fadarabbal visszajön):* Csendesedjél, Bence, mert valaki észreveszen. *(Kabátját kezdi az ablakra szegezni.)*

GÁLFI BENCE: Ereszd nekem, testvér! *(Fegyverét emeli, s anélkül, hogy a nyakából kiakasztaná, a tálpával üti a szeget.)*

CSORJA ADÁM: Üsd a szeget, hallod-é!

GÁLFI BENCE: Ne féjj, odaszegezzük még a holdvilágot is. *(Beléverik mind a két szeget.)*

CSORJA ADÁM: Nem szűrődik ki már a lámpafény. Maradhatunk bátran.

GÁLFI BENCE: Bátron! Bátron! —: ez a főszavunk. *(Nyújtja a korsót):* Igyál, testvér! Zsidó mérte, leánya megszerezte.

CSORJA ADÁM *(jól megbugyogtatja a korsót.)*

GÁLFI BENCE: Bátron! Bátron!

CSORJA ADÁM: Mér szépül a világ, testvér. *(A földön maradt szokmánt igazgatja, s leül.)* No, ereszkedjél le, te is.

GÁLFI BENCE *(leül):* Alább nem esünk-é? *(Puhatolja a földet.)*

CSORJA ADÁM: A szegény ember trónusán ülünk.

GÁLFI BENCE *(üti a földet, s kacag):* Hogy vagy, trónus?

CSORJA ADÁM: Halála után a király is utánunk igazodik.

GÁLFI BENCE: Utánam: a közcseber után! Kinek csak a szíve fáj. *(Üti a mellét.)* Kinek csupán csak a szíve fáj — azt a tizenhárom csillagát, ami párosan ragyog!

CSORJA ADÁM *(kalapját leveszi s oldalt a fal mellé veti. — A tollas csáskót is a Bence fejéről, s azt is arrafelé elveti.)*

GÁLFI BENCE *(megütközve nézi Ádámot):* Azt én is le tudtam vóna venni, hallod-é, testvér?!

CSORJA ADÁM *(a csáskót visszateszi a Bence fejére):* Inkább szegezd is oda. Megérdemli, hiszen keserves szolgaságnak szép jele.

GÁLFI BENCE *(csáskóját csárdásra vágja):* Jól áll úgy-é, mi?

CSORJA ADÁM: Szolgának jól, mint cifra jel a siron.

GÁLFI BENCE (*mérgesen hátraüti csákóját*): A csender úr, örökké úr, s ezt ne felejtse el! Még a bírónál is nagyobb úr, mert ha akarja, eltörli az ítéletet, mint a semmit. S csak egyet gondol, s már Enyeden volt s nincs tömléc... (*Szúrósan nézi Ádámot*): Nem gondold-e, hogy úr, hé?

CSORJA ÁDÁM: Úgy van, csak szüntesd bé az efféle beszédet!

GÁLFI BENCE: De ha az úr akarja, leveszi a maga csákóját. (*Gőgösen leveszi, markában összeroppantja s kivágja a szoba közepére.*) Eriggy vissza a királyhoz kikirilni! — Hol a bor, Ádám testvér? (*Megöleli*): Te egyetlen testvér, be szeretlek téged!

CSORJA ÁDÁM (*a korsót megrázza s odaadja*): Igyad, elég van, testvér!

GÁLFI BENCE (*a korsóval feláll, s úgy rázza, hogy ki is loccsan a bor belőle*): Felséges király, tekintetes császár! Mindennemű rendek, nagy katonavezérek s ti mindnyájan, föld népei! Aggyon az Isten bő szőlőtermést, s akinek nincs, ezt is — mert Gálfi Bencének van annyi, hogy egy csorda úrnak rogyásig elég vóna. — Igaz-e, Csorja Ádám?

CSORJA ÁDÁM (*szomorúan*): Igaz, Bence, igaz.

GÁLFI BENCE: Akkor éljen az igazság! (*Iszik. — Leül. Csendesen*): Te Ádám, csak ennek a kossónak van több esze...

CSORJA ÁDÁM: Add ide, ne féjj, hajnalra nem lesz. (*Iszik.*)

GÁLFI BENCE: Megosztjuk, megosztjuk. (*Vigyorog.*) Hajnalig ezt a sok eszt megosztjuk...

CSORJA ÁDÁM (*a korsóhoz beszél*): Be jó vagy, be áldott forrás vagy! S én a szivárvány vagyok, ami ősszíneit soha le nem vetette. Szivárvány a világ feje felett, s te vagy az örök kút, s rádhajlik a szivárvány s táplálja színeit belőled... — Te vagy az örök kút, s rádhajlik a szivárvány. (*Iszik.*)

GÁLFI BENCE (*kezeivel hadonászik*): Örök kút, örök kút...! Hol vagy lelkem örök kút, azt a tizenhárom, ami párosan ragyog...!

CSORJA ÁDÁM: Igyad, testvér. Ma holnap nem iszunk, vesse fel a tűz-langja!

GÁLFI BENCE (*elkapja a korsót, de a lendülettel oldalt esik.*)

CSORJA ÁDÁM: Nagy vitéz vagy: lenyomott már ez is.

GÁLFI BENCE (*felkapja magát, derekát kifeszíti*): Lenyomott-é?! Ne féjj attól! Csak a fejem — (*üti a fejét*) —, a kutya fejem könnyű s elbillentem. (*Hirtelen*): Ehe, mert nincs rajta a csákó! Azért könnyű, azért éppen. (*Hívni kezdi a csákót*): Csákó, hopp! Hol vagy, csákó? Gyere ide gazdádhoz. (*Fütyül*): Ide, csákó, ide! (*Várja, hogy jöjjön.*)

CSORJA ÁDÁM: Híjjad, testvér! Csak ahajt van, né! Keresi a királyt, mint a tékozló fiú.

GÁLFI BENCE (*együgyűen nézi Ádámot*): Te Ádám, nagy úr a király, úgy-é?

CSORJA ÁDÁM: Hóltáig nagy úr.

GÁLFI BENCE (*önérzetesen*): Hát legyen nagy úr. Gálfi Bence nem retírál mégse! — Csak a fejem könnyű — (*rázza*) —, könnyű, mert csórén van. (*Hirtelen megállítja a fejét*): Hol egy kalap? Hamar, hamar, hol egy kalap?!

CSORJA ÁDÁM (*az ászok felé mutat*): Tova van egy: a bátyámé volt. Vedd el, s emlékezzél reá.

GÁLFI BENCE (*feláll, megy arra, meg-megtántorodik*): Kalap?! Kalap?! (*Megtalálja.*) Itt van a kalap! Megkaptam az obsitot. (*Fejébe nyomja.*) Éljen, éljen a szabadság!

CSORJA ÁDÁM: Éljen a szabadság! (*Iszik.*)

GÁLFI BENCE (*kalapját leemeli, feje felett némelykor lobogtatja*): Százados úr, jó napot! A királynak is jó napot. Én vagyok Gálfi Bence, én: aki lobogtatom ezt a civil kalapot, mint a hadvezér a békelevelet. — Leányok, sirassatok! Vénasszonyok, vessetek tüzet! Bajtársak, duvasszatok ki a gyászlobogót, mert Gálfi Bence odalett. Pedig a csenderek között ő volt a legszebb rózsaszál — ej, haj! —, de most a csákója árván bóg a földön s tollai a porba hullottak. — Jó napot, éljen a szabadság, jó napot! (*Megy vissza. Ütközben elveszi a csákót. Egyik kezében ezt, másikban a kalapot tartja, aztán egymáshoz érteti őket.*) No lám, me-

lyik erősebb? *(Bíztatja s verekedtetni őket, mintha egyik kutya, a másik macska volna.)* Fogd meg, kalap! Ne hagyd magad! *(Üti össze. A csákó alul kerül.)* Ne sajnáld! Neki, no most! *(Csákó a földre esik.)* Győztünk! Éljen az igasság!

CSORJA ÁDÁM: Bolond vagy, testvér. Ne igyál több bort.

GÁLFI BENCE *(kínosan vigyorog):* Mit, mit mondtál? *(Ádám elé letérdel s két kezét az Ádám nyaka köré teszi.)* Mondd, mondd még egyszer! Én — én Gálfi Bence vagyok. Apám pásztor, nagy... nagyapám dulló, mondd, mondd még egyszer, meg... megnyuvasztlak.

CSORJA ÁDÁM: Ne legénykedj, Bence. *(Csuklójánál megfogja, s leülteti, mint egy gyermeket.)* Ülj veszteg, s ne igyál több bort.

GÁLFI BENCE *(merőn néz maga elé, s csikorgatja a fogát.)*

CSORJA ÁDÁM: Akaszd ki már s tedd le a puskádot. Nem hajt a tatár.

GÁLFI BENCE *(csikorgatja a fogát):* A falunak felit meg... megölöm.

CSORJA ÁDÁM: Én is meg a másik felit, csak tedd le a puskát. S nyugodjunk, mert reggel bujdosni kell. Itt kell hagyni mindent, csak a nap s a csillagok jőnek velünk... Messze megyünk, hol még a régi törvény él mainapiglan, s hol örvendezik az élet enmaga titkának.

GÁLFI BENCE *(megenyhülve nézi Ádámot.)*

CSORJA ÁDÁM *(hátával nekidől a falnak):* Nem látok többet embert, csak még egyet, ki megáld engem, hogy ki ne vesszek, mint az ősirás. S így lesz valaki, ki az én férfias titkomat átalörökli s hordozza gondjában tovább a Csorjáknak új-szomorú kincsét, mi másnak csak egy fazék hamu... Ősisten, be erős s be jó a Te hatalmad, be nagy a hamu ereje, s be sorvasztó a vágyam az ősasszony után... Be szép s erőben be teljes lesz az én fiam, az én hittemnek folytatása, igasságos lelkemnek sarjadéka, aki kiülzs majdan sziklafokára a vihar elé s beléka-cagsz az örök jóság szavába... Ó

édes kicsi fiam, te bujdosó apádnak vágya, én fogyatkozó népemnek áldott szava lesz!

GÁLFI BENCE *(simogatja Ádámot):* Úgy szeretlek, testvér!

CSORJA ÁDÁM: Az örök törvényben csak szeretet van, testvér. Ami onnét hull, csak áldás, s rajta az élet virágzik és terjed. Eloszik a harag, ereje elvész a gyűlöletnek, s mindennek mélyét bétölti az igasság.

GÁLFI BENCE: Be szép a szavad. Be erősen szeretlek!

CSORJA ÁDÁM: Hallgasd a csendet, s megtanulsz beszélni szépen. Járd az erdőt, s kinyílik előtted az élet titka. S áldd örökké csak a napot, mert véredet átaljálja az örökkévalóság vigasztalása. *(Megöleli Bencét.)* Mi áldjuk a napot: mi ketten, a bujdosók...

GÁLFI BENCE: Mi két bujdosó: szövetkezzünk, testvér!

CSORJA ÁDÁM *(a Bence kezét megfogja):* Segítsen minket az Isten, testvér!

GÁLFI BENCE: Ennek tiszteletére igyunk!

CSORJA ÁDÁM *(felemeli a korsót):* Segítsd a bujdosókat, örökké élő Isten! *(Iszik.)*

GÁLFI BENCE *(felemeli a korsót):* Segítsd meg! Segítsd meg! *(Iszik.)*

CSORJA ÁDÁM: Akaszd ki a puskád. Hajnalig nyugszunk, s akkor valamerre megindulunk.

GÁLFI BENCE *(fegyverét kiakasztja s a fal mellé állítja):* Merre fogunk, Ádám testvér?

CSORJA ÁDÁM: Amerre ember sohasem jár.

GÁLFI BENCE: Bujdosunk, bujdosunk... Megesszük az epre, a gombát... A vadak megesznek minket...

CSORJA ÁDÁM: Ne búsulj, tudom én az utat.

GÁLFI BENCE: Te tudod... Te tudod...

CSORJA ÁDÁM: Szikla alatt, titkos helyen, hajlékot csinálunk, s élünk, míg az Isten akarja.

GÁLFI BENCE: Szikla alatt hajlék... fáj a szívem... szikla alatt hajlék...

CSORJA ÁDÁM: Csak a hamut viszsűk.

GÁLFI BENCE: Hamu s bor. — S az én szívem fáj. — Hamu s bor...
 CSORJA ÁDÁM: Ne keseregi, testvér. Egy az élet: — lebujdossuk szépen...
 GÁLFI BENCE: Lebujdossuk. — A laktanyában üres egy ágy. Lebujdossuk...
 CSORJA ÁDÁM: Leszen ágyunk nagy füvekben. Fejünk alá karunkat tesszük.
 GÁLFI BENCE: Krisztus Urunkot elhagytuk. A teremben az asztalon elhagytuk...
 CSORJA ÁDÁM: S elhitetjük magunkkal, hogy még él az a nép, melynek híre átaljárta a világot...
 GÁLFI BENCE: Elhagytunk mindent: Házakat, embereket... Egy világ — más világ...! (*Szemét esdeklőn Ádámra emeli.*) Úgy-é, testvér, szerzünk mi országot magunknak?
 CSORJA ÁDÁM: Szerzünk, s az lesz a többi országoknak jelképe.
 GÁLFI BENCE: Te leszel a király, s én leszek a fővezér.
 CSORJA ÁDÁM: Határa nem lesz, s a nap fénye béragyogja, mint az öröm.
 GÁLFI BENCE (*igen lelkesedve*): Mi vagyunk az országszerzők! — Igyunk, mert megérdemeljük. (*Korsót fel-emeli*): Vezéreljen minket a Nagyisten! (*Iszik.*)
 CSORJA ÁDÁM: S minden igaz embert! (*Iszik.*)
 GÁLFI BENCE: Mi ketten nem fél-nénk egy regiment katonától, úgy-é, Ádám?
 CSORJA ÁDÁM: Még a haláltól sem, Bence. Csak egyedül a rabságtól.
 GÁLFI BENCE: Ha valaki most jőne!?
 CSORJA ÁDÁM: Emberek s állatok elnyugodtak.
 GÁLFI BENCE: Én nagyot vétettem, úgy-é, Ádám?
 CSORJA ÁDÁM: Nem ártottál senkinek.
 GÁLFI BENCE: Csak egyedül a királyt csaltam meg, a királyt... (*Fejét fel-üti, hallgatódzik*): Ha! valaki suhogtatja a fűvet. Valaki jó! (*Fegyverét megfogja*): Úgy meglövöm, mint egy farkast.
 CSORJA ÁDÁM: Csak a holdvilág jár — az a mi barátunk.
 GÁLFI BENCE (*fegyverét visszatesszi*): Mi barátunk — holdvilág a mi ba-

rátunk. (*Bágyadtan Ádámra ráhajlik.*)
 CSORJA ÁDÁM (*a Bence fejét az öl-be teszi*): Nyugodj szépen... Hajnalban felebresztelek.
 GÁLFI BENCE: Megcsaltam a királyt... ő is megcsalt engem... sír a király, sír... fáj a szívem, fáj...
 CSORJA ÁDÁM: Csak a setét takaró leng a föld felett. Madarakat nem riasztja senki. Anyja melegében aluszik a medvefiú is. — Vizek álmukban mesét mondanak a halaknak. — Csend érleli a gyümölcsöt. — Pásztorok tüzit magába szíjja a föld: immár csak vékony-piros ujjai melegítik a levegőt. — Tündérek elseprik a földről a bünt...
 GÁLFI BENCE (*félálmban*): Seprik a bünt... az enyimet is... a tündérek, akik seprik a bünt...
 CSORJA ÁDÁM: Fenyvesek között most mondja meséjét a hunn-királyfi, s kicsi népe szomorún sóhajt, mitől lebben a szél. Nem szánja őket senki, csak az éjszaka halad el puha szavakkal felettük, s nyomában jön a mi hajnalunk. Őlében hozza a reményt, s feltárja elöttünk rengetegeket útjait, hogy elindulhassunk folytatni és cselekedni a mesét, tovább a mesét, nehogy egyszer vége szakadjon, mert akkor emlékünkel elmúlik, s ahol éltünk egykoron: csak űr lesz ott, mint a lehullott csillag helyén...
 GÁLFI BENCE (*álmban*): Látlak — gyere közelebb — látlak...
 CSORJA ÁDÁM: Én virjasztok s fogadom illőn a hajnalt, s ha derül a földnek arca, hitünket tarisnyáljuk magunknak eleségül, s elindulunk és minden lépésünk egy betűje lesz a mesének, amit tűz mellett fogok megtanítani eljövendő fiamnak —
 GÁLFI BENCE: Szép piros... köntösöd... be vékony... szép fekete... hajad... be tömött...
 CSORJA ÁDÁM: Be áldott lesz a száva, amikor mondani fogja utánam így a mesét: —
 GÁLFI BENCE: Borulj ide... úgy... csak ketten... vagyunk... a világon...
 CSORJA ÁDÁM: Élt egyszer egy erősen szegény ember. Az Ősistennek utolsó fia volt ő, ki a nagy múltak

hammát edénybe gyűjtötte, s elindult aval bujdosásra... Ment, men-degért...

GÁLFI BENCE: Hajadot az arcámra — úgy...

CSORJA ÁDÁM: Éhség útjába állott, senki nem biztatta, de erejét megtoldta hitével, s vágyára támaszkodott, mint vándor a botjára, s ment, mendegért, mert meg akarta keresni a fényt, a kiöltött tüzet, a vizek eredetét... —

GÁLFI BENCE: Karodot tedd koszorúba rajtam... mind a kettőt... szépen...

CSORJA ÁDÁM: S egyszer fellobbant ismét előtte a kiöltött tűz s megvil-lant az elveszett fény, s ő véérébe mentette a tüzet s szemébe temette a fényt, és útbaállott visszafelé is-mét, hogy hirdesse az új örömet, s amint jött, jövőgetett, egy elfelejtett nyelven dicsérő ének szállott feléje a Hadak útjáról: áldott, áldott legyen a nagyakarátú ember! —

GÁLFI BENCE: Úgy... bújj... kö-zel... egészen... közel...

CSORJA ÁDÁM: Ó, erős kicsi fiam, hogy várja jöttödet a mese! S be nagy lesz az az asszony, ki a te jöt-tödet belésírja a csendbe... Be nagy lesz az a leánkaasszony, aki itt nyug-szik most valahol közel, s várja az én erőmet... Várja s hív, jaj, hal-lom, hogy hív, s már ígéri nekem az erős fiút... —

GÁLFI BENCE: Lám... hogy sze-retszt... szorítsd meg... a nyaka-mot... jól... jól...

CSORJA ÁDÁM: Julia, Julia, drága gyermekasszony, várj, megyek, most hozzád megyek, s el nem bujdosom, míg általam újra nem teremtem ma-gamot —

GÁLFI BENCE: Most... maradj... így... csak mi... ketten... va-gyunk... a világon...

CSORJA ÁDÁM: Vársz, vársz, a ka-rodot reám nyitod, s vársz, vársz — megyek, várj, most megyek... *(A Bence fejét az öléből a földre teszi, s indul szép lassan az ajtó felé.)*

GÁLFI BENCE *(nyugtalanodik, s ta-pogatja maga körül a helyet)*: Hol... hol... vagy?... jaj,... szóljál...

CSORJA ÁDÁM *(az ajtó reteszét moz-gatja már)*: Ó be szép lesz! — most megáldjuk egymást...

GÁLFI BENCE *(félíg ébren felemeli a fejét, s tapogat körül)*: Szeretted... játszottál, megkereslek, ne féjj, ne féjj...

CSORJA ÁDÁM: Lesz egy fiam: erős és szép!... *(Az ajtó kinyílik, Ádám kilépik.)*

GÁLFI BENCE *(felugrik, fut az ajtó felé, kiált)*: Julia, Julia, gyere vissza, ne csalj meg, látlak, látlak, ha meg-csalsz: megöllek...

CSORJA ÁDÁM *(ajtón kívül megáll. Vár.)*

GÁLFI BENCE *(nekifut Ádámnak, s megöleli)*: Itt vagy, ne féjj, szeretsz úgy-é?!

CSORJA ÁDÁM *(lefojtott indulattal)*: Bolond vagy.

GÁLFI BENCE *(dadogni kezd)*: Te... te... vagy? Ki... ki... vagy?

CSORJA ÁDÁM: Elittad az eszedet.

GÁLFI BENCE: Ki... ki vagy? Meg-öllek.

CSORJA ÁDÁM: Az elébb én altatta-lak el az ölemben.

GÁLFI BENCE: Ádám, Ádám!? Mi va-gyunk a bujdosók, úgy-é?

CSORJA ÁDÁM: Látod-é, elittad az eszedet.

GÁLFI BENCE: Én?! Nekem eszem... annyi, mint a sár... Csak az álom, az megzavart erősen.

CSORJA ÁDÁM: Gyere vissza, s alugy-gyál tovább. *(Vezeti.)*

GÁLFI BENCE: Gyere, gyere! Jaj, be jó volt... Hátha...

(Előbbi helyükön leülnek.)

(Szünet.)

CSORJA ÁDÁM: Tedd le a fejedet, s aluggyál.

GÁLFI BENCE *(maga elé néz, s nem szól.)*

CSORJA ÁDÁM: Dőlj le, s aluggyál.

GÁLFI BENCE: Be szép volt! Köntöse piros, haja leeresztve...

CSORJA ÁDÁM *(megrázza)*: Ébredj, Bence, s ne beszélj félre.

GÁLFI BENCE: Vékony köntöse piros, haja feketén kibomolva... Jaj, jaj...

CSORJA ÁDÁM: Hát csakugyan el-
ittad az eszedet.

(Szünet.)

GÁLFI BENCE (*hirtelen, sugárzó arc-
cal*): Ádám, Ádám testvér!

CSORJA ÁDÁM: Mondjad!

GÁLFI BENCE (*gyorsan, hévvel*): Te
sohasem láttál olyan szépet. Mint
egy tündér. Köntöse piros selyem, ha-
ja lehulló fekete selyem, teste illatos,
mint a muskátlilevél... Jaj, be szép
volt! Istenem, Istenem!

CSORJA ÁDÁM: Csak álom volt, s fe-
lejtsd el.

GÁLFI BENCE: Felejtsd el, felejtsd
el... csak láttad volna s érezted vol-
na, amit én... felejtsd el, felejtsd
el... be könnyű beszélni.

CSORJA ÁDÁM: Dőlj le, s aludgyál!

GÁLFI BENCE: Dőlj le te! — Ó, kön-
töse vékony s forró... haja arcámra
hullott...

(Szünet.)

GÁLFI BENCE (*nyugtalanodik*): Julia,
Julia! Jaj, a szívem...

CSORJA ÁDÁM (*elfojtott indulattal*):
Nyugudjál! Hajnalodik mingyárt.

GÁLFI BENCE: Nem nyugszom. Nem
tudok. Itt aluszik nem messze, ne
féjj, tudom, a teremben megmondta.
— Jaj, a vágy, meggyúlok! Megyek,
megyek. (*Fel akar állni.*)

CSORJA ÁDÁM: Ne mozdulj! (*Vállon
fogja.*)

GÁLFI BENCE (*rámered*): Te, te!...
eressz!... Haja rámomlott, köntöse
piros... Eressz! (*Vadul erőlködik.*)

CSORJA ÁDÁM: Ne mozdulj!

GÁLFI BENCE (*arca eltorzul*): Most...
most... kitaláltam — hozzá... akar-
tál... menni, most az előbb... te...
te... rabember!

CSORJA ÁDÁM: Hozzá. Se te, se más.
Csak én.

GÁLFI BENCE: Én tégedet... a börtö-
nből... megváltottalak... élete-
det... nekem köszönd... nekem —
eressz!

CSORJA ÁDÁM: Ne mozdulj! Se te,
se más. Csak én.

GÁLFI BENCE (*a fegyverét megfogja*):
Most... most... meghótál... te...
te rabember! (*Fegyvert nekifogja.*)

CSORJA ÁDÁM: Te... fegyvert sze-
gezel nekem... te: a testvér?! (*A
fegyver csövét megragadja.*)

GÁLFI BENCE: Neked golyó — nekem
Julia: — élet! (*Egy pillanatig dula-
kodnak; fegyver elszól, s Csorja
Ádám hördülve elhanyatlik.*)

CSORJA ÁDÁM: Testvér... megölt...
jaj... fiam... hamu... fiam... me-
se... vége. (*Meghal.*)

GÁLFI BENCE (*a fegyver kihull a ke-
zéből. Arca ijedtre torzul.*)

(Szünet.)

GÁLFI BENCE: Jaj, a vére! — folyik,
nem áll meg a vére... (*Odahajlik,
rázza.*) Ádám, testvér, ne ereszd a
véredet! Ádám, élj! élj!, legyen a
tiéd Julia, élj! élj! (*Szeme üveges lesz,
maga elé mered.*)

(Szünet.)

Halál... Jaj, én a gyilkos, a testvé-
remet, aki bujdosott volna velem!
Énistenem, irgalmaz! A testvéremet,
ki az ölében elaltatott...! (*Megint
föleje hajlik, rázza.*) Ádám, Ádám,
gyere, már a hajnal itt van, gyere
bujdosunk, ketten, jaj, ébredj, soha
többet nem bántlak, ébredj! — élsz-é,
úgy-é élsz, Ádám? — mi testvérek
vagyunk, úgy-é nem öljük meg egy-
mást? Ébredj fel, ébredj fel, ne
haggyuk el egymást! (*Megint maga
elé mered.*) Halál...! — Nem szól...
— Halál...!

(Szünet.)

(*Ráborul, zokog.*) Istenem, itt a lelkem:
előttem, nézd meg, hogy nem gonosz,
hogy én nem akartam, csak a fegy-
ver... Istenem, jaj, ne hagyj el, én
nem akartam a posztulását, csak sze-
rettem őt... Szerettem, szerettem —
Istenem, ne hagyj el, tudod, hogy
erősen szerettem... (*Sír.*)

(Szünet.)

KISPÁL JULA (*künn üti az ajtót*):
Ádám bácsi, maga van-é itthon?

GÁLFI BENCE (*felül, rémülten az ajtó
felé bámul.*)

KISPÁL JULA (*kopogtatja az ajtót*):
Ádám bácsi, maga lőtt-é?, jaj...

GÁLFI BENCE (*az ajtóra bámul*): Vaj-
jon ki?! (*Dörzsöli a homlokát.*) A

hang, ó a fejem, az eszem, pedig a hang...!

KISPÁL JULA: Ádám bácsi, eresszen bé, hallottam a lövést, félek, jaj...!
GÁLFI BENCE *(megy az ajtó felé.)*

Asszonyhang... Valaki...

KISPÁL JULA: Istenem, Istenem!

GÁLFI BENCE *(kinyitja az ajtót.)*

KISPÁL JULA *(meztláb, kibontott hajjal, piros köntösben. — A torz férfiútól megrémül, nem ismeri meg, sikolt.)*

GÁLFI BENCE: Julia! Kicsi szép Julia! *(Letérdel, a lábait simogatja.)* Ne vess meg, megöltem... a testvéremet, érted megöltem, jaj!

KISPÁL JULA *(két tenyerét arcájához kapja):* Szent Isten! *(A halotthoz megy, letérdel, nézi, arcáját megérinti):* Jaj! — *(Szívéhez kap.)*

GÁLFI BENCE *(az ajtóból térdén állva nézi.)*

(Szünet.)

KISPÁL JULA *(arc- és szemkifejezése megdermed, elméje félig elborul. — Simogatja Ádámot):* Aluggyál, szépen... Te vagy az én férfiam... Aluggyál, nyugtasd ki magadot... *(Mutatóujját felemeli.)* Pszt, aluszik... nyugszik..., meg ne ébredjen... Ő az én férfiam.

GÁLFI BENCE *(könyörögve):* Ébreszd fel, szép kicsi Julia, ébreszd fel!

KISPÁL JULA *(mutatóujját tartja):* Csak suttogni...! Lábujjhegyen járni...! Fel ne ébressze senki!

GÁLFI BENCE: Ébreszd fel, ébreszd fel! Jaj, itt a hajnal, el kell menni bujdosásba... Jaj, itt a hajnal!

KISPÁL JULA: Csend! Jaj! Csend!... *(Ereje a fájdalomba belezsibbad, s a halott mellé lehull.)*

GÁLFI BENCE *(félve odamegy, Julia fölé hajlik, kezét ijedten a leány arcára teszi):* Meleg... *(kicsi örömmel):* Meleg, meleg...! *(Fülét a szíve fölé fekteti.)* Dobog... mint az aranyóra: ti-ta, ti-ta... *(kezével mutatja)* — ti-ta... ti-ta... *(Végigsimogatja Julát, s mosolyog, mint a gyermek.)* Él, él...! Öröm, öröm...! Ártatlan szíve dobog, mint a kicsi madárnak... Él! *(Nézi, mosolyog.)* Köntöse piros, haja kibomolva... *(egy tincset a kezébe vesz):* fekete

selyem... Feltámadt az álom... Eleven lett az álom... Az Isten nem haragszik, be jó! *(Nagyon messziről igen tompán hallatszik a hajnali harangszó.)* Isten nem haragszik. Én szeretem Őt... Én jó katolikus vagyok... Örökké eljártam a templomba. Apám is imádkozott minden hajnalban... *(Kezeit összeszeszi.)* Hiszek egy Istenben, mindenható Atyában, mennynek és földnek teremtdőjében, mi Urunkban: ő egy Fiában Jézus Krisztusban, ki fogantaték a Szentlélektől, születék Szűz Máriától, kinzáték Poncius-Pilátus alatt, megfeszítették, meghala és eltemették, alászálla poklokra, harmadnapon holttaiból feltámadta, felmene menyekbe, ül a mindenható Atyaistennek jobbjára felől, onnét léssen eljövendő: ítélni eleveneket és holtakat... És hiszem a bűnök bocsánatát, testnek feltámadását s holtunk után az örök életet, Ámen. — A bűnök bocsánatját, embertől s Istentől, hiszem, mert én nem akartam a bűnt, sem a halált, csak a vérem, fellobbant a vérem s előtötte az agyamat... Szívem biztatta véretem, mert féjtette ezt a piros köntöst, amelyik itt előttem az én életemet bétakarja... Az én lelkem mentes a gonosztól, tanúskodjál, anyám! — kiáltod fel sírodból az igazat! Élők, tanúskodjatok mind, gyertek...! ide mind, s szóljatok biztatót, gyertek, gyertek...! *(Kitért karjaival minden oldalra fordul.)* Megbotlottam, emelgetek fel, gyertek, gyertek!

(Szünet.)

(Fejét sírva Julára ejti.) Ő, nem jó senki... Sem anyám, sem más, aki jó volt hozzám. Nem jön a pap sem, a király sem... én árva, megbotlott szegény árva...

KISPÁL JULA *(feleszmél a sírásra, fejét ijedten felemeli, s nézi az ölében síró Bencét):* Egy férfiú sír... *(Félénken simogatja a fejét.)*

GÁLFI BENCE *(szemeit Julára emeli.)*

(Mozdulatlanul nézik egymást.)

(Szünet.)

KISPÁL JULA: A te neved Gálfi Bence.

GÁLFI BENCE: Úgy-é, nem változtam átal? Látnod: az én lelkem jó, szívem fut a haláltól.

KISPÁL JULA: Be halovány vagy s be szomorú!

GÁLFI BENCE: Nálad van a színem s az örömem.

KISPÁL JULA: Én juhokat őriztem, s közöttük vágyat és örömet.

GÁLFI BENCE: Ó monddjad, hogy azok számomra termettek.

KISPÁL JULA: Én vagyok a te pásztord.

GÁLFI BENCE: Őrizz meg ezután engem.

KISPÁL JULA: Számot adok magamnak rólad.

GÁLFI BENCE: Tanúskodjál értem, ó tedd meg értem!

KISPÁL JULA: Magammal tanúskodom érted.

GÁLFI BENCE: Mondjad, hogy én jó vagyok.

KISPÁL JULA: Te jó vagy.

GÁLFI BENCE: Az Isten helyett is monddjad!

KISPÁL JULA: Te jó vagy.

GÁLFI BENCE: Anyám helyett is monddjad.

KISPÁL JULA: Te jó vagy.

GÁLFI BENCE: A király helyett is monddjad!

KISPÁL JULA: Te jó vagy.

GÁLFI BENCE: Nézd meg és simogasd meg mellettünk, s helyette is monddjad!

KISPÁL JULA (*nézi a holtat. Mintha most látná először*): Ádám, Ádám bácsi! Szép arcája hideg, jaj! Vére kifolyt... vére kifolyt...

GÁLFI BENCE: Én a puskával... pedig csak jót akartam — egyedül jót.

KISPÁL JULA (*lassan feláll, s ijedten húzódik Bencétől*): A te neved gyilkos!

GÁLFI BENCE: Én jó vagyok.

KISPÁL JULA: A te neved gyilkos.

GÁLFI BENCE: Téged igen szeretlek.

KISPÁL JULA: A te neved gyilkos.

GÁLFI BENCE: Megbotlottam, ne vess meg!

KISPÁL JULA: Csorja Ádám jó ember volt. A te neved gyilkos.

GÁLFI BENCE: Szeress engem, őrizz meg engem!

KISPÁL JULA: Te halált termettél. (*Félve húzódik.*)

GÁLFI BENCE (*tárt karokkal követi Julát*): Szeress engem, mert életet termek ezután mindig.

KISPÁL JULA (*húzódik az ajtó felé*): Add vissza, mit elvettél: a jó embertől az életet, az Egyéletet.

GÁLFI BENCE: Megbotlottam, mert igen szerettelek. Vétkeztem, ne vess meg!

KISPÁL JULA: Eressz apámhoz; ő nem ölt soha embert.

GÁLFI BENCE (*erőszakkal megfogja*): Miattad ejtettem a halált, te: élet, élet!

KISPÁL JULA (*szabadulni akar*): Eressz, a te neved gyilkos! — Jaj, támaszd fel őt, hogy segítsen rajtam!

GÁLFI BENCE: Gyere, szeressél! Te vagy a világ, amiben élek. (*Elszántan*): Kettő helyett akarok élni, két férfiú helyett... Gyere szeressél! (*Felkapja Julát, s visszaviszi a fal mellé.*)

GÁLFI BENCE (*már a hangja kemény és zsarnok*): Valljad, hogy szeretsz!

KISPÁL JULA (*remegve húzódik össze*.)

GÁLFI BENCE: Valljad, mert veled egyszerre fogant a bűnöm. — Szeretsz-é?

KISPÁL JULA (*remeg, nem szól*.)

GÁLFI BENCE: Itt hervasztlak el, mint egy virágot. Szembeszállok a világgal, s mégsem eresztlek, amíg bé nem hódolsz nekem: nekem, az úrnak, te szép szolgál! — Valljad, hogy szeretsz!

KISPÁL JULA: Jaj...!

GÁLFI BENCE (*keserű göggel*): Milyen szép rabom van!

KISPÁL JULA: Te vagy a rab: bűnnek rabja. Én árva leány vagyok.

GÁLFI BENCE: Elhervasztlak, te! Szeretsz-é?

KISPÁL JULA: Félek...

GÁLFI BENCE (*a korsót a kezébe veszi, s odaül a leány elé a földre*): Köntösöd piros, mint a vér! (*Kínálja a bort.*) Igyál bort, s vigasztalódj!

KISPÁL JULA (*kezzeit arca elé tartja.*)

GÁLFI BENCE: Igyál, ennek ereje van. Igyál! — meglátod levetkezve a világot.

KISPÁL JULA *(fal felé fordul és sír.)*
 GÁLFI BENCE: Én meggyógyítlak. Mi bánt, te kesergő szép rab?
 KISPÁL JULA *(sírva)*: A te neved gyilkos. A szívem reszket.
 GÁLFI BENCE *(kacag)*: Hadd lám, hazudsz-e?! *(Fejét erőszakkal a Jula melléhez dugja, s hallgatódzik)*: Csakugyan reszket. Ezegyszer igazat mondtál, pedig fejeznép vagy. — Be szépen reszket... Látod-e, ennek ez való! *(Merően a szemébe néz.)* Elhervasztalak — szeretsz-e?
 KISPÁL JULA *(a köntösét összébb húzza.)*
 GÁLFI BENCE *(nyújtja a korsót)*: Igyál! Bátor leszel, mint az angyal. *(Feláll, szájához tartja a korsót.)* Igyál s vigasztalódj!
 KISPÁL JULA *(kezelével hárítja a korsót.)*
 GÁLFI BENCE *(szúrósan nézi)*: Hervadás lesz, ha nem iszol. — Táltsd ki a szádót! Megitatlak én, ne féj! Táltsd ki! — én mondom: az úr.
 KISPÁL JULA: Jaj, szemedben ördögöt látok, menj el, menj el!
 GÁLFI BENCE *(kacag)*: Meg van az már keresztelve: — jámborabb, mint én. — Igyál!
 KISPÁL JULA: Szívem a torkomban reszket: — nem tudok.
 GÁLFI BENCE: Akkor elhervasztlak. *(Fegyverét kézbe veszi.)* Fegyveremmel lekaszállak.
 KISPÁL JULA: Jaj, vidd el, vidd el a fegyvert! Én árva vagyok. Élet, élet!
 GÁLFI BENCE: Táltsd ki a szádót! *(Odadugja a korsót.)* Válassz: bor vagy fegyver?
 KISPÁL JULA *(remeg)*: Jaj...! *(Kitalálja a száját.)*
 GÁLFI BENCE *(kacagva bort tölt belé)*: Ős-vi-gasz-ta-lás! *(Azután leül a földre, fegyverét maga mellett végigfekteti.)* Most én iszom, a kettőnk életire! Élünk, virágozunk! *(Iszik hosszan.)*
 KISPÁL JULA *(megijed, hogy Bence igen sokat talál inni, a korsót a szájánál megfogja)*: Ne, ne többet! Megöl a bor...
 GÁLFI BENCE *(leereszti a korsót)*: Szeretsz! *(Diadalmasan kacag.)* Látom, hogy szeretsz, mert félted az

egészségemet. — Ó be szép vagy, s te szeretsz!
 KISPÁL JULA *(visszahúzódik a fal mellé.)*
 GÁLFI BENCE *(kitárja karjait)*: Gyere ide, gyere! Most tudom, hogy szeretsz.
 KISPÁL JULA *(félve húzódik össze.)*
 GÁLFI BENCE: Gyere ide, nem hervadunk soha el! Gyere, piros köntösödet ölellem meg, selyem hajadat borítsam arcámra, s higgyem, hogy élek, élek...! Gyere, ó milyen jó leszek! Árvaságunk bégyógyul, megbékél a vérem is, bűneimtől megtisztulok, s nem vétkezem soha többet, csak szeretni fogok, mint a fészek száján ülő madár. Csak élni és szeretni fogok örökké, mert arra teremtettem engemet az Isten, csak a vérem: fut, előnt, leigáz, sorvaszt és uralkodik. Úgy, mint az apámé, ki a földre sokszor kieresztett belőle, mert sok volt, lobogott s el akarta égetni... Gyere, szelídítsd meg a véretem, gyere, takard reá köntösödet, s szemedden által vezesd magadba a tüzet... Gyere, milyen jó vagyok én most és leszek örökké... Gyere, jöjj ide, jöjj...!
 KISPÁL JULA *(tág szemekkel nézi Bencét, s remeg.)*
 GÁLFI BENCE: Gyere most, jöjj most!
 KISPÁL JULA: Félek... jaj! — nem megyek.
 GÁLFI BENCE *(felveszi a fegyvert. — Elszántan)*: Nem jössz? — Lekaszállak s elmúlsz, mint egy kicsi pillancs.
 KISPÁL JULA *(kezeit arcához szorítja)*: Istenem, segíts meg!
 GÁLFI BENCE *(Julának szegezi a fegyvert)*: Jössz vagy elmúlsz?
 KISPÁL JULA: Jaj! — *(Remegve egyet lépik Bence felé.)*
 GÁLFI BENCE *(mosolyogva leteszi a puskát, karjait széjjeltárja)*: Gyere, tudom, hogy szeretsz. Gyere, igázd le a véretem. Hozzad a köntösödet, a hajadot! Gyere, hogy szeresselek!
 KISPÁL JULA *(félénken vissza-visszahúzódik megint.)*
 GÁLFI BENCE *(fegyverét nekiszegeti. — Vadul)*: Imádkozzál! Meg fogsz most halni.

KISPÁL JULA: Jaj, jövők... (Egészen Bence elé jön.)

GÁLFI BENCE: Ereszkedj térdre!

KISPÁL JULA (térdre ereszkedik.)

GÁLFI BENCE (a halott felé elveti a fegyvert. — Kitért karokkal, lobogó vágygal): Itt van az élet: — hullj ide!

KISPÁL JULA (sírva a Bence ölére hull.)

(Végigfeküsznek a földön.)

(Szünet.)

GÁLFI BENCE: Most megjavultam, ó hogy megjavultam! A vérem csendben örvendezik, a szívem jóssággal trónol a testem felett s megjavít minden rossz hajlamot... Elvállotam a bűntől, visszatértem a magam jószágos hazájába, hova örökké vágytam... Jó lettem, mint a gyermek, úgy szeretek, mint a gyermek... Öröm jön reám, ha eszembe jut az Isten... Be jó most az élet betelt szívemnek, be jó, hogy az enyim az én szívem... Ó be jó megtalálni az álmot, a piros köntöst melegen, élve, a kibomlott haját illatozva... S be jó megnyugodni, szép kicsi Julám, a te melegednél, s csak örvendezni, hogy reám hull a lehelleted, mint a harmat. (Lassan s mindig csendesebben): Milyen jó így alunni: mint kicsi bubájával a gyermek, a gyermek... Úgy alunni, mint a gyermek... feküdni örömben, mint a gyermek... — álmodni az igazat... — örökké az igazat... álmodni, mint... a... gyermek... kicsi... gyermek... (Elszenderedik.)

(Szünet.)

KISPÁL JULA (lassan felemeli a fejét, nézi Bencét. — Magának suttog): Elaludt, mint a gyermek... (Feláll.) A neve gyilkos, pedig a lelke, ó be jó a lelke... Egy halál rajta szárad, s mégis úgy aluszik, mint a gyermek. Milyen erős, be igazi férfiúgyermek, ó ha nem volna az ő neve gyilkos! De az ő neve gyilkos... (Félve távolodik tőle, azután a hammas fazakat megkeresi, felveszi): Ez a Csorjanemzettség kincse, ezt megmentem, emléküik áldott legyen! (Lopózkodva az ajtóig megy, s amint félve kinyit-

ja, egyszerre szembe özőnlük vele a virradás fénye, s madárdaltól mindenütt zeng az erdő. Megáll, az élet utáni vágy egyszerre elragadja): Földön élet, fákön élet, mindenütt öröm és élet...! És én? — árva, szomorú vágyammal egyedül, örökké egyedül! (Lassan térdére ereszkedik.) Dal... illat...: Te adtad Istenem — belém a vágyat is Te adtad, Te akartad, hogy éljek, ó akard megint, úgy-é akarod, hogy éljek?! A szívem, most kiált a szívem és éget, ó reámhull mindenünnét az élet, úgy-é nekem virjadt ez a hajnal?! — élet!, szerelem! Élet! Élet! — (Visszafut Bencehez, rázza): Gálfi Bence! kelj fel, szeretlek — kelj fel, szeretlek, szeretlek!

GÁLFI BENCE (ébred, kábult): Julia, Julia...! Szép leánka, te jó leánka...! Julia, szép kicsi Julám...!

KISPÁL JULA (felveszi a fegyvert.)

GÁLFI BENCE (feláll, kicsit megtántorodik, aztán megáll egyenesen, s nézi Julát.)

KISPÁL JULA (a fegyvert a Bence nyakába akasztja.)

(Egymás szemébe esnek — aztán Bence lassan feléje tárja a karját.)

KISPÁL JULA (mikor a Bence karja megérinti, lobbánó hűvvel átöleli a nyakát: — a fazék kihull az öléből, darabokra török, s a hamu elszóródik — csókolja a fejét, az arcát): Szeretlek, szeretlek! Erős vagy: szakassz le! Szeretlek!, szeretlek!

GÁLFI BENCE (ráhajlik): Te vagy a világ... jó lelkemmel úgy szeretlek, mint a gyermek, gyermek, gyermek, ártatlan gyermek...!

KISPÁL JULA (megragadja a Bence kezét): Gyere, bujdoszunk el ketten, az erdőbe, messze, messze, ketten... Gyere, szeretlek, szeretlek! Élet!, élet! — (Futnak kifelé — az ajtóban két csendőr eléjük toppan.)

CSENDŐR (ugyanaz, ki Bencével a bíróságon volt): Ne mozdulj! (Fegyvert ráfogja.)

GÁLFI BENCE: Te testvér! te engem...!? Te töröd kettőbe az életemet..., te: kivel ettem egy kenyeret!?

KISPÁL JULA (az ajtófába fogódzik, üveges szemekkel nézi őket.)

CSENDŐR: Ne mozdulj! — Megszökök. — Add a fegyvered!

GÁLFI BENCE (egy pillanatra gondolkodik — akkor büszke vére fellobban, fegyverét kiakasztja. — Elszántan): Itt a fegyver! (Durrván adja, szinte veti.) Megszöktem. Ezt soha nem bánom. — De megöltem a testvéremet: azért sírni tudok, mert nem akartam, szerettem s nem akartam... Csak a vérem, ó az átkozott, az átkozott vérem!

KISPÁL JULA (az ajtófára borulva sír.)

CSENDŐRÖK (borzongva nézik a holtat.)

GÁLFI BENCE (felveszi a korsót, felemeli, keserűen kacag — azután a fejét hátradobja s úgy iszik sokáig. — Ivás után ismét felemeli a korsót, torzul kacag a szája): Te! —: Ösvigasztalás!! — (Vadul a földhöz vágja a korsót.)

CSENDŐRÖK (megrebbennek): Mi volt?, mi volt?

GÁLFI BENCE: Bor!

CSENDŐR: Azt kár volt — megittam volna magam is.

GÁLFI BENCE: Az az Ádám bora volt, hé — s az enyim. Vagy mi isszuk, vagy senki! — De hogy valamitek legyen: itt van a vérem: a gonosz. S itt van a lelkem: az örökké jó. — Vigyetek!!

(Csendőrök közrefogják.)

CSENDŐR: Kapsz kötelet a nyakadra! (Csendőrök Gálfi Bencét elviszik.)

KISPÁL JULA (az ajtó mellé leroskadva Bence után zokog): Elvisznek tőlem...! Ó, hát én mit vétettem az Istennek!? S mégis elvisznek: — ó élet!, élet!

BOTÁR MÁRTON (futva jön, még messziről kiált): Mi baj? (Julához ér.) Te: hogy jöttél ide?! Mi baj?

KISPÁL JULA (int Bence felé): Elvitték... A másik meghalt... (Megfogja az apja kezét, a halott felé vezet): Meghalt... Bence, a fegyverrel... a vére megfutott...

BOTÁR MÁRTON (elfejeződik): Szent Uristen! — (Megkerüli a holtat, neki-dől a falnak, s megkövülve nézi.)

KISPÁL JULA (odabúvik az apjához, s csendesen sír.)

(Szünet.)

(Éppen az ajtó mellett, kívül, a Három legényke egyezkedik.)

GAZSI (ahogy magyaráz, látszik): Az enyim a farka, a farkát én sütöm meg. — (Dénkóra mutat): Tiéd a jobbik füle. — (Gergőre mutat): Tiéd a bal füle. — Most szép csendesen levágjuk, ehejt az erdő széjjin meg-sütjük, s nem tudja meg soha senki.

DÉNKÓ s GERGŐ (egyszerre): Úgy lesz, úgy lesz.

GAZSI (elől, kinyitott bicskával, az ajtón egyet serényen belépik s megragadja a vadkan farkát.)

DÉNKÓ (e pillanatban észreveszi Botárékat. Gázsit hátulról megérinti): Ügyelj, te! mert észrevesznek.

(A Három legényke egy pillanatra Botárékre bámul.)

GERGŐ: Itt sír valaki.

GAZSI: A földön fekszik valaki.

DÉNKÓ: Valami baj van.

(A Három legényke elélesfordul Botárékhoz, nézi őket, aztán szájtátva bámulják a holtat.)

DÉNKÓ (lehajlik a halotthoz, nézi, a könny a szemébe szökik): Csorja. Ádám bácsi... meghót... Itt a vére... kifolyt... — Leverte a törvény...

(Valaki közel az erdőben klárinéton egy bús-szomorú nótát kezd.)

GAZSI (a halottra borul, sír): Immár csakugyan ki mondja meg, hogy mi, székelyek, honnét eredtünk...?!

BOTÁR MÁRTON: Senki... senki... Ösvérünk kiszárad... Árva-szép életünket már csak alig bírjuk...

(A Három legényke sír a halottra borulva.)

(Valaki bús-szépen fújja a nótát.)

(Szünet.)

EGY HANG (erős férfihang az erdőből): Fújj egy vigasztalót, testvér!

Ne búsujjunk örökké, verje meg a Krisztus!
(Valaki keserű-vadul gyors csárdást kezd.)

EGY HANG: Ez a léddeg: ez az ősvigasztalás!

(Valaki lelkéből, keserűen fújja a nótát.)

HÁROM LEGÉNYKE (fejét egyszerre felemeli. Felállnak.)

DÉNKÓ (könnyes szemmel): Nem sírunk többet soha! Nekünk nem sírni kell, hanem megküzdseni a világgal!

BOTÁR MÁRTON (összeöleli őket): Éljetek!, éljetek! — s küzgyetek meg a világgal! Ó, hogy segítsen meg az Ősigaz Isten!

GAZSI: Igaz Isten! Igaz Isten!
(Így csokorban, könnyes szemmel, vadul csárdásba kezdenek.)

BOTÁR MÁRTON (tánc közben karját Jula felé nyújtja.)

KISPÁL JULA (közéjük áll a csokorba — e pillanatban, mintha vágták volna, megszűnik a klarinét hangja —, s a klarinétos keserűen kiáltja bele az erdőbe): „Elhasadt a klánétám! — jól kezdődik a nap, azt a bús keservit!!”

(A csokorbanállók egymásra néznek, aztán mind a Botár Márton mellére bújnak.)

(Függöny lemegy)

VÉGE

Királynő nélkül

A figurákat hetedszer is felrakták a sakktáblára. Csányi hadnagy vezérelőnyt adott egy futóért cserébe. A tábla mellé tette a királynőjét, az orvos főhadnagy pedig a fehér kockán álló futóját.

Egész este így játszottak.

— Még egyszer megpróbálom — nézett rá az orvos, tenyerével türelmetlenül simogatva ritkuló, oldalra fésült haját.

Csányi hadnagy bólintott. Rossz hangulatban volt, nem tudott rendesen a játékra figyelni. A harmadik játszma után már unatkozott, de nem akarta megbántani a főhadnagyot, akit a barátai közé sorolt. Úgy gondolta: anélkül, hogy beszélne erről, jól megértik egymást. Eleinte idegesítették ugyan a főhadnagy hosszú töprengései, később azonban megszokta, mint ahogy kezdetben a nyert játszmák után rosszul esett neki az orvos bosszús arckifejezése. Csányi hadnagy később cselhez folyamodott: leadott egy-egy játszmát, mire a főhadnagy arca sugárzott a boldogságtól, és komolyan korholta önmagát: Hiába, többet kellene foglalkoznom az elmélettel...

Csányi hadnagy a bal oldali bástyáját behúzta a vezér elárvelt helyére, és most is a cseljátékok királyát választotta: a királycselet.

A főhadnagy nem ismerte a megnyitásokat, mi több: az elméleti játékot sem, így ma este is minden játszmában már néhány lépés után elvesztette az előnyét. A magát teljes bizonytalanságban érző ember óvatosságával, de minden körületekintés nélkül egy kockával megtolta a vezérgyalogot, a következő lépésben a sötét futó előtti gyalogját, majd az ellenfél huszárlépése után gondolkodóba esett.

Csányi hadnagy a filodendron széles ujjú levelei között kibámult az ablakon. Vigasztalan idő volt. Havas eső áztatta az üres gyakorlóteret, a lapos, barakkszerű épületeket s kopasz nyárfákat. Az eső a füstöt lenyomta a földre. A gyengélkedő orvosi szobájából ugyanazt a laktanyát látta, mint a szakaszparancsnoki irodájából, ma valahogy mégis jobban érezte magát a fehér tárgyak között, nem émelygett a gyomra az orvosságok és a fertőtlenítőszeres erős szagától, nem keltettek benne rossz érzést az üvegszekrény fényes műszerei.

A fehér futójával lenyert egy gyalogot.

Az orvos felnyögött. Állát az öklére támasztva, tekintetét a sakktáblára szegezte.

Csányi hadnagy ma este szeretett volna legalább néhány percet Jolánról beszélni, de az idő múlásával ezt egyre reménytelenebbnek látta. Utoljára a nyáron volt szó közöttük Jolánról, miután Csányi hadnagy köszönés nélkül otthagya a feleségét a főmérnökék balatoni nyaralójában, s ami azt jelentette, hogy szakítottak. Az orvos dühösen mászkált a rendelőben fel s alá, dühösen átkozódott. mintha vele történtek volna meg a szégyenletes dolgok, és min-

denféléket mondott a nőkről, amiket egy agglegény mondhat. Végül Csányi hadnagy egy keserű mozdulattal véget vetett a vigasztalásnak: Engem aztán nem érdekel, és nem is akarok többet beszélni róla... Ma azonban nagyon várta, hogy a főhadnagy valami megérzés folytán szóba hozza.

Jolán reggel felhívta telefonon.

Csányi hadnagy elsápadt, úgy érezte: valami oknál fogva egészen kicsire zsugorodott, de az is lehet, hogy légneművé vált. Nem érezte önmaga valóságát. Azt gondolta: Egészen elváltozott a hangja, vagy talán a száz kilométer távolság miatt van ez, de hát, beszéltem én már vele ötszáz kilométerről is...

— Három levelet írtam neked! — kiáltotta Jolán.

— Megkaptam.

— Egyikre se válaszoltál!

Csányi hadnagy nem szólt. Kiszáradt a szája. Azt gondolta: Valóban, egy hónap alatt három levelet írt nekem, és felfoghatom ezt úgy is, mint egy győzelmet, hiszen világos, hogy azért adott életjelt magáról, mert szüksége van rám...

— Miért nem válaszoltál?

— Mit válaszoltam volna?

Kopogtak az ajtón. A szolgálatvezető lépett be. Tisztelgett, s jelenteni akart. Csányi hadnagy zavarba jött, mintha tetten érték volna. A tenyerével befogta a telefonkagyló száját, és intett az őrmesternek, hogy várjon.

— Találkozni akarok veled! — kiáltott Jolán a távolból.

— Nem lehet — rázta Csányi hadnagy a fejét.

— Miért?

— Nem lehet!

— De fontos! El akarok menni hozzád...

A véletlen ekkor a kegyeibe fogadta: a vonal megszakadt, és hogy fellélegezhetett, talán még sohasem örült annyira, mint most, hogy a következő két órában a gyakorlótérre vezethette a szakaszát.

Csányi hadnagy a következő lépésben levette az ellenfél bástyáját, majd a tizenegyedik lépésben a sötét király körül matthálót teremtett.

— Nem játszom többet — mondta a főhadnagy elcsüggedve. Vastag, fekete bajusza szomorúan kanyarodott le a szája mellé. Csányi hadnagy többször is úgy gondolta, hogy a főhadnagy bánni tud a bajuszával: amit nem akar kimondani, azt a bajusza elintézi helyette.

Az orvos összeborította a figurákat, majd lágyan görbített mozdulattal, és mintha éppen elősietett volna a másik szobából — átölelte Csányi hadnagy vállát.

— Egy rendes kis nő kellene neked, nemhogy itt sakkozol velem estéről estére — mondta.

— Az hiányzik — bölintott Csányi hadnagy. — A királynőm a sakktábláról.

A zuhogó esőben átfutott a másik oldalra, a körletépület bejáratából visszanézett. A főhadnagy az ajtóban állt, és szivarozott. A legbüdösebb szivarokat szerette, és Csányi hadnagy sejtette: nem kis áldozat, hogy sakkozás közben az ő kedvéért nem szokott rágyújtani. Az öreg, lekopott lépcsőkön állva odaintett, a főhadnagy a szivarfüstfelhőből vissza — ahogy azok szoktak inteni egymásnak, akik komolyan veszik a barátságot.

A körletfolyosón, a szakaszparancsnoki iroda előtt tornacipőben, gyakorlónadrágban egy katona ácsorgott. Távolról nézve lomposnak, nemtörődömnek tűnt, akit nem érdekel a fegyelem, s meglehet, hogy véletlenül csöppent éppen erre a folyosóra; közelebbről nézve azonban nyilvánvaló volt, hogy egy sovány, eltökélt arc néz vissza az emberre, egy tizennyolc éves korára megdöbentően nehéz, beárnyékolt arc, amely mindig tisztában van azzal, ami kö-

rülötte történik, a pillantása azonban mintha állandóan célt tévesztett volna: szinte sohasse lehetett elkapni.

— Valami baj van, Molnár? — kérdezte Csányi hadnagy.

— Nincs semmi. Csak vártam itt.

— Rám?

— Igen, a hadnagy elvtársra.

— Akkor mégiscsak mondani akar valamit.

— Nem — rázta a katoná a fejét. — Semmit sem akarok, csak vártam itt egy kicsit. De most már el is megyek. Kérek engedélyt...

— Holnap akkor — nézett Csányi hadnagy fürkészve a katonára.

— Igen, hadnagy elvtárs. Holnap.

Csányi hadnagy fiatalember volt, mégis ama bizonyos nap óta Molnár személyében mintha a fia vagy a kisöccse állt volna előtte, és furcsa módon önmagát ilyenkor egy értelmes öreg embernek érezte.

Rosszat sejtve állt a folyosón, megvárta míg Molnár bement a hálóterembe, aztán ő is benyitott az irodába. A többiek mind hazamentek már, ő is készülődött. Nem szeretett egyedül lenni az irodájukban, mindig olyan érzése volt, mintha a többiek cserbenhagyták volna. Megnézte, hogy be van-e zárva az íróasztal fiókja, majd rendezkedni kezdett, közben a lelke mélyén arra várva, hogy Molnár előbb-utóbb kopogtatni fog. A mosdónál kiöblítette a vizespoharát, a zsebrádió alkatrészeit elzárta a páncélszekrénybe, az ablakból levette az üres sörösüveget, és a sarokba állította: Ez a Németh mindennap sört hoz magával, az üvegről persze, szépen megfelelnek, dohogott magában. Miután nem maradt mit elrakosgatni, leült egy székre, és várt. Elképzelte közben, amint holnap ebéd után a csuklós autóbusz óvatosan halad majd velük Pest felé, ő még délelőtt vesz a kintinban egy doboz bonbont, bár nem volt biztos benne, hogy Molnár anyja szereti-e az édességet, az ő anyja például nem szerette, de Csányi hadnagy a virágot restellte, ezeknél jobbat pedig nem tudott kitalálni. Molnár szavai alapján elképzelte a házat, ahol laknak, a régi, macskaköves udvart, a salétromos lépcsőházat, a közös klozetot, a napsütésben a függőfolyosón üldögélő öregeket. Molnár anyját nem tudta maga elé képzelni, hisz nem ismerte, így a helyén egy pillanatra Csányi hadnagy anyjának az arca bukkant fel. Úgy gondolta: Molnár anyja szomorú arcú asszony, és egy kis ijedelemmel néz majd rá, mint aki nem tudja hová tenni magában: mit jelent az, hogy meglátogatta a fia parancsnoka. Nem maradtok túl sokáig, hogy meg ne bántsam őket, határozta el, és azt is, hogy úgy fog elköszönni, mint egy régi ismerős, akinek éppen erre vezetett az útja, aztán kinéz magának egy jó filmet, és valamelyik esti járattal hazajön.

Eltelt közben negyedóra.

Molnár nem kopogtatott, és Csányi hadnagy még akkor sem értette, hogy miért nem, amikor a laktanyakapu előtt a sárga műanyag tetőzet alá húzódva az utolsó autóbuszra várt.

Innen nézve, lent egész gyöngén világítottak a város fényei, a folyó is reménytelenül messze volt, annál közelebbnek tűnt viszont a laktanya mögött a hegy, amelybe a sok robbantás bányáöblöt mélyített, a hatalmas, lefaragott sárga kőfal tetején a kővel szemben jelentéktelenné, mi több: szánalmassá vált a tölgyerdő, és Csányi hadnagy csak a robbantások idején döbrent rá, hogy a hegy mégis mennyire távol van. A szakaszparancsnoki irodából odalátott a sárga kőfalra, és gyakran elgondolta: a hegy is olyan, mint az ember, az erdőségek alatt titkokat rejtenek magukban, és így könnyen félreérthetők, mert ha nem tudunk rendesen leverni egy sátorcöveket, rögtön káromkodni kezdünk az átkozott kemény talajra, pedig meglehet, hogy egy komoly értékű kőzet állt az ember útjába.

Kedvelte ezt a hasonlatot, és az utóbbi időben gyakran összefüggésbe hozta Molnárral, aki két hete, katonai életének egyik legnehezebb napját okozta.

Névről és tulajdonságokról egyformán jól ismerte a szakasz katonáit, de januárban az újoncokat jellegzetességekről, mozdulatok alapján még jobban meg tudta különböztetni. Molnárról azt jegyezte meg, hogy szinte lehetetlen elfogni a pillantását, és az első napokban, amikor a bevonulás után az arcokat és a neveket elrendezte, földerengett benne a gyanú, hogy ezzel a fiúval még sok baja lehet.

Azon a napon a szakasz őrségbe készülődött.

Csányi hadnagy egyedül volt az irodában. A szakasz szolgálati beosztását nézegette, amikor Molnár kopogtatás nélkül, valósággal beesett az ajtón. Megállt a szoba közepe táján, kötelességszerűen kihúzta magát, majd egy pillanattal később összeomlott. A fegyvert kiejtette a kezéből, s eleredtek a könnyei.

Csányi hadnagy döbbsen, felkészületlen arccal nézett rá.

— Mi van magával?

— Hadnagy elvtárs, én nem megyek őrségbe, mert agyonlövöm magamat.

Csányi hadnagy elsápadt, mintha fegyvert szegeztek volna a mellének, és ami még ennél is rosszabb volt: nem érezte magát kizárólag parancsnoknak, aki átlátva a helyzet valóságát, azonnal intézkedett volna, mint ahogy ezekben a pillanatokban kizárólag együttérző, segíteni kész ember se volt.

— Mit mond?

Molnár nem szólt. A fogait összeszorította, és könnyezett.

Úgy tűnt: sok idő telt el, mire Csányi hadnagyban engedni kezdett a békultság. Odalépett a leszegett fejű katonához, barátilag átölelte a vállát, és egy székhez segítette.

— Üljön le, és mondjon el mindent világosan.

Molnár csak másnap este szólalt meg.

Csányi hadnagy, ahogy a szavak nyomán lépésről lépésre hatolt be a fiú életébe, úgy érezte, hogy részese lesz valaminek, ami valójában megnevezhetetlen. Voltak olyan pillanatok, amikor tiszt létére maga is könnyekkel küszködött, és határozott formában ugyan nem tudta megfogalmazni, de mind kínzóbban érezte, hogy felelősséggel tartozik.

— Az öcsémrel mi állami gondozásban nevelkedtünk — mondta a fiú, és míg beszélt, maga elé meredt az asztalra, egyszer sem emelte fel a pillantását. — Apánk ötvenhatban kiment Kanadába, azóta nem hallottunk felőle. Az anyánkról se tudunk sokat, csak annyit, hogy a hátával betegeskedni szokott, de amikor havonta egyszer hazamentünk az intézetből látogatóba, sohase volt beteg. Sütött-főzött nekünk. Rántott csirkéket ettünk, finom salátákat, süteményeket faltunk. Sört is hozott a vendéglőből. Minden hónapban ez volt, amikor hazamentünk. Nem sejtettünk mi az öcsémrel semmit. Abban a hitben éltünk, hogy az anyánk... Ide is küldött nekem három csomagot. Csupa finomság volt mindben, mintha ki tudja, mennyi pénze volna. Most szombaton aztán mindent megtudtam... Eltávozást kaptam magától, nem írtam meg előre. Gondoltam, ez meglepetés lesz. Az lett, meglepetés... Rányítottam. Ott ült az anyám a szekrény előtt, egy sámli. Százaz kenyeret aprított a teájába. A teában cukor nem volt, csak egy kis citrompótló... Amikor meglátott, sírva fakadt. Gondolhatja, hadnagy elvtárs, hogy mit éreztem. Hatszáz forint rokantsági nyugdíjat kap havonta, azt is belénk tömte...

Molnár leborult az asztalra, eltakarta az arcát.

Csányi hadnagy türelmesen várt, mert neki is időre volt szüksége, hogy rendesen uralkodjon az érzései fölött.

Molnár kissé összeszedte magát.

— Hadnagy elvtárs! — nézett fel nyíltan. — Én nem vagyok olyan állapotban. Akármit csinálnak is velem. Nem bánom, akármit csinálnak...

— Maga csak akkor megy majd őrségbe, ha már elég erős lesz. Amikor azt mondja nekem: hadnagy elvtárs, most már vállalom.

— Nem tudom, hogy mikor lesz az.

— Eljön. Sőt lehetséges, hogy maga a legjobb katonám lesz, Molnár.

— Én?

— Állomáskezelőt képezünk magából. Micsoda állomáskezelő lesz magából, most még el se tudja gondolni. Milliós értékek lesznek a kezén...

Molnár nem akarta mondani, hogy: nem, csak a fejét ingatta bizonytalanul. A mozdulat mögött lehetett ez is meg az is. Csányi hadnagy pedig, akit a bevonulási utáni napokban Molnár kerülő pillantása ragadott meg, most ezt a hitetlenkedő fejmozdulatot raktározta el magában.

Nem szívesen ment az ezredparancsnok politikai helyetteséhez, hogy jelentse az esetet, és tanácsot kérjen. A parancsnoki épülethez vezető rövid úton többször is elgondolta: valami igazán közbejöhetne, és elmaradna ez a találkozás... Az áthelyezése utáni napokban találkoztak először. Az őrnagy megállt, futólag kezét rázott vele, és mintha az emlékezetében kutatott volna, azt mondta: Úgy tudom, hogy maga most emberileg elég nehéz helyzetben van a családi élete miatt, mégis nagyon örülök, hogy a mi alakulatunkhoz helyezték. Úgy kezdjen nálunk munkához, hogy nem kívánunk magától lehetetlent. A kiképzés során értesse meg a fiúkkal, hogy miért van arra szükség, hogy katonák legyenek. Ne úgy menjenek majd el innen, hogy két évet elvettek az életükből. Szerettesse meg velük a haditechnikát, és magyarázza meg nekik, hogy mit kell itt elvégezni. Maga pedig sohase döngesse a mellét a katonái előtt, ha elintéz valamit. Intézze el, az a fontos. Ők majd észre fogják venni. És ne ígérjen, hanem adjon. Ez is nagyon fontos... Csányi hadnagy tulajdonképpen örült az őrnagy szavainak, mégis, ez kevés volt ahhoz, hogy valakivel szemben a kötelező bizalomnál többet érezzen.

Az őrnagy a nadrágja élét igazgatta, mintha kínosan ügyelt volna a vasalásra, majd a képeket kezdte nézegetni a falon, eltűnődve időzött a tudósokat és költőket ábrázoló lenyomatokon, mintha még egyszer se fordult volna meg a saját irodájában. Láthatóan húzta az időt, Csányi hadnagy pedig mind egyre kevesebbet várt az őrnagytól, és szeretett volna mielőbb végezni.

— Úgy gondolom — szólalt meg végül az őrnagy —, hogy helytelen volt ezt a Molnárt bevonultatni. De ha már itt van, akkor segítenünk kell. Először is kiutalunk valami gyorssegélyt, erre van pénzünk. Ez az első. A második, hogy maga elmegy a kerületi tanácshoz, és beszél a vezetőkkel. Szerez valami munkát annak az asszonynak. Természetesen olyan munkát, amit el tud végezni. Ha úgy érzi, hogy valamit nem tud rendesen elintézni, szóljon nekem, majd mi segítünk akkor. Látogassa meg majd az anyját, érezze, hogy törődünk vele. Arra a fiúra pedig nagyon vigyázzon...

Mire az utolsó autóbusz a megállóba kanyarodott, Csányi hadnagy csontig átfázott. Didergett az autóbúszban, és amikor a kertvárosban, a ház közelében — ahol albérletben lakott — leszállt, habozás nélkül betért a kocsmába. Ritkán fordult meg itt. A fiatal, lósörényű csapos nem emlékezett arra, hogy valaha látta, de abból a mozdulatból, ahogy Csányi hadnagy lehajtotta a pálinkát, megállapította, hogy nincs nagy gyakorlata az italozásban.

Csányi hadnagy pénzt dobott a bádogra, majd mintha meggondolta volna magát, visszahúzta a tizest, és intett a kocsmárosnak.

— Két üveg sör is lesz.

— Itt fogyasztja el?

— Elvinném.

— Van jó osztrák söröm — nyúlt a csapos a pult alá.

— Mindegy, csak túl drága ne legyen — vont vállat Csányi hadnagy. Érezte: ahogy a pálinka szétterjed benne, a nyomában forróság támad. Örült, hogy eszébe jutott a pálinka, sőt: miközben átcsúszkált az utca túlsó oldalára, a két üveg sörrel is egész jól megbarátkozott.

A verandáról beköszönt, de a háziúr nem volt otthon. A két üveg sört az ablakba tette. A cserépkorsóból vizet töltött a lavórba, sokáig szappanozta a

kezét, majd felhúzta a vekkert. Állandóan attól tartott, hogy egyik reggel valami történik az órájával, és elfelejt berregni, azt pedig nagyon nehezen viselte volna el, ha egyszer is elkésik a laktanyából.

Végigdőlt a szelonon. A tekintetét vizsgálódva körülhordozta az oldal-szoba vályogfalain, az öreg, nyikorgó bútorzaton, és úgy gondolta: nem is olyan szörnyű hely ez; majd hirtelen fordulattal beleképzelte Jolánt.

Izgatott lett. Úgy tűnt fel: sok éve nem látta a feleségét, aki eközben nemhogy öregedett volna, hanem állandóan fiatalodott. Csányi hadnagy felbontotta az egyik üveg sört, és gyorsan elintézte. Tulajdonképpen már a levelek megbolygatták, a mai telefonhívás után pedig úgy látszott: sokat veszített az elhatározásából, magabiztossága pedig megrepedezett, mint egy rossz építmény. Mit akarhat tőlem, töprengett magában, amikor én semmit se akarok tőle? Nem érdekelt, hogy mi van vele. Egyszer se voltam kíváncsi, hogy mit csinál... S akkor valami homályosan megfordult benne, különös, tompa fájdalomt érzett a helyén, az egész olyan volt, mintha Jolán mellette feküdt volna a szelonon, mint hajdan: és minden, amivel eltakarhatta magát, csak a hosszú haja volt, de azt is megosztotta vele.

Csányi hadnagy megkívánta a második sört is. Szomorúan gondolta: Íme, így kezdődik a részegség, most már csak időről időre egy keveset utána kell inni...

Látta magát, ahogy a nyáron görnyedten állt a balatoni vasútállomás peronján a csomagokkal, mint akinek nincs gyakorlata a megérkezésekhez, és miközben Jolán a főmérnöknének az utazásról lelkendezett, a főmérnök üres pipáját rágva állt az autó mellett. Csányi hadnagy tehetetlenül állt a rossz emlékek zuhatagában. Látta magát a főmérnökék nyaralójában, ahol nem tudott másra gondolni, mint hogy idegen, ráadásul elég alacsony, még a nőkhöz képest is, a mellét és a hátát szemölcsök csúfítják, a bőre pedig olyan, mint akire nagyon ráférne egy kis napozás... Hallotta a főmérnök ragadozó fogai alatt a zöldpaprikák harsogását... S fenn valahol, elérhetetlen magasságban Jolán fénylett, és már nem emlékeztetett arra a Jolánra, aki hajdan forrón és felejthetetlenül hozzábújt az ágyban...

Csányi hadnagynak nem volt lelkifurdalása, hogy a házassága alatt egyszer is mulasztást követett volna el Jolánnal szemben, aki viszont a viselkedésével annál gyakrabban és mélyebben bántotta meg őt. Most mégse tudott komolyabb haragot érezni iránta, sőt: furcsa módon, rágondolva, egyre jobban szenvedett Jolán hiánya miatt. Azt gondolta kétségbeesve: És mi volna, ha elhoznám egyszer ide az albérletbe, csinálnánk egy olyan estét, mint a régiek voltak, kinek mi köze van hozzá, nem szólhatnak bele, hiszen még el se váltunk, és egy magamfajta ember, aki nyolcadik hónapja nem volt nővel... Időnként úgy gondolta: méltatlanul viselkedik, mert átadja magát a vágyainak, és a reménynek nagyobb esélyt ad, mint a valóságnak, de Csányi hadnagy esendő ember volt, és érezte, ha Jolán most valamiképpen felbukkanna, többé nem ura önmagának.

Nem bontotta fel a másik üveg sört.

A fejét a díszpárnába fúrta. Ezen az estén is elviselhetetlenül sóvárgott a nők után. Duzzadtan aludt el, ami férfi számára a legnehezebb gyötrelmek közé tartozik. Nyugtalanul aludt. Újabb és újabb nők jöttek elő, de álmában nem tudott velük mit kezdeni, mert elérhetetlen távolságban maradtak. Reggel alig emlékezett valamire; sem az arcokra, sem a formákra, csak egy csomó maradt, mintha a gyomra táján vagy valamivel lejjebb egy kő feküdt volna benne.

A vekker a szokott időben, reggel, megszólalt.

A nap úgy kezdődött, mint a legtöbbször télen. Csányi hadnagynak gyakran volt olyan érzése, hogy a reggeleknek külön erejük s életük van, és ha ő a karját se mozdítaná, a reggelek jóvoltából akkor is ugyanez mind megtör-

ténne vele... Az ablakra szerelt hőmérő mínusz négy fokot mutatott. Itt bent sincs sokkal jobb idő, borzongott Csányi hadnagy ásítózva, aztán munkához látott. A reggeli torna kimelegítette, a mosakodástól felfrissült. Öltözködés közben a villanyrezsón megfőzte a teát, s míg kihűlt, zsírral kente meg a kenyeret. Fél hét előtt öt perccel már a megállóban várta az autóbust. A laktanyában a kialvatlan szemű kapuügyeletesnek barátságosan visszatisztelgett, s elégedett volt — mintha az ő hatáskörébe tartozott volna —, hogy a körletépületekhez vezető jeges lépcsőket felszórták hamuval.

Kilenczor megszólalt a telefon. Jolán hangja gyanúsán közelről hallatszott.

— Beszélni akarok veled — mondta.

— Hol vagy?

— Itt a laktanya kapujában.

Csányi hadnagy nagyot nyelt meglepetésében.

— Szólhattál volna előre.

— Telefonáltam tegnap.

— Igen, de nem mondtad, hogy ma jössz.

— Megszakadt a vonal, másodszor pedig már nem tudtak kapcsolni. Azt mondták, hogy elmentél valahova.

Csönd támadt bennük, és ettől úgy érezték: elnémult körülöttük a világ, mintha egy kihalt útra kanyarodtak volna.

— A laktanyával szemben van egy csárda — szólalt meg Csányi hadnagy rövid töprengés után. — Öt perc múlva ott leszek.

Jolán a kandalló közelében ült. Kecsebundáját az egyik székre terítette. Bánatos tartással várt a kiteglázott, barátságtalan helyiségben.

Csányi hadnagy még fogta a kilincset, amikor beleszimatolt az illatfelhőbe, és azt gondolta: Erről soha életben nem fog leszokni... Nem csókolta meg, nem nyújtotta a kezét. Kissé esetlenül biccentett, és Jolánra pillantva úgy találta: nyolc hónap a valóságos időnél sokkal hosszabb.

Jolán arca — mintha egy faág elhajolt volna előle — kinyílt, és a fura, rejtelmes mosoly ott bujkált a szeme körül, mint régen.

— Nem sokat változtál — mondta.

Csányi hadnagy nem válaszolt. Megborzongott, és azt kérdezte magától: Miért félek tőle még most is?...

— Hogy élsz?

Csányi hadnagy felvonta a vállát, és óvatosan ismét az asszonyra pillantott. A szeme fennakadt a kék nadrágkosztüm fehér hímzésén. Öltözködni tud, az biztos, állapította meg, s elképzelte, hogyan festhetett a svédek és az amerikaiak oldalán, de úgy gondolta: most egy cseppet se hasonlíthat arra a Jolánra, mert egy svéd vagy amerikai alkalomhoz soványabbnak és vidámabbnak kell lenni.

— Engem azóta behelyeztek a minisztériumba — mondta Jolán.

— Nem érdekel, hogy mi volt és mi van veled! — fakadt ki Csányi hadnagy. — Nem kérdezem, te pedig ne is mondd. Nem vagyok kíváncsi.

Az asszony visszahúzódott.

— Kérlek, ahogy akarod.

Pincér érkezett, kockás kendőjét lebegtetve. Csányi hadnagy kávéét rendelt.

Szerette volna tudni, hogy Jolán miért érkezett ilyen váratlanul és erőszakosan, de elhatározta: nem fog kérdezősködni.

— A főmérnökék? — szólalt meg a kávéját kavargatva, és ugyanazt a lehangoltságot érezte, mint a nyáron, a főmérnökék nyaralójában.

Jolán udvariasan biccentett.

— Köszönöm, megvannak.

Csányi hadnagy töprengve nézett a poharába, mint aki azt latolgatja, hogy mit szabad és mit nem.

— Én egyáltalán nem szerettem őket — mondta.

— Észrevettem. El se köszöntél tőlük, de ők nem haragszanak rád.

— Egyenesen utáltam a főmérnököt. Nem tehetek róla, de pusztán rá-nézésre is elfogott a méreg. A feleségét se bírtam, pedig ő igazán kedves volt hozzám — mondta Csányi hadnagy, és gondolatban maga elé idézte a főmér-nőket, a feleségét, ahogy megmutatták a hűtőszekrényüket azzal együtt, amit benne tartottak; ahogy rávetették magukat a heverőre mintegy bizonyításul, hogy egy cseppet se nyikorog; ahogy a verandán bemutatták a műanyag fo-natú, színes nyaralószékeket, melyekhez hasonlót Csányi hadnagy csak egyszer látott: filmen... Nevetségesek voltak, gondolta Csányi hadnagy, s az emléke-zéstől egy keveset csökkent benne a feszélyezettség, sőt már-már egyenlőnek érezte magát a főmérnökkel és a feleségével, akik ellen nyugodtan felveheti a harcot.

— Utálom bennük, hogy pénzre és emberekre osztják maguk körül a vilá-got — mondta. — Az embereket is kétfelé osztják. Olyanokra, akiknek van pénzük és gusztusuk ahhoz, hogy velük tartsanak, és olyanokra, akiknek nincs. Mindenkit el akarnak ámítani azzal, amijük van, a svédek előtt persze, hasra vágódtak. Az emberekről egyszer se beszéltek, mindig csak arról, hogy honnan szereztek a verandára a függönyüket, meg hogy a nyaralószékekből három gar-nitúra van összesen az országban... Beszéltek ezek másról? Szólt a főmérnök egyszer is arról, hogy mit dolgozik? Csak a svédek meg az amerikaiak... Ele-gem van belőlük, ráadásul te is...

— Ellenem mi volt a kifogásod?

— Volt.

— Micsoda?

Csányi hadnagy nem válaszolt rögtön. Szerencsétlennek érezte magát, mint azok az emberek, akik éppen a legfontosabb helyzetekben nem tudják magukat rendesen kifejezni, és amit mondani kellett volna, az mindig csak utólag jut eszükbe.

— Az életforma, amit választottál magadnak — mondta tünődve.

— Mi bajod az életformámmal?

— A svédjeid meg az amerikaiak, akik után megveszel. Engem pedig már kezdtél szégyellni mások előtt, mert harmincéves koromra még csak hadnagy vagyok. Azt hiszed, hogy nem vettem észre? Az ember nálad ott kezdődik...

— Hol? Na, hol? — zuhant le Csányi hadnagyra Jolán ingerült hangja.

— Ahol nálam már megszűnik.

Csányi hadnagy szeretett volna arról beszélni, részletesen és telitalálatok-kal, hogy miért utálja azokat, akik az üres fejükkel meg akarják játszani a nagyokost, és még jobban utálja azokat, akik mindenüket, amit összeharácsol-tak, arra használják, hogy pöffeszkedjenek benne, de mind közül azokat veti meg a legmélyebben, akik valamikor szegények és egyszerűek voltak, de meg-feledkeztek mindenről, és beálltak a rongygyárak közé, ezeket csak utálni tudja, és egy cseppet se sajnálja az elvesztésüket.

— Nagyravágyó vagy te is — mondta Csányi hadnagy.

— Mert vinni akarom valamire?

— Megszédített téged az az életforma, és már nem tudsz elszakadni tőle.

Jolán felsóhajtott. Látszott rajta: megbánta, hogy eljött. Azt gondolta: Szerencsétlen flótás vagy te, Csányi hadnagy, nem is fogod vinni semmire...

Csányi hadnagyra pillantott.

— Sohase mondtál nekem ilyeneket.

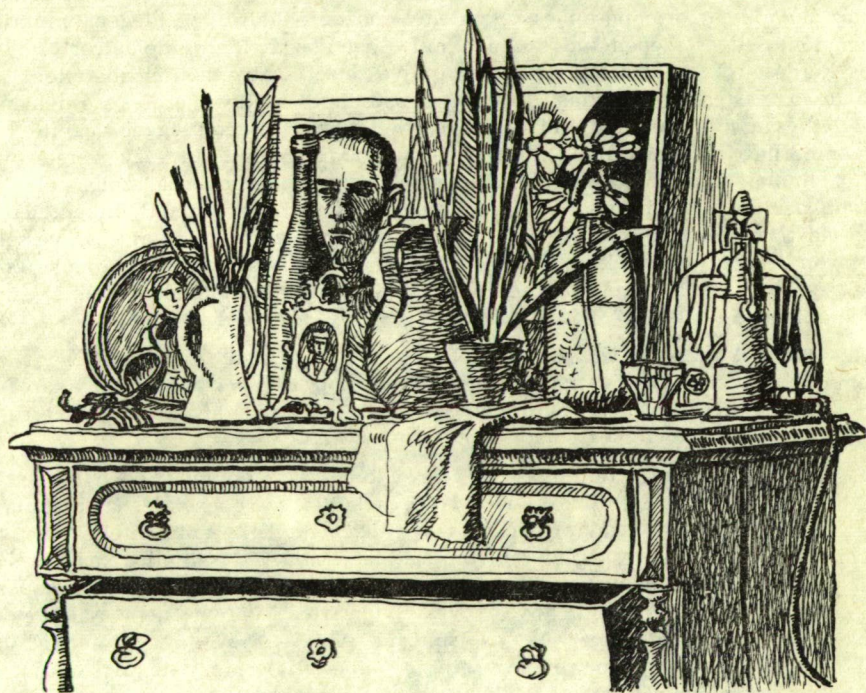
— Mert nem akartalak megbántani.

— Te azelőtt sohase bántottál meg — ingatta az asszony a fejét.

— De közben rájöttem, hogy az ember nem lehet mindig csak jó. Ez egy nagy marhaság. Annak semmi köze a jósághoz, ha becsapjuk magunkat.

Csányi hadnagy felállt. Nem volt könnyű. Lehajtotta a fejét, és azt gondolta: Ezek után most már meg se csókolhatom, pedig az az igazság, hogy én még most is fantasztikusan szeretem, elég csak ránéznem, hogy minden erőmet elveszítsem...

Jolán szeme még egyszer megszólalt, valahogy így: Nincs fantázia benned, Csányi hadnagy. Az ostoba emlékeim kihoztak ide, és ha elgondolom, hogy nem sok kellett volna, hogy itt maradjak holnap estig nálad...

DOMOKOS MÁTYÁS

A költő hangján

EGY TANULMÁNYKÖTET MARGÓJÁRA

1

Valószínű, hogy Fodor András tanulmányírói munkásságának két évtized alatt szétszórtnak és alkalomszerűen megjelent darabjai (amelyek most testes kötetként álltak össze a kiadó jóvoltából) nemigen hagytak — érdemükhöz méltó — nyomot a szélesebb közvélemény emlékezetében. Mindig akadtak ugyan, s talán nem is kevesen — tapasztalatom szerint főként költők és írók —, akik örömmel és elégtétellel nyugtázták, milyen otthonosan és fesztelenül mozog a költő az „idegen” műfajban: milyen pontosan és szépen tud szólni a művészet igazán fontos dolgairól és igazán fontos kérdéseiről. Az érzelmi megértés (művészetről szólva nélkülözhetetlen) intuícióját és a mesterségbeli tudást, továbbá a becsületes szellemi erőfeszítésnek kijáró szeretetet és a nyílt kritikát milyen félreérthetetlen jóhiszeműséggel vegyítő, s ezáltal emberileg is vonzó hangon adja elő mondanivalóját. Egy-egy verselemzése, fordítói műhelytanulmánya, a pályatársakról vagy az elődökről szóló pályaképe, legutóbb például kitűnő József Attila-könyve olvasóiban ébredhetett önkéntelenül is a gondolat: tevékenységüket a tudomány fölényével celebráló, „hivatásos” verselemzők, bizony, megnyalhatnák a tíz körmüket, ha olyan természetesen, mellébeszélés nélkül, és közvetlenül a vers szívverését hallhatóvá téve tudnának beszélni a költészetéről, mint az „outsider” Fodor András.

Az elégtétel mélyebb érzését azonban nem ez a kínálkozó eszmetársítás adta. Hanem amit ez a képesség nyilvánvalóvá tett: hogy akár irodalomra, akár festészetre, akár zenére fordítja tanulmányírói figyelmét, a művekből egyszerre tud eredetet és értéket, életet és sorsot kiolvasni.

A *nemzedék hangján* tanulmányai erre a képességre épülnek, de a kötet teljes jelentését aligha lehet fölfejtetni Fodor András költői szerepének és a köztudatban elfoglalt helyzetének — legalább vázlatos — rajza nélkül. A költő intellektusa, amikor tanulmányokban keresi szellemi vonzásainak és választásainak a magyarázatát, ezt a vizsgálódást aligha végezheti el költő-önmagáról való tudatának a kikapcsolásával. Ady Endre Petőfi-tanulmánya, Illyés Gyula Petőfi-könyve nem csak Petőfiről beszél, s Babitsot is jobban értjük, ha ismerjük Arany-képét. A tanulmányíró-költő a pályatárs vagy az előd portréjában mindig vall — kikerülhetetlenül — saját lírai vállalkozása szándékairól és sorsérzékenységéről. A fogalmi absztrakció nyelvén legalább olyan nyíltan, s minden bizonnyal tételesebben, mint a verseiben. Ezt a sorsérzékenységet rendszerint a közegellenállás hívja elő, amibe művével a költő beleütközik.

Miféle sorsérzékenységről árulkodik Fodor András tanulmánykötete? S miféle közegellenállásról?

A választ is, a költő szituációjának vázlatos rajzát is — látszólag sok, de szükséges kitérővel, amelyek a legszorosabban összefüggenek e tanulmánykötet mondanivalójával — jóformán Trójánál kell kezdenem. Ott, hogy irodalmi köztudatunk jó része (nem a túlnyomó része, talán csak a jobbik része) Fodor Andrást par excellence költőnek tekinti. Még hozzá olyan költőnek, aki nemzedékéből a két háború közti magyar lírai örökséghez a hagyományos költői formák szférájában kapcsolódva, s nem érzéketlenül „a vers szociális parancsa iránt” (amire a hagyomány példája mellett, a dél-somogyi zsellérből lett vasúti állomáskezelő fiát, gyermekkorának élményvilága révén, a szegények sorsához való természetes hűség is kötelezi), az elmúlt negyedszázad mutatós irányzatainak a vonzását következetesen elkerülve építette föl, csendesesen és szerényen, a maga harmonikusan egynemű költői világát.

Indulatilag, érzelmileg, emberi-erkölcsi magatartás tekintetében egynemű, de költőileg korántsem egyrétegű lírát. Verseiben a népi és a magyar világ költői képekbe oltott tartalmai nem falazták be szellemi kalodába a költőt. Költészetének — akárcsak ihletének — legfőbb mozgatója ugyanis tökéletesen azonos a földkerekség bármely pontján élő 20. századi ember legáltalánosabb vágyával: azzal, hogy „mindenütt otthonra leljen a földi világ”. Úgy is mondhatnám tehát, hogy a hagyományosan emberközponitú lírai realizmus egyfajta korszerű lehetőségének a megteremtésére vállalkozott, mert már indulása pillanatában felismerte tehetsége földhöz hű karakterét: hogy alkotásánál fogva abba a költőtípusba tartozik, amelyik (Németh László megfogalmazásával) ösztönösen „a közösségben keresi az emberi magmát, amelynél a költészet még melegedni tud”. Virtuóz módon több rétegből táplálkozik, mégis póztalanul természetes versbeszédén így hát teljes erkölcsi hitellel uralkodik a „társuló világ” látványa. Erre a költészetre tán legmélyebben jellemző józan realizmus fedezetével, ami valósággal predesztinálja Fodor Andrást, hogy a személyes élet krétakörén belül és kívül „halálig nyitva maradva”, éppen az elidegenedés körében csakazértis hírvivője legyen verseivel az emberi világ számára legfontosabb eseményeinek.

Ez a józanság egészséges gyanakvásával „nem dől be az új komédiának”; a líra múltó kordivatainak. Ellenben (főlős optimizmussal vagy egészséges makacssággal?) reménykedik, hogy minden nyomorúság és sötét szenvedés ellenére, amit értelmetlen, vak és gonosz ösztöneivel szabadít magára, talán mégis „valami tisztább, jobb születik” ebben az emberi világban. Ennek a helyét és feladatát, helyesebben, rendeltetését tudó magatartásnak a költői hozadékáról jelentette ki, a másfajta kordivatok szuggesztíójában ítélkező kritika helyett, az idősebb költőtárs, Vas István, hogy „a magyar költészet egy fontos anyaggal, mondhatnám, kötőanyaggal volna szegényebb nélküle”. (*Élet és Irodalom*, 1970. szept. 12.)

Lehet-e valakinek a par excellence költő voltát egyértelműbben elismerni, mint ha eredetiségét, újdonságát éppen a hagyományhoz való kapcsolódásának a módjában hangsúlyozzák? Eliot szerint bizonyos értelemben ez a legtöbb, ami egy költői vállalkozás igazolásaképpen elmondható, hogy ti. „harmóniában látszik lenni elődeivel, és talán egyéni is”. Amit csinál, azt a múlt irányítja, de ahogyan csinálja, azzal meg is változtatja — a munkájában kifejeződő új elem hozzáadásával — ezt a múltat.

Kell-e mondanom, hogy ez az egész jellemzés, melyet a gyanútlan olvasó esetleg arcpirító dicséretnek érezhetne, mert egy költő legjobb lehetőségeinek eszményítő szintjén mozog, irodalmi közvéleményünk túlnyomó részének a tudatában, egy szó változtatás nélkül, az irónia macskakörmei közé kerül?

Ma azért, mert nem modern. (S ha Eliot változó megítélésének a folyamatára gondolok, aligha folyamodtam tekintélyi érvekhez, amikor nézetét idéztem. A tapintatlan emlékezet ugyan máig őrzi a szállóigét — „ha a sakálok és hiénák gépelni tudnának, olyan verseket írnának, mint Eliot” —, amivel elvetemült modernségét és

dekadenciáját jellemezték, de az igazán finom sznobok szemében ma már csak egy ósdi esztétikai elképzelés vaskalapos hirdetője.)

Az irodalom folytonosságának a megteremtésére és biztosítására törekvő alkotói magatartás birkózik meg manapság a legkeservebben a modernség fantomjával, az értetlen, rossz közegellenállás mai formájával. A kritikai, irodalomtörténeti vagy protokolláris ítékezés látványos igazságtalanságait a művek immanens értéke — előbb vagy utóbb — rendszerint hatálytalanítja. (E tekintetben legalább megnyugtató történelmi tapasztalatokkal rendelkezünk.) Az irodalmi közvélemény tőzsdéje viszont naponkénti titkos — és kockázatmentes — szavazással lebegtetli a művek árfolyamait. Ítélete, látszólag, befolyásolhatatlan, tehát megfellebbezhetetlen, és az igazi, a „konvertibilis” értékrend illúziójával az irodalmi élet gyakorlati fórumain is erősebben hat, mint a művek belső értékrendje — s mint amennyire bevallanánk. Holott látni illenék végre, hogy e titkos népszavazás független voksolónak hada (balekok, sznobok és üzletemberek) egyszerű időhatározóból esztétikai minőségjelzővé dagasztott szó révületében adja le szavazatát. A költők személye, akikre esküdni kell, akár naponta változhat: a modernség az a platina rúd, amelynek — mint kizárólagos értékmérőnek — a rémuralma változatlan. Az értékek tudomásul nem vételének és kiforgatásának frivol passziója nem kímél sem eleveneket, sem holtakat. Nem kíméli irodalmi múltunk aranyalapját sem.

A szó mindjárt asszociál egy egészen új keletű példát, amely jelzésértékkel tükrözi, hogy nem a kávéházi zsvajgás humorisztikus felerősítésére pocskékolom a papírt. Akik eddig — mondjuk, Babitscsal együtt — azt tartották Arany Jánosról, hogy a „költészet kiszámíthatatlan madara leggyakrabban az ő vállára szállt, hogy tőkéletes verseket sugjon neki”, azokat most egy lapidáris stílusban megírt, terjedelmes tanulmány világosítja föl a legkorszerűbb verselemző módszerek alkalmazásával megszerzett, kijózanító irodalomtudományos igazságról. Íme:

„Legjelentősebb költőink közül Arany az egyetlen, akinek töredékes az életműve. Csokonai, Berzsenyi, Vörösmarty, Petőfi, Ady, Kosztolányi vagy József Attila versei közül világosan elkülöníthetők a remekművek; Arany költői életművében sokkal több az olyan mű, melynek el nem évülő részértékei vannak, mint bármely más költőnkében, de szinte alig van olyan alkotása — úgymond a tanulmány tudós szerzője —, melyet művészileg hibátlannak mondhatnánk. Ez nyilvánvalóan azért van így, mert Arany sohasem jutott el az emberi lét egységes értelmezéséig.” (Nofene!) „...lelke mélyén a tragikus világképhez vonzódott, de a tragikumot nem vállalta, mert eleget akart tenni a nemzeti elvárásnak. Ezzel a kettősséggel szervesen összefügg az, hogy nem hozott létre önálló poétikát, nem volt jelentős formai újító, amely pedig minden új költői világkép létrehozásának elengedhetetlen feltétele. Az egyetemes költészet legnagyobbjaival ellentétben nem ismerte fel, hogy a művészi formák fejlődése visszafordíthatatlan sort képez, melyen belül csak előre lépni lehet, s a közvetlen előzmények elolvasása megmutatja, milyen irányban. Ezért nem került az európai fejlődés élvonalába, műve ezért oly rendkívül egyenetlen, ezért hiányzik nyelvéből a belső koherencia. Legnagyobb terjedelmű költeménye, a *Toldi szerelme* mutatja, mennyire gyenge oldala volt a kompozíció, s milyen gyakran mezeledett klisészerű formai megoldásokkal.” (Mindez a Magyar Tudományos Akadémia égisze alatt — a néhai jó főtítkárról.)

Hogy tűzbe vetik Arany Jánost, mert nem modern (s nyilván Kosztolányit is, aki „bedől” neki, mert azt írta: „...lelkem, ha kérte, amit a sors nem adott, Arany János bűvös szavával mulatott”); nem pusztán megmosolyogni való számárság. Arany „megkérdőjelezése” része annak a hadjáratnak, amely bennünket, mai olvasó százazreket akar kiforgatni szellemi hazánkból: abból az örökségből, amit évszázadok magyar irodalma zárt nagy költemények, novellák, regények és drámák művészi ládáiba. S ez nem csekélység.

A tárgyilagossabb jövő remélhetőleg megmosolyogja majd ezt a nagy igyekezetet, amely kétségbeesetten próbál lépést tartani a tegnapi és tegnapelőtti divatokkal, mert látni fogja, hogy micsoda kisebbségi érzés növesztette itt szakrális jelentőségűvé a napi divat szertartásait.

Aranyt már nem sebzí, de aki él, annak nyilván fáj, ha a divat ítélkezik fölötte. Mikszáth szavaival: „a léhaság istene”. S milyen nyomással nehezedik azokra, akik az Aranyéhoz természetesen nem fogható művek fedezékéből próbálják, amennyire erőiktől telik, továbbépíteni ezt a szellemi hazát (Fodor Andrást is közéjük sorolnám), s amúgy is tudatában vannak vállalkozásuk „nagy nehézségeinek és felelőségének”.

De a történeti hűség kedvéért meg kell jegyezni, hogy Fodor András sem a léhaság istenével való mai összeütközések közben tapasztalhatta meg először, mint hagyományörző költő, a sorsérzékenység felébresztésére kiválóan alkalmas közeg-ellenállást. *A nemzedék hangján* szerzőjének 1955 óta nyolc verseskötete jelent meg; ami — önmagában — a zökkenőtlén folyamatosság képzetét ébresztheti a szemlélőben, ha a kormányozható emlékezetkiesés boldog adományával meg tud feledkezni róla, hogy ez a pálya, negyedszázaddal korábban, tulajdonképpen a befullasztással indult. Első kötete, a *Hazafelé*, csak hat év késéssel jelent meg: a költő első verseivel, e kötet anyagának a törzsével ugyanis már a negyvenes évek vége felé jelentkezett a *Válaszban*. Ép ésszel hiába próbálná megérteni, aki nem élte át, hogy miért éppen az ilyenfajta, emberszabású, józan realista szemléletű és egyszerű szavú költészet mélyből jött képviselője lett már húszéves korában elhallgattatott költő. A *Válasz* megszűnésével egyidőben évekre elvesztette ő is a nyilvánosságra jutás gyakorlati lehetőségét. Mindez, persze, elmúlt; sőt! jó évtizeddel később, éppen a *Népszabadság* kritikusa állapította meg, visszatekintve erre a befullasztott indulásra, hogy „olyanfajta költőtípust sejtettett, amelyre talán leginkább szüksége van új utakon járó társadalmunknak, a kialakulóban levő, szellemi erőit a múlt hazugságai ellen fordító szocialista költészetnek”.

A szelesebb irodalmi közvéleményt tekintve azonban csak megismételhetem, amit a közelmúltban egy irodalmi esten, a költő verseinek hallgatása közben mondott maga elé, a hirtelen ráeszmélés restelkedésével egyik idősebb író társa: — Mennyire nincs a helyén ez a Fodor András...

Nem tudom, nincs kedvem találgatni, vajon melyik irányzathoz, csoportosuláshoz, branchhoz vagy szekértáborhoz számítja Fodor Andrást a felületes fölényvel skatulyázó közvélemény, mert azt hiszem, hogy „az irodalmi felekezetekre szakadozás és elzárkózás történhet az emberileg legtisztéletreméltóbb jóhiszeműség mellett is, a jóhiszeműség azonban nem változtat az elfogultság tényén, és a gyakorlatban van olyan ártalmas, mint a rosszhiszeműség”. (A fiatal Szabó Lőrinc vetette papírra ezt a mondatot, 1929-ben, *Divatok az irodalom körül* című tanulmányában, s a fogalmazás érvényességét változatlanul megőrizte legújabb irodalmunk gyakorlatának a története.) S hát még ha rosszhiszeműség és sanda szándékok összjátéka hívja fel — olykor hisztérikus agresszivitással — a figyelmet arra a lehetőségre, hogy művészek közt nem csak műveik karaktere, mondanivalója és esztétikai értéke alapján lehet különbségeket tenni.

Egyetlen pillantás a kötet tartalomjegyzékére különben is bárkit meggyőzhet róla, hogy Fodor beskatulyázása tanulmányai alapján nem végezhető el: *A nemzedék hangján* nem felel meg a sanda elvárásoknak. Ugyan milyen fogódzókat kínálhat a táborokban gondolkodó elfogultságnak ez a tanulmánykötet, amelyből hiányoznak az ilyenfajta elfogultságokat megvalló, s ebben az értelemben „kötelező” tanulmányok? Az entuziasmus csapdait józanul elkerülő emberi és művészi megértéssel tárgyal egymás mellett olyan költőket, írókat és műveket, amelyek egyrészt nem tartoznak a kritika felkapott témái közé, mert nemigen számítják őket mai irodalmunk valódi vagy vélt hegycsúcsai közé, másrészt az egymás mellett szereplő Takács Imréről és Hernádi Gyuláról, Csorba Győzőből és Csanády Jánosból, Lator Lászlóból és Ágh Istvánból, Horgas Bélából és Kormos Istvánból, Csanádi Imréről és Somlyó Györgyből, Kalász Mártonból és Forbáth Imréről egyszerűen lehetetlen

valamiféle (új vagy régi) „harci falanx” szemléleti jelenlétére következtetnünk. A közös barátság számlaira is nehezen.

Aztán: Bartók, Stravinsky, Schönberg, Webern, Veress Sándor, Stockhausen, Boulez, Nono, Cage, Pousseaur, Huber, Baird, M. Williamson, illetve Rimbaud, Apollinaire, Joyce, Paszternak, Hemingway, Faulkner, Auden, Dylan Thomas, Rozewicz nevének gyakori felbukkanása, zenéjük, illetve prózájuk, költészetük ismeretése a legfinnyásabb szellemeket is kielégítené, csak ne szerepelne mellettük egy írás például Békési Gyuláról. (Azt hiszem, ő az egyetlen mai magyar költő, aki három megjelent kötettel a háta mögött, változatlanul nehéz fizikai munkával keresi meg a zsíros kenyerét.) Vagy ne vallaná meg ilyen nyíltan e tanulmányok írója, hogy az élményévé nőtt művek szerzői közt az „ásatag” polgári és szocialista realizmus képviselői is bőven szerepelnek. (Nyekraszov, Gorkij, Martin du Gard, Solohov, Jeszenyin, Thomas Mann stb.)

Mi hát az összetartozás alapja? Természetesen a költő érdeklődése. Ez az érdeklődés azonban mélyebb rétegekből jön, mint a pusztán intellektuális kíváncsiság. Lehet, hogy furcsán hangzik, épp egy tanulmánykötettel kapcsolatban, de meg merem kockáztatni, hogy e tanulmányok ihlete nem intellektuális fogantatású; a bennünk levő, meglepően széles körű tájékozottság, műveltséganyag és elemzőkészség ellenére Fodor András ugyanazok a sorsélmények terelték az „idegen” műfaj felé, amelyeket valami módon tanulmányainak alanyai is megélték többségükben, s amelyekben saját költészete is gyökerezik.

6

Nem kell tüzetes nyomozást végezni, hogy földerítsük — a költői pályakép után most már a tanulmánykötetből is — ezt a sorsélményt.

Az első nyom, egy kamaszemlék, mely a költő-osztályfőnök, Takáts Gyula portréjához kötődik. Fodor András elmondja, hogy mit láttak ők, „egy kis nyegle város” (Kaposvár), kis, nyegle diákjai a költőből: a fehér köpenyes, kreol arcú, nyírótt bajszú „Pedró”-t, és fogyhatatlan kárörömmel ismételtették, visszhangzó hahoták között, két, értelmetlennek tetsző verssorát. Csak jóval később, költészetre érettebben, amikor kezébe került a vers teljes szövege, akkor vette észre, szégyenkező meglepődéssel, hogy az abszurdnak vélt két sor „az előző és záró motívumokkal együtt cseppet se nevetséges, inkább megrendítő, egy már általam is megélt tragikus előérzet finoman rétegett, igazi költőre valló megjelenítése”. És most következik a lényeg: „Ekkor győződhettem meg róla először, mennyit árthat az alkotónak, ha művét torzító rosszindulat, önnön világából kiszakító érzéketlenség szemüvegén át nézzük.”

A második kulcsmondatra egy géplakatosból lett festő, Egry-, Barcsay-tanítvány (Varga Hajdú István) portréjában bukkanunk, aki Fodor Andrásal egyszerre, sokat ígérő indulás után tűnt el — időlegesen — a nehéz évek útvesztőjében. „Megdöbentett, mint ahogy mindig megdöbent, érdemes pályatársak egymás iránti részvétlensége. Azóta sokat gondolkodtam és töprengem ma is a képességeiktől, lehetőségeiktől méltatlanul elmaradók során. Kétségtelen, hogy a tehetség önmagában nem elég az érvényesüléshez. Hibás-e az útfelen rekedt művész, ha kapcsolatok tisztességes eszközeivel, életszemlélete módosításával se képes talentumát látható sikerre buzdítani? Felelős-e az értő környezet, ha nem segíti világra minden módon az ismeretlenség méhében vajúdo igyekezetet?”

A harmadik kulcsot a Nyekraszov-tanulmány kínálja: „A szegények sorsáról, a társadalmi igazságtalanságokról sokféleképpen lehet szólni... de más dolog valamit elvileg vállalni, és más azonosulni vele.”

A negyedik, a kötetzáró angliai útinaplóban olvasható, amikor Fodor András az iránt faggatózik, miért hanyatlott Dylan Thomas reputációja. „Miért nem fér el a kortárs eszmények között? — kérdi beszélgető társától, akit a modern líra specialistájaként emlegetnek az angol esztéták közül. — Miért kellett »minor poet«-té degradálni? Egyáltalában, miért nem képzelhető el két-három különböző karakterű

költő szimultán tisztelete? Miért szükséges az egyik nevet a másikkal kiütni?" A válasz meglepő és elgondolkodtató. „Angliában az egyetemisták és egyetemet végzetek zárt rendje határozza meg, ki a favorit. S nekik most Dylan Thomas nem kell.” Fodor András szorongva fordítja át a mi irodalmi viszonyainkra ezt a kijelentést: „...nem vonatkozik-e ez a mi jövőnkre is? Vagy netán máris a kevés filozófusműveltségű ítéskész választ közülünk, s csupán a régi beidegződés miatt nem merünk lemondani az »egész olvasó nép« illúziójáról?”

Nem szükséges tovább szaporítani az idézeteket, hogy világosan előttünk álljon. *A nemzedék hangján* ihlető alapkérdése. Mi az oka, s mi volt a története annak, hogy éppen a becsületes erkölcsű művészi azonosulás szerényebb képviselői szorultak, s szorulnak ki — szinte törvényszerűen — a perifériákra? S miért éppen az ő műveik megítélésének vissza-visszatérő problémája a *kellő aspektus hiánya*? S a kötet arra is figyelmeztet, hogy ez a kiszorulás (aminek egy időszak sajátos gyakorlatában tisztas tehetségek és világnagyságok egyformán elszenvetdoi voltak) nem múlt el egészen. Sztravinszkij zenéjét minden héten hallani lehet (Bartókról nem is beszélve), de a megsértett irodalmi értékek hazai rendje nem zökken vissza magától.

„Milyen keserves, kínos dolog — írja Fodor András *Utam a zenéhez* című tanulmányában —, az organikusságában sérült, az elsikkadt, majd meg a küszöbön. egymásra torlódó művek zűrzavarában eltévedt zenei közízlést a modern zene valódi értékei felé közelíteni.” Ez a tanulmánykötet, nem polemikus éllel, inkább fájdalmas tárgyilagossággal, művek és alkotók sorsába ágyazva, nem csupán a zene, de az irodalom és a festészet; a szellemi élet egészére kiterjeszthető érvénnyel ábrázolja (egy mindmáig megíratlan regény fejezeteiként) a szellemi organizmus sérülésének nagy és kevésbé látványos példákkal színezett történeti kórtanát, s egyben figyelmeztet a „minor poet”-ítélkezések mai léhaságára, jövőt deformáló veszélyeire.

Költői vállalkozás és tanulmányírói ihlet, pályakép és változó arcú közegellenállás összetartozásának ez a koordinátája.

7

„Lehet-e az emberek, dolgok szeretete esztétikai tényező, művészi stimuláns?” — kérdi egy helyütt Fodor András, ami az ő szempontjából, aki saját költészetében sem ismer „határt a szeretetben”, nyilván szónoki kérdés. De tovább folytatva a kérdést: lehet-e az emberek, dolgok szeretete a tanulmányíró stimulánsa, de úgy, hogy a túlhabzó szeretet ne mossa el a jellemzés szükséges kontúrjait, és ne hallgassa el a bírálat szavait sem. Fodor András tanulmánykötete azt mutatja, hogy nem válik vakká és elfogulttá az érzelmi megértés jóindulata (amire a többnyire ridegen fölényes szakkritikától nemigen számíthat az irodalom), ha úgy képes beleélni magát egy másik művészi pálya öntörvényű növeztérvébe, hogy abban nem keres öngazolást. (Vagy céltáblát, amibe egy sebzett önérzet nyilait lődözheti.) Sőt, az olvasó tapasztalhatja, mennyire kitágítja ez a fajta stimuláns a személyes rokonszenv vagy az intellektuális megértés határait. „E sorok valamiképpen engem is ki-fejeznek — írja költőtársa, Somlyó György egyik verséről, márpedig kettejük lírai világa közt nehéz volna a belső rokonság szálait kimutatni —, az én szemléletem igazságát is bizonyítják. Más utat járt pályatársat érhet-e ennél tisztább öröm?” S tegyük mindjárt hozzá: a másik pályatársat sem, ha művének ilyen tiszta szívrevalló visszhangjával is találkozhat olykor.

Azt hiszem, csak az érzékeny szeretet éleslátása veheti észre egy induló költő első füzetéből a hang esztétikai értelemben könnyen sorsszerűvé válható kettősségét. Verseiben „sorsból, egyéniségből eredő alkati hasonlóság révén a húszas évek nyersebb, féktelenebb József Attilájának az emléke kísért”, írja Csanády Jánosról, de: ha nem teszi meg a maga következő, s költőileg szükséges lépését „a formálás meggyőző véglegessége” felé, tehetségét az ösztönösségre, „az ihlet véletleneire” fogja bízni.

Nem vall különösebben éles elmére, mondhatnánk Hegel után szabadon, ha valaki két templomtorony között hasonlóságot észlel; ilyen esetben az eredetiséget

jelző különbözést kell látnunk. A költői szubsztancia önállóságát a költészet rokon erőtereiben működő költők között, mint például Illyés Gyula és Csanádi Imre, Nagy László és Kormos István, vagy — egy másfajta költői égtáj irányában — mint Pilinszky, Nemes Nagy Ágnes és Lator László — kevés szóval meg senki sem világította meg számomra olyan plasztikus hitellel, mint e tanulmányok írója. Aminthogy a szeretet bevallott elfogultságát sem vegyítette senki — Hernádi Gyula vagy Kalász Márton műveinek (más és más természetű) problematikájával foglalkozva — a kikíváncozó (esztétikai!) bíráló oly lefegyverző nyíltságával, mint Fodor András.

Kölcsönkenyér: ez a cikluscím fogja egybe a kötetben a gyöngéd szeretet jellemzéseit. A ciklusban kifejeződő érzékeny tanulmányírói magatartás és a szó eredeti asszociatív tartománya közötti ellentmondáson is érdemes egy pillanatra eltűnődni. Lehetetlennek tartom ugyanis, hogy a költő Fodor András ne gondolt volna a gyerekrimusok, mondókák ősi kölcsönkenyerére, amely „visszajár”, amelynek a sértés, bántás, csúfolódás és ütés a kelesztője. A szó megválasztásában költői célzatlanságra gyanakodhatunk, a sületlen kritikái „kölcsönkenyér” átlényegtetésének a szándékára: íme, így is lehet, s költőhöz csak így méltó, foglalkozni „a maguk univerzumával féltőn és lelkesen azonosult alkotó emberek” munkáival.

8

Sokáig azt hittem, hogy a közösség felé vágyódó s a kisebb emberi közösségekbe terelő ösztön — történelmileg más körülmények és más feltételek közt — leginkább Fodor Andrásban lobbantja föl Németh László egykori organizátori szenvedélyét. Most be kell látnom, hogy célját — és eredményeit — tekintve teljesen másfajta és más minőségű igény nyilatkozik meg ezekben a tanulmányokban. Németh László egy nemzedék, majd egy nemzet megszervezésére tett annak idején — sikertelen — kísérletet, kéri-lehetetlenül magas intellektuális igényekkel, más szempontból meg teljesíthetetlen (és elfogadhatatlan) imperatívuszokkal. Fodor András, több emberi melegséggel, jóval szerényebb rendet fog. De érzékenysége, amikor az irodalmi értékrend szívós köztudati zavarait ábrázolja, nem korlátozódik egy nemzedék, a saját nemzedéke sorsára. Több is, kevesebb is annál. Ezért a kötet címe kissé megtevészto: nem a nemzedék programadó hangján szól, hanem a költő szemével nézi pályatársai sorsproblémáit, és a saját költői hangján beszél róluk. Ami úgy értendő, hogy amiről beszél, az számára nem érzéketlen kísérleti anyag a műfaj boncasztalán, hanem költészetének is tápláló matériaia.

Viszont éppen ugyanezért volna természetellenes, ha nem a saját nemzedéke útjainak a nyomon követése kerülne e tanulmányok fénycsóvájának a középpontjába. Kötete ily módon hiteles tanúvallomásként is fölfogható a mellett, hogy irodalmunkban is működött és működik — Németh László metaforájával — „a népi emelkedés liftje”. De mennyi súrlódással és üzemzavarral, a kedvező társadalmi kondíciók ellenére. „Ami vele történt, megint csak nem egyéni eset. — Jellemzi ezt a súrlódást, valamelyik fiatalabb költőtársa sorsán példázva, Fodor András. — Haszonló válságon ment át valamennyi, vidékről Budapestre került pályatársa. Érdemes volna külön elemezni, a falu, város nyilvánvaló közeledése ellenére mért volt ez a válság gyakorta mélyebb, csontig hatóbb, mint például húsz évvel korábban. Úgy vélem, a szűkebb haza: a változó régi és szeszélyesen új sorsfordulók éppúgy mélyítették a tusakodás gyötrelmét, mint a hirtelen kinyílt nagyvilág csóstitól özönlő, megélni kényszerítő problémái.”

Bizonyos, hogy a korszak tisztességes igényű, mindenre kiterjedő figyelmű irodalomtörténeti vizsgálódásának egyik megkerülhetetlen, nagy feladata lesz, hogy feleljen erre a kérdésre. De nem érdektelen talán valamire máris rámutatni ezzel kapcsolatban, ami — művészetről lévén szó — a tehetség saját erején múlik, s aminek a felelősségét, véleményem szerint, nem lehet a rossz közegellenállás vagy az időlegesen beszűkült szellemi horizont objektív nehézségeire hárítani. Nem a ta-

nulmányíróval vitatkozom, ellenkezőleg; az ő gondolatait igyekszem továbbgondolni, és személyes költői példája tanulságait.

Kétségtelen, amit Fodor András is több ízben hangsúlyoz, hogy a tehetség egy-magában nem mindig elég az érvényesüléshez. De kétségtelen az is; hogy valami azért a tehetségre is bízatik, ahogy mondani szokták. Valamiért azért — függetlenül a körülményektől — a tehetség is felelős, legalább erkölcsi értelemben. S ennek, időtől, tértől, körülményektől függetlenül, lifesten vagy gyalog, az igazi tehetség a maga erejéből felel meg, s ha nem tud megfelelni, az a tehetség mértékét is minősíti, illetve a kudarcért a társadalmi forradalom felhúzó erejét nem lehet felelőssé tenni, vagy pláne arra következtetni, hogy nem is működik kielégítően.

Mire gondolok? A kötet egyik írásában (*A hazai táj igézete*) a következőket olvashatjuk: „Az eszmélő látás sugarában a körnek mindig csak egy szelete fér el. Az én szememből nyíló háromszöget a rétek mögötti tó hatalmas ezüst mágnesse fogta át. Ritkán láttam, de jelenlétét, titokzatos húzóerejét folyton érezni véltem... Egy Balaton környéki uradalomban laktunk, a lecsapolt Nagybereken át talpfáival egészen a láthatárig araszoló vasútvonal mentén. Valójában nem volt szép a töltés mögött elterülő lapos, ember nélküli vidék, de annál szebb, amit sejtetni, látni engedett, a térbeli, időbeli távlat: a környezetünkben kísértő történelmi múlt és a síkság fölött mutatkozó beszédes messzeség.” Én azt hiszem, hogy minden emberi mikroklímára érvényes jelkép fogalmazódik meg ebben a vallomásban: legalábbis nehezen tudom különbnek, szerencsésebbnek elképzelni a balmazújvárosi Kadarcs utca, vagy a külső ferencvárosi bérkaszárnnyak, de akár a terézvárosi gangok és a csőngei kacsakeltető mikrovilágát. Minden szűkebb emberi környezetben van valami sárbarántóan nyomorúságos, amitől éppen a tehetség szokott szenvedni, s ami furcsamód ennek a rossz külső adottságnak a nyomásával sajtolja ki az igazi tehetség érzékenységet, amivel ráérez „a szépség hatalmas ezüst mágnesének titokzatos húzóerejére”. A kiválás vágya — hogy az előbbi példánál maradjak — Veres Péterben, József Attilában, Vas Istvánban vagy Weöres Sándorban sem birkózott meg — sem elvileg, sem gyakorlatilag — könnyebben a környezet szorításával, mint Fodor Andrásban a Nagyberék laposán, Csanádi Imrében a kaszárnnyak lélekölő világában, vagy Takács Imrében a piaci kosarak fonása közben, vagy Kormos Istvánban az uradalmi cselédházak sárdagasztó, mezítlábas szegénységében. De ha a kiválás vágya valódi tehetséget érint, a kötés ereje a tájékozódás ösztönét is biztosabban vezeti. Fodor Andrásnak is ugyanabban a „nyegle, kis városban” sikerült megtalálnia Haydn zenéjét, a Proust-fordító Gyergyai Albertet, a Berzsenyi Társaságban Tersánszkyt, Aprilyt és Szabó Lőrincet, a parasztpárti kovácsmester udvarán Veres Pétert, s naponként Takáts Gyulát. „Talán azért nem okozott különösebb zökkenőt vidékről Budapestre kerülni. — Mondotta pár éve, egy interjúban Fodor András. — Amikor az Eötvös-kollégium könyvtárában szemembe akadt ez a cím: André Breton *Manifeste du surréalisme*, somogyi diákmúltammal se tapasztaltam olyan légszomjas feszengést, amelyet az útkereső fiatalok tíz vagy húsz évvel később érezhettek.”

Mindez, persze, nem elég. A kötéshez — kinek-kinek a maga belső törvényei szerint — ragaszkodni is szükséges, művészi és erkölcsi bátorsággal. Fodor András példájánál maradva: valahogy úgy, amint ő tette, hogy akkor írt — 1949-ben, a felszabadulás után először — Bartókról verset, a szellemi elragadtatás ifjúi mámorával vállalva a bartóki életmű súlyos üzenetét, amikor a hivatalos szellemi élet (jeles zenetudósok közreműködésével) kezdte kiszemelgetni azt a néhány Bartók-darabot, amelyek éveken át, nagy ritkán elhangozhattak, a teljes életmű helyett. Vagy: amikor egy sírt, az Egry Józsefét például, 1951-ben (Bernáth Aurél szorongató beszámolójából tudjuk) a plébánossal és a két ministránssal együtt összesen kilencen állják körül, és ketten siratják a 20. századi piktúra egyik legnagyobb magyar mesterét, akkor Fodor András róla ír verset, *A vízrenézőt* — az asztalfióknak.

A *nemzedék hangján* legnagyobb érdeme, hogy a kedvező társadalmi konstellációval különösen ellentétes közegellenállás ábrázolása közben sem veti el a sulykot, mert tudja, hogy a népi emelkedés liftje a Parnasszusra csak valódi tehetségeket

és értékeket röpíthet föl. De ebben a könyvben nem az érdemtelenül kapaszkodókról van szó, s ezért nem lehet megállni e kétségtelen igazság elvi hangoztatásánál. „Az igazság szeretet nélkül, az igazság bálványa csupán.” Ez a záradékul olyannyira ideillő mondas Pascaltól ered, mert az „azonosulók” fajtájából való Fodor András pontosan ezzel a szeretettel beszél az igazságról: az arra érdemesekkel való törődés valódi problémájáról. *A nemzedék hangján* nem perel, nem vádaskodik és nem tesz különbséget a művészet valódi aspektusaitól idegen szándékok alapján. Tulajdonképpen ugyanazt mondja, amit a *Tiszatáj* februári számában megjelent *Kélt újra jel* című verse kapcsán az *Élet és Irodalomban* megfogalmazott a költő: „Kell-e magyarázni, hogy a finomabb szerkezet könnyebben törik, hogy aki sokat őrlődik, használdik a szolgálatban, biológiaiilag is hamarabb pusztul? Nem különleges kíméletre volna szükség. Jövőt provokáló vállalkozás sohasem volt kockázat nélkül. De ha már múltunk fele, vagy több mint fele földbe van ásva, legalább egymásra vigyázzunk jobban. Legalább arra legyen gondunk, hogy akik az alkotás hitére kiválasztódtak, ne adják föl a küszködést, szólhasson bennük minél tovább veszendő dolgaink zenéje.”

CSETRI LAJOS

Illyés Gyula Dózsa-drámáiról

Az időbeli egybeesés véletlene, hogy alig egy naptári évnyi idő alatt ünnepeltük Dózsa születésének 500., Petőfiének 150., az 1848. március 15-i forradalmi megmozdulásnak 125. évfordulóját. Az ilyen nagy évfordulók mindig új és új számvetésre kényszerítenek, jelen esetben nemzetünk legnagyobb forradalmi hagyományainak aktuális mondanivalójára kérdeznek, a belőlük sugárzó tanulság itt és most aktuális újrafogalmazását követelik. A történettudományok sokat tettek azért, hogy e nagy történelmi események és személyiségek objektívebb, az eddigieknél valóságosabb képe alakuljon ki közvéleményünkben, s azért is, hogy ez a tudományosabb, sok mitikus elemtől és korábbi aktualizálások torzító hatásától megtisztított igazság a mához szőlőbb is legyen, amikor megismétlődő „Muhi, Mohács, Majtény”-ok után (ld. Illyés Ozorai példája) egész nemzetünk felemelkedésének egyik legfontosabb záloga, hogy a történelemalkotó tevékenysége során oly ritkán együtt jelentkező legnagyobb erényeit, a forradalmi lendületet, változtatni és jobbitani akarást, az elvekhez és néphez való hűséget és a történelmi-társadalmi tendenciák és erőviszonyok mozgásának reális felmérését egyesítse.

Ennek a nemzeti eszmélkedésnek szolgálatában nagyot teljesítettek társadalmi szervezetek, intézmények és orgánumok, művelődéspolitikánk számos fóruma s természetesen irodalmi életünk is. De az egyik legváratlanabb s egyben egyik legjelentősebb hozadéka ünnepi évfordulóinknak az volt, amellyel irodalmi életünk tavaly 70 éves egyszemélyes intézménye, Illyés Gyula járult hozzá az ünnepléshez és az önvizsgálathoz. Amióta a Kortárs márciusi számában megjelent új Petőfi-drámája, *Az ünnepelt*, azóta tudjuk, hogy nemcsak egyszeri versenyre hívta ki korábbi önmagát új Dózsa-drámája, a *Testvérek* megírásával, hanem élete, magyarság- és történelemértelmezése legfontosabb próbaköveit, az elmúlt évszázadok legnagyobb elvetélt magyar forradalmi megmozdulásainak két legjelentősebb, életpéldájával és halálával is jelképpé vált alakját idézi meg nemzeti, sőt emberiségmértetű önvizsgálatához.

Beteljesült torzó; ez az egymást kizáró gondolati elemekre épülő, paradox jelzős szerkezet fejezheti csak ki hűen az életükkel és művükkel számot vető vizsgálódás érzelmileg is színezett ítéletét. Hisz egyéni életük is oly hamar kettőbe tört, s haláluk egyúttal az általuk képviselt nemzeti méretű ügy bukását is jelképezte. Mégis, a mártírhálállal is vállalt életcél tragikus fensége a sorsszerű lezártág esztétikai látszatát kelti, s a halálig vállalt eszmék, ha bukásuk eposzi méretű, nemzeti jelentőségű, nyugtalanító, felrázó erejükkel a teljes embert igénybe vevő, esztétikai jellegű szembenézést követelnek.

Ha az ilyen életvitelben implicite benne foglaltatott esztétikai érték a hétköznapi emberét is esztétikai érzelmekre kényszeríti, hogyne fejtené ki sokszor nem is annyira édes, hanem nagyon is fájdalmas, keserű kényszerét az olyan művészekre, akik, ha önmaguk nem is igyekeztek messiásokká válni, a művészetet sohasem tekintették játéknak, s a nemzeti történelem tragikus korszakaiból felidézett, kereszt-hordozó messiásalakokkal nemzeti feladatokra akartak ébresztgetni. De a művészileg egyszer vagy többször ábrázolt alakok újrafelidézése, az egyetlen és rövid alkotói életben való ismételt ábrázolásuk elég ritka jelenség az irodalomban, hacsak nem ugyanannak a műnek és koncepciónak klasszicista jellegű továbbcsiszolásáról van szó. Az ilyen tematikai önkorlátozás csak akkor nem monomániás jellegű, ha az új mű valami gyökeresen újat s nemcsak az író egyéni élménye tekintetében újat fejez ki.

Itt pedig erről van szó: Illyés pályája csúcsára jutva nemcsak saját, változott életérzését és történelmi tapasztalatait önti formába mindkét alak, Dózsa és Petőfi újraábrázolásával, hanem rácafolva a generációs feszültségeket abszolutizáló, az egy időben élők — életkoruktól függő — különidejűségét a művészeti élet mozgását meghatározóvá tevő elméletre, meg tud küzdeni az újabb nemzedékek Dózsa- és Petőfi-élményével is, hogy saját korábbi számvetéseit és vívódásait magasabb eszmei és művészi szinten reprodukálva egyúttal nemzedékek élményeit átfogó korszerű művészi látomást nyújtson választott hőseiről és példaképeiről.

Illyésnek Dózsához való viszonyát már többen vizsgálták, egyes művei bírálataival s az életművén végighúzó Dózsa-motívum ábrázolásával egyaránt, legutóbb, még a *Testvérek* megjelenése előtt, Kardos József (Kortárs, 1972/6). Ennek, valamint Béládi Miklós Illyés történelmi drámáiról írott tanulmányának (Kortárs, 1972/12), mely a *Testvéreket* még szintén nem elemezheti, egyaránt az a tanulsága, hogy a Dózsa-motívumnak a felmerülése Illyés művészetében egy szempontból rokonítható az utóbbi csaknem másfél évszázad magyar irodalmának Dózsa iránti érdeklődésével. Azóta ugyanis, amióta a liberalizmus előterbe nyomulásával és a polgári átalakulás sürgetővé válásával Dózsa alakjában már nem csupán a feudális korszak évszázadainak gondolkodási sémáit ismétlő módon a vérengző parasztvezér ellenszenves figuráját látják, hanem annak a paraszti osztálynak jogos sérelmeit kifejező parasztforradalmárt is, mely osztálynak felemelése elengedhetetlen előfeltétele a polgári nemzetné válásnak, azóta Dózsa alakjához nemzeti irodalmunk jelesebbjei általában politikai válságperiódusokban fordultak tanácsért vagy mememért. Ez volt a szerepe az időnként Dózsa nevét vagy szerepét felidéző Illyés-verseknek is a két világháború közötti szakaszban, amikor a franciaországi emigrációból való hazatérése után az agrárforradalmi vágyak megszólaltatója volt verseiben. A Cegléd piacán Dózst megszólaltató költeménye a paraszti sérelmek még akkor is aktuális felsorolásával semmivel sem volt kevésbé fenyegető hangnemű figyelemztetés, mint annak idején Petőfi: *A nép nevébenje*.

Egy-egy felvillanó parasztforradalmi motívum költői ábrázolása után Dózsa alakjának és forradalmának átfogó művészi ábrázolására először az 50-es évek közepén vállalkozott Illyés Gyula, nagyméretű, a szegedi szabadtéri játékok grandiózus színpadát is betöltő létszámú szereplőgárdát mozgató történelmi tragédiájában. De a méretek és a mozgatótt szereplők nagysága ellenére sem ír epikus drámát, legfeljebb a hagyományos arisztotelészi drámatípus shakespeare-i széles és nyitott változatát alkalmazza.

Ennek megfelelően nem törekszik sem tárgyi totalitásra, sem a történelmi események hű követésére. Bár egyes tárgyak sorsának visszatérő ábrázolása motívumszerű jelentőséget nyer a művön belül, funkciójuk mégis reálisan fonódik össze a figurák sorsával és szolgál leleplezésükre, illetve önzetlenségük mélyebb megvilágítására, ezért nem lehet az ibseni értelemben szimbolikus jellegű szerepeltetésükről beszélni. Ilyen tárgyak azok a drágakövek, melyek a Dózsa által levágott szandzsákpasa turbánjában voltak, s melyeknek sorsa Dózsát épp annyira nem izgatja, mint a pénz későbbi puritán utódjának, Petőfinek művészi alakjait. Ezzel szemben az akkori uralkodó réteg képviselői (Török, Herendy) egymás kezéből ragadják ki a kincseket, a harácsolás vágyától űzve. Nem csoda, hogy Illyés Dózsájának forradalmárrá válásában nincs semmi szerepe annak a „sértődésnek”, amely a feudális krónikáirók szerint egyik döntő oka volt bosszúvágyának, ti. hogy nem kapta meg lovaggá ütésekor a neki járó 200 aranyat. Pedig a jelenetet ábrázolja, de minden nyomtétel nélkül átsiklik rajta, romantikusan eszményített Dózsa-képének megfelelően.

Új Dózsa-drámája előszavában e korábbi drámai hősét ön maga nevezi romantikus népvezérnek. Ez a romantikus történetfelfogásra és lélekábrázolásra jellemző polarizáltság azonban nem csupán Dózsa alakján uralkodik el. Ilyen romantikus szélsőségek között mozog a két szemben álló tábor ábrázolása is.

Népi alakjai mind pozitív hősök. Még az olyanok is, akiknek ábrázolásánál a népi humornak vagy némi ironikus távolságtartásnak nyomait lehet felfedezni (különösen Sebő és Ignác pap alakjainál). A katonaélet érdes hangú, bajtársi bizalmaskodását vagy a paraszttábor humorát felvillantó olyan alakok köré, mint a régi bajtárs székely Menyus, vagy a paraszthadak hadnagyai közé emelkedett Szemét és Szamár, valóságos dicsfényt fon a dráma utolsó képében, amikor vezérük és az ügy iránti hűségből vállalják Dózsa sorsát, a mártírhalált. Ha Illyés realista művészete meg is találja a módját annak, hogy lényegében valamennyi pozitív népi hősének, a mellékszereplőknek is, egy-egy jól sikerült jellemző vonással félreismerhetetlen egyéni arculatot adjon, a történelmi tabló egyik nagy tömbjében uralkodó romantikába hajló idealizálás tendenciája félreismerhetetlen.

Ugyanez a jelleg uralkodik az uralkodó osztály alakjainak bemutatásánál. Nem vitás, hogy minőségi különbség van az aljasság és az állatias osztálygyűlölet minden vonását felmutató olyan szélsőségesen ellenszenves alakok között, mint Herendy és Bátori, a másik oldalról pedig a magyar történeéseket félig-meddig kívülről szemlélő okos Brandenburgi között, aki legalább káromkodik („Hun tolvajok! Ocsmány tatár sakálok!”), amikor az urak ellopták a Dózsa lovaggá ütéséhez szükséges kellékeket és az aranyakat. A darab végén pedig, Dózsa kivégzése után, széles történelmi összefüggéseket felvillantva vonja le az uralkodó osztályhoz tartozó ember részéről levonható egyik legfontosabb tanulságot.

BRANDENBURGI *visszatérve*

Megáldoztak a magyarok! *kiköp* Ez aztán

úrvacsora volt. Ezek megtanulták:

„ez az én testem, vegyétek, egyétek”.

Ha ez sem váltja meg őket... No rajtam

nem múlt, hogy ... nem vesszük meg Selmecet.

TÖRÖK *riadtan* De hiszen rend lett!

BRANDENBURGI. Túláságosan is.

De nékem mégis biztonságosabb

brandenburgi házamban.

BÁTORI. És nekünk?

BRANDENBURGI. Nektek? Vehettek házat ti is ott, ha

az itteniekre letek vevőt... Bár

már csak az árak tartása végett is

még tarthattátok volna egy kicsinyt

szép Pannóniát. Isten veletek.

Az ajtóból.

Jön a török.

Csend, megdöbbenés.

S ugyanígy távolabbra lát, s a nemzeti királyságra való törekvésével együtt egy erős központi hatalom létrehozására törekszik az a Zápolya is, aki hatalmát feltörekvő népi condottierekből toborzódó új főnemességre szeretné alapítani, s mely tervhez Dózsát és parasztnépét szeretné elsősorban megnyerni. Tisztán látja a török veszedelem nagyságát, rokonszenvezik Dózsával, amíg az a keresztes had török elleni céljait szolgálja. Amint azonban osztályérdekeit és az emberek közötti örök egyenlőtlenségre épülő társadalmi rendet érzi fenyegetettnak, és saját terveit az egyenlőtlenségen épülő rend reformok útján való megszilárdítására érzi veszélyeztetve, még féktelenebbül bújik ki belőle az emberevő fenevad, mint korlátoltabb osztályos társaiból.

Igaz, az uralkodó osztály rajza már Fötvös Dózsa-regényében sem volt egy árnyalattal sem kedvezőbb. S az is magától értetődő, hogy az az Illyés, aki a Tanácsköztársaság vöröskatonájaként, majd a munkásmozgalom harcosaként kezdte, hogy aztán a 30-as évek elejére az agrárproletariátus és a 3 millió koldus ügyének szolgálatára vállalkozzon, teljes rokonszenvével a parasztforradalom táborára áll. De ezt a polarizált történelemszemléletet segítette az akkoriban uralkodó marxista történelemfelfogás is. Ezért inkább azokra az elemekre érdemes felfigyelni a darab Dózsa- és parasztháború-konceptiójában, melyek az árnyaltabb és az utóbbi idők történeti kutatásai által többé-kevésbé igazolt látásmódra mutatnak.

Mindenekelőtt a keresztes hadjárat burkából teljesen ki se nővő célokról és ideológiáról van szó. Illyés Dózsája a nemzeten elsősorban, már végvári katonakorában is, az urak által sanyargatott népet érezte. Érte küzdött berekbúvó farkasként a törökkel, hisz a török portyázó csapatai is elsősorban a nép szenvedéseit fokozták. Ezért a népért volt hajlandó kisebb praktikákra, az úri bérencek által „begyűjtött” paraszti lovak farkasszőrégetéssel való hazazavarására stb. S ezért váltalta csapatának élelmezését a falvak népe.

Amikor a keresztes hadak élére állhatott, ugyanezt a népet akarta egyszer s mindenkorra megmenteni a török veszedelemtől, Sztambulig előretörő diadalmas hadjáratban — magával ezzel a néppel, mely már Hunyadi idején is leckét adott a pogánynak. De nemcsak ő, hanem katonái is megcáfolják azt a deheroizáló történelemszemléletet, mely azt vallja, hogy az osztályelnyomás a parasztságot érdekeltenné tette a haza védelmében. Igaz, a parasztforradalom kitörése előtt egyre fokozódott a földesúri kizsákmányolás, s mint az újabb kutatások feltételezik, az úgynevezett második jobbágyság kialakulásának folyamata nemcsak a parasztháborúra adott retorzió következménye, hanem azt már megelőzte s lényegében egyik kiváltójává vált. Mégis ha a darab Herendyje el is tépi a Mátyás és Ulászló által Mátééknak adott garancialeveleket, éppen ezek a garancialevelek bizonyítják, hogy volt még mit védenie a kor jobbágyságának, nemcsak urai, hanem a török veszedelem ellen is. Ezért van valami igazság abban a történelemfelfogásban, amely Dózsával azt mondatja el, hogy annál jobb harcos a török hódító elleni harcokban a paraszt, minél jobban szorongatják hátulról az urak. Ezért, amikor az összegyűlt parasztseregektől ugyanezeknek és az ugyanilyen elkeseredési forrásokból táplálkozó harci erényeknek a kibontakozását várja, úgy érzem, nem mond ellent a tömegpszichológia törvényeinek.

De abban is igaz van Illyésnek, amikor a keresztes had uralkodó ideológiájának a kereszténységet tartja, és kiemeli a papok, különösen Mészáros Lőrincék nagy jelentőségét a had forradalmi hadsereggé való átalakulásában. Bár az utóbbi időszak történelmi kutatásai nem igazolták azt a nagy jelentőséget, melyet Illyés a huszitizmusnak, a kelyhesek ideológiájának tulajdonított a had megszervezésében és radikalizálásában, sőt ellenkezőleg, inkább a ferencesrend observáns ágának a nagy szerepére derült fény, de az a két alapvető mozzanat, melyet Illyés hangsúlyoz,

alapjában ma is igaznak tekinthető. Az egyik az isteni jog, melyre Mészáros Lőrinc az eskümintát megváltoztatásával felesketti Dózsát, s mely az emberek isten előtti egyenlőségének tanán alapszik, s ideológiai alapja volt az obszervánsok (Temesvári Pelbárt, de különösen Laskai Osvát) a korabeli viszonyok között elég radikális társadalomkritikájának. (Ezekkel s a további fejtegetésekkel kapcsolatban is utalok Szücs Jenő Dózsa parasztháborújának ideológiája című, a Valóság, 1972/11. számában megjelent tanulmányára.) A második, alapjában véve mai tudásunk alapján is elfogadható eleme Illyés koncepciójának az, hogy a parasztháború sohasem nőtte ki teljesen a nemzetet és a kereszténységet védő keresztes hadjárat burkát, s ezért az urak ellen fordulást is azzal indokolta meg, hogy a közelebb eső pogány ellen kell először megküzdeni, de végcélként mégis a török legyőzése marad meg.

Ez az a mozzanat, amely Dózsa jellemének gyanútlan idealizmusán kívül első-sorban alapja hiszékenységének Zápolya szövetségével kapcsolatban. A török elleni harc elsődlegessége teremti hitében szövetséget abban a Zápolyában, aki ugyanezt hangoztatja. De míg a radikális és osztályharcos Mészáros Lőrinc tanácsával szemben Dózsa azért vonul Temesvár felé, hogy a török határ felé útjába eső utolsó „belső pogány” támaszponttal leszámoljon s utána Zápolya seregeivel egyesülve „népfrontos” nemzeti egységben vonuljon a külső pogány ellen, addig Zápolyában felülkerekedik a felül levők osztályszolidaritása, és áruló módon, váratlanul hátba támadja Dózsát. A legyőzött, önálló céljairól lemondó seregeit viszont Zápolya távolabbi céljainak szolgálatába állítható Dózsa már fogolyként is kíváncsi szövetséges lenne számára. A rab Dózsa így maga dönthet saját és emberei sorsa fölött, élet vagy halál között. Ennek a minden messiást érő „megkísértetés”-nek helyes döntés a következménye, mely a farkasrend igazi arcának megmutatásához s az ő felmagasztaltatásához vezet a történelemben páratlan, a történelemelőtti idők emberáldozataira emlékeztető „úrvacsorán”.

Eötvös Dózsája is csak halálában emelkedik önmaga fölé, de az ő helytállása mégiscsak a magányos becsület és bátorság próbája, s nem egy ügy igaza mellett való hittétel. Illyés Dózsája viszont, miután csalódott abban a naiv reményében, hogy a fent és lent világának céljai a nemzet érdekében összeegyeztethetők, hogy a fent jobb és történelmi méretekben gondolkodni tudó erőivel szövetségben lehet a nép érdekeit szolgálni, „népfrontos” illúzióitól elszakadva megtanulja „nemzet” és nép, „nemzeti” és osztályharcos érdek különválasztását, s két tanulságot hagy megmaradó-túlélő harcosaira: a kizsákmányolók feltétlen gyűlöletét, a nép fölött álló országos és nemzeti érdek el nem ismerését, mert

Ti, ti, kik egymáson, mint egy tükörben
láthatjátok a közös szenvedés
családi arcvonásnál vérszerintibb
jeleit, ti, ti vagytok ez az ország.
Szeresétek hát jól magatokat,
vagyis egymást, mert úgy szeretitek jól
ezt az országot. Mert nincs Magyarország
csak tiáltalatok, tibennetek.
Igazat szolt a nagybotú barát: csak
a dologtevők művében marad meg
ország, igazság, üdvösség...

a másik nagy tanulság pedig így szól:

...Föl így is, föl azzal
a kutyaszívvel s pofával, ebfiak,
jó társaim, szép előcsahosok, mert
mivelt-e bárki annyi hősi tettet
koszos paraszt falkával, mint mi együtt?
Hunnia dölyfőseit megaláztuk,

az ebtartókat megfutamítottuk.
... Váraik dölte hirdette világgá:
maga a farkas-rend megdönthető!

Ez a Dózsa-dráma végső alakjának befejezésében a népet nemzetből kizáró ország bukásának jóslatával fejeződik be. Anna, Dózsa kedvese és élő lelkiismerete, tetteinek sokszor közvetlen inspirálója szeretnének borzalmas halálán felindulva jóslatszerű átkot dörög az urak nemzetére, Mohácsot és a török hódoltságot megjósolv. Ebben a végső alakjában sem pozitív kicsengésű tehát a mű, a pusztulás fensége helyett rémületes volta, jövőbe mutató apoteózisa helyett a nemzet pusztulásának látomása uralkodik el rajta. Még kegyetlenebb volt azonban az első változat befejezése, mely egyben megjelenése időpontjának (Csillag, 1954) tragikumba hajló hangulatáról, a politikai hibák kiábrándító hatásáról is vallott, s ezzel a parasztságnak az akkori osztályszövetségből való kiábrándulását is tükrözte. Ti. Zsu⁴ zsáé volt az utolsó szó, aki ezekkel a szavakkal vezeti ki a színről az átkot mondó Annát: „Hadd vigyem haza őt s vele ezt a nem-így-vártam jövőndőt.”

Nemcsak ez a lényegében tragikus kicsengésű s a korabeli nagy, művészi értékű Dózsa-megidézésekkel (Juhász Ferenc: Tékozló ország) annyira rokon befejezés, de a nemzeti gondolat és a romantikus jellegű történelem- és emberábrázolás miatt való kielégületlenség érzése is mozgathatta tehát Illyést, amikor, mint a *Testvérek* előszavában írja, már a bemutató után is csak rosszat mondhatott friss drámájáról Duna-parti sétapartnerének, Illés Endrének. Egy korabeli hús-vér Dózsának, egy igazi reneszánsz vitéznek, akiről Illyés költőien ilyen vallomást ír: „Hunyadinak ez az elgáncsolt és meggyalázott utóda, Balassinak ez a lanttalan és asszonytalan elődje”, szerette volna a képzeletében élő drámát szentelni, s a megvalósult dráma valóban tartalmazza is ezeket a korábbi műből hiányzó, realisabb és korhoz hűbb elemeket.

A másik nagy változás azonban az, hogy Dózsa Györgyöt, öccsével, Gergellyel együtt varázsolja a színpadra, a testvéri vonzódásnak, szeretetnek és a jellembeli különbségek által is táplált történelmi-ideológiai ellentéteknek drámájában. Kettőjük vitája, örökös szellemi mérkőzése az egész dráma, Gergely megújuló búcsúzási kísérleteivel, hogy végül, az igazi búcsúzás, a halál pillanatában már ne akarjanak elválni, fölismerjék testvéri vitáiknak egymást emelő és tisztító, ugyanazt az ügyet szolgáló erejét.

Formailag is izgalmas kísérlet ez a lényegében duódráma. Korábban a Fáklya-lángba beépített egyórás Kossuth—Görgey párbeszéd kísérlete meg, művésziileg rendkívül hatásosan, a szabadságharc végső szakaszának tragikus helyzetében szembe-síteni a történelmi helyzet megoldására vonatkozó, egymástól alapvetően eltérő két felfogást. Ami akkor még csak egy, a darab egészéhez viszonyítva aránytalanul, de a beszélgetés jelentőségéhez viszonyítva pontosan megfelelően hosszú felvonás volt, az itt az egész darabon végighúzódik. Még más vonatkozásban is kísérletezik Illyés, a 20. századi formabontó dráma néhány eszközét beillesztve darabja formai arzenáljába. Így pl. az időbontás eszközével, amikor a II. felvonás ceglédi vezéri sátorában folyó döntő jelentőségű vitához megidézi a múlt két jelenetét. Az egyikben a Szebenben tévedésből, János bátyja helyett elfogott Dózsa Györgyöt Gergely szabadtítja ki a hálóból, ugyanazzal a törrel, melynek felvillanása az egész jelenet egy gondolattársítással felidézi Dózsa emlékezetébe. Ugyanis azt a tört, mellyel annak idején az életét fenyegető parancsnokot szúrta le öccse, most bátyja mellének szegezi azért, hogy ilyen radikális gesztusig elmenő módon tiltakozzék György erőszakja ellen, mellyel ki akarná rángatni őt a tábor közössége elé, az immár forradalmivá átalakuló harc további vállalására.

A másik megidézett múltpillanat székellyöldi otthonuk és a velük együtt nevelkedett, mindkettejük által testvéreileg is, de azon túlmenőleg is szeretett Julinka bemutatásának funkcióját vállalja. Ez a nagyszerűen beillesztett kép mindkettejük előtörténetét, lelkivilágát és cselekvésük egyik legfontosabb motívumát mutatja be, tehermentesítve az amúgy is merő párbeszédből álló drámát attól a feladattól, hogy

hőseinek előtörténetét is a párbeszédeken keresztül, az analitikus dráma módjára oldja meg.

A műben jóval gazdagabb és árnyaltabb egyéni jellemeken kívül tárgyi vonatkozások és történelmi események megjelenítésére is sor kerül, mindez azonban a két Dózsa testvér párbeszédével szorosan és dramaturgiaiailag tökéletesen összekapcsolva. Odáig menő leleménnyel jár el Illyés, hogy a Bakócztól visszatérő Györggyel mintegy eljátszatja a bíboros és közte lejátszódott párbeszédet, mégpedig úgy, hogy Bakócz szerepét György vállalja, György szerepének és szavainak felidézését pedig Gergely fantáziájára bízva. Természetesen ilyen körülmények között még fokozottabban össze kell vonni, poentírozni kell a történelmi eseményeket, mint korábbi drámájában tette.

Ebben segítségére volt Illyésnek a Dózsa-évforduló körül folytatott történeti kutatások sok új eredménye. Bár magában a történelmi irodalomban is vitatott, többnyire csak valószínű hipotézis értékével bíró eredményekről van szó, mégis kétséggel telték olyan szereplők és események létét, illetve a hagyományos forradalomképben megőrzött összefüggésben való hitelességét, mint a híres ceglédi beszéd vagy Mészáros Lőrinc szerepe. Ma ugyanis úgy látszik, hogy az érsek tábort felosztató és exkommunikáló nyilatkozata csak jóval Cegléd után, már a Maros vidék környékén érte utol a tábort, s így Ceglédnek oly mindent eldöntő szerepe a keresztes hadjáratból forradalmi háborúba való átlépés eldöntésében nem lehetett, hogy Dózsa számára egy forradalmi beszéd elmondását lehetővé tegye. Mészáros Lőrinc ceglédi pap léte és szerepe is kétséggé vált, hisz a Maros menti tábor ideológiai vezetőjévé emelkedő Lőrinc pap és a zempléni területen működő Mészáros Lőrinc pap, úgy látszik, két személy volt, csak az utólagos mítoszalképzési folyamat egyesítette őket.

Ezek a kutatási eredmények erősen megingatták a liberális történetírás által kialakított és a legutóbbi időkig elfogadott hagyományos képet a forradalom menetéről és szereplőiről, egyúttal azonban jó alkalmat nyújtottak Illyésnek arra, hogy az események szabad rendezésével és értelmezésével főhőseinek jelleméről, az egész parasztháború lényegéről, egyben a forradalmi mozgalmak legfontosabb elvi kérdéseiről elmondhassa véleményét.

Itt is megtalálhatjuk azt a tárgyi motívumot, melynek korábbi Dózsa-drámájában oly nagy, lelkeket és táborokat megvilágító szerepet juttat. A végvári hadak élelmezésén, a rovásukra lopott javakon meggazdagodott főúr, Csáky püspök rokona mentéjének gyémántgombjairól van szó, melyeket találkozásukkor Dózsa indulatosan levág, hogy értékükön élelmet vásároljon és küldjön katonáinak. Ez a motívum lesz magyarázata annak, miért nem kapja meg Dózsa lovaggá ütésekor a neki járó aranyakat: hisz Csáky püspök, a sértett fél rokona tartja vissza őket az ügy tisztázásáig. Így azonban Dózsa bosszúvágya felébredésében, a régi krónikák köztudatának megfelelően, mégis szerepe lesz az aranyaknak, anélkül azonban, hogy ez Dózsa anyagiasságát jelentené egyúttal: azért szerette volna kézbe kapni ezt az összeget, hogy Krakkóba készülő öccsének adhassa negyedét, ne' kelljen úri diákok szolgájának szerepét játszania a továbbiakban.

Cegléd szerepét a hagyományos felfogásnak megfelelően megtartja ugyan, de lemond a ceglédi beszédéről, helyette a forradalmivá váló mozgalomhoz vezető döntő lépést a testvérek döntő jelentőségű vitájában ábrázolja. Sőt, hogy a forradalom kibontakozását még inkább családi keretek között, belső világuk által motiváltan jelentesse meg, Julinkát, a főúri ellenforradalom áldozatát hozzák Dózsa vezéri sátra elé, hogy Gergely elhatározásában döntő szerephez jusson. A III. felvonásban is lényeges összevonásokat hajt végre a történelmi eseményeken. A Maros vidéki csatában és kastélypusztításokban áldozattá vált főúri alakokat, Telegdyt, Csáky püspököt stb. ebben a drámában még a Temesvárt ostromló tábor fogságában, életben találjuk, mert Gergely hatása lefogta György kezét, öccse humanizmusa megakadályozta, hogy a legyőzött és ártalmatlanná vált ellenfeleket kivégeztesse. Csak a pesti keresztes tábor fegyverletétele s vezetőjének kivégeztetése lobbantja fel újra György forradalmi erőszakát, s juttatja el a döntéshez: mégis kivégezteti foglyait.

A valóságos történelmi események logikáján elkövetett erőszakitételek mind alapvető mondanivalójának kiemelését szolgálják. S végső soron a parasztforradalom kirobbanásának, a forradalmi tettek kényszerű elfogadásának belső logikáját mégis híven ábrázolja. Annak ellenére, hogy Dózsa György, közelebbről megismerve az udvari életet és a főurak világát, még jobban meggyűlöli őket, mint korábban, a keresztes hadak vezéréként mégis őszintén, s a nemesi bandériumokat is várva, a pogány török ellen készülődik, s őt is, vonakodó testvérét is az ellenforradalmi erőszak, a legkedvesebbeiket is érő úri visszavágás taszítja a kisebb incidensekből a totális osztályháború elfogadásába.

Nézzük most a jellemeket. Dózsa György valóban elsősorban az, aminek Illyés szánta: elkésett és elgáncsolt Hunyadi (vagyis alulról feltörő s nemzeti érdekeket képviselni tudó törökverő hadvezérjelölt) és asszonytalan és lanttalan Balassi, vagyis az a Balassi, aki a török elleni harcok végvári vitéze, akiben azonban robusztus, harcos egyénisége és a zord életkörülmények nem engedik kibontakozni a reneszánsz ember életművészetét és művészetszeretét, szerelmi vágyának gazdag és magas rendű társas-társasági kapcsolatok szabályai által befolyásolt kiteljesítését. Pedig épp a Julinka-epizód turbékoló hangulatú Györgye igazolja, hogy a páros életben való kiteljesedés vágya nagyon is él benne; a világ tavaszi megújulásával együtt újuló és újjongó, életszeretét csaknem himnikusan kifejező Dózsából pedig elfojtott lírai hajlandóságok törnek felszínre.

Szerepe mégis a tett emberéé, aki megragadja az alkalmat, nem szalasztja el a történelem által felkínált pillanatot. Ő az, akiben a cselekvés ösztöne és a bosszúra vágyó tömegek forradalmi indulata egymásra talál. Alig tudja és hagyja fékezni tettvágyát, s a katonai eszközeivel, a karddal akarja megoldani a történelem gordiuszi csomóit. Eleinte nem tudatos forradalmár, sőt, puritán becsületességének firtorgását és katonás faragatlanságát elnyomná, hogy törökellenes hadjáratához megkapja a szükséges támogatást a fentiektől. Csak az események sodra, a történelem logikájának vállalása teszi minden fontolgtatás nélküli forradalmárrá, de oly módon, hogy a darab kettősében rá osztott funkciónak megfelelően a tudatos forradalmár érveinek kifejtését is vállalja, a kard ultima ratióján kívül az érvek fegyverét is úgy forgatja, ahogy a parasztháború hagyományos felfogása szerint csak Mészáros Lőrincék és az aposztata obszervánsok érvelhettek volna. Vagy az „addig, addig nincs megnyugvás” logikája által kormányzott permanens forradalmárok.

Gergely viszont sok tekintetben ellenpólusa Györgynek. Éppúgy reneszánsz-figura, hisz e kor egyik alaptípusának tekinthető a hamleti: a meditáló, a tett előtt annak következményeit megfontoló s ezért a tettről sokszor inkább lemondó ember. Egyébként is aszkézisra hajlamos: menekül egyéni boldogsága elől, Julinkát az emberek előítélete miatt nem meri vállalni, s a kor megkívánta cselekvés elől is állandóan menekülne, Jónás próféta módjára. Aszkézisébe is, vívódó és Istent ostromló vallásos hitébe is belejátszik valami a középkor világából, hisz a reneszánsz nemcsak az újkor hajnala, hanem a nagy és alapvető társadalmi formációjában, a feudalizmusban tovább élő középkor egyik végső, de nem a legutolsó stádiuma. De vallásossága nem az a fanatikus és türelmetlen vallásosság, mely nemcsak az ortodox, hanem az eretnek hitek jellemzője is volt, s mely épp ezért válhatott a keresztes háborúból parasztháborúba való fejlődés vezető ideológiájává. Ettől a szereptől megfosztja Illyés az ő vallásos felfogását; mint már mondtam, e darab belső összefüggés-világában ez a funkció Györgyé lesz. Gergely vallásos hitét nemcsak színezi, de fanatizmusától megfosztva szinte megbénítja humanista felfogása, tanultsága és európai látóköre, amely lehetővé teszi számára az európai erőviszonyok áttekintését. Így képes felfogni, hogy a keresztes had élére állás egyúttal milyen nagy politikai érdekek és cselszövények hálózatába való belelépést jelent, hogy az ilyen cselekvési lehetőségnek naiv elfogadása szinte biztos, előre látható bukáshoz vezet. De azt is látja, hogy a parasztháború az egész osztály erői nem elég érettek: a farkasrend megdöntésére s új, emberibb rend megszervezésére. Amit Eötvös Dózsa-regényének Mészáros Lőrince csak a bukott háború után, a regény végén fogalmaz meg tanulságként, s amit a modern történelem forradalmaival kapcsolatban az

előre való erkölcsi felkészülés és alkalmassá válás „szociáldemokrata” igényének szoktak nevezni, s amelyben a forradalmi tetről való lemondás is meghúzódhat, elkeseredett és végsőkéig szembeeszlő érvek sorozatában kap hangot Gergely vitáiban. Minden forradalom utólagos tanulságaiból is táplálkozva, a forradalmi tettel együttjáró erőszak és a belőle kibontakozható zsarnokság lehetőségét ismételve hajtogatja konok mementóját, majd a már visszavonhatatlanul megindult és vállalt háborúban meg akarja állítani — idealisztikus-utópisztikus módon — erőszak és ellenerőszak kerékforgását. Egy ideig képes is befolyásolni bátyját, végül azonban nem érhet el többet, mint a mozgalom etikai tisztaságának a körülmények logikája által engedélyezett fokú megőrzését. Bármennyire rugódozik is azonban az ösztöke ellen, a történelmi erők mozgása újra és újra belesodorja a forradalmi feladatokat vállalásába.

Az egész dráma végletesen szembeeszlő, homlokegyenest ellenkező érvek és indulatok drámája. Egymást meggyőzni egyetlen vita során sem tudják, még a törántásig is eljutnak. Mindig csak a történelem csele vezet el őket a közös cselekvéshez, az egymás szélsőségeit korrigáló vezéri tevékenységhez. A ceglédi sátorból megint Krakkóba menekülni akaró, a forradalmi útra lépő sereg vezéri tisztét vállalni nem tudó Gergelyt végül Julinka borzalmas sorsa löki az áldozatvállalás útjára. A temesvári szín elején gyerekként birkózó testvérek és vezértársak beszélgetéséből viszont az derül ki: György azzal, hogy nem végeztette ki arisztokrata foglyait, mégiscsak meghallgatta öccse érvelését. Kényszerű visszavágása, a foglyok kivégzése után megint a végső törésig jutnak, s csak Zápolya támadása s a bukás, a közös sors vállalása vezet el őket egymás igazságának elismeréséhez, s ahhoz, hogy a vég ellenére is vállalni, közösen s éppen így kellett vállalni a történelem által nyújtott szereplehetőséget.

Az utolsó börtönképek statikus világában még élesebben nyilvánul meg az egész darab lírai jellege. Az egyes betétek líraiságán kívül maguk a darabon végighúzódó viták is meglehetősen líraiak: az ibseni hősökre emlékeztető módon beszélnek el egymás füle mellett, egymás igazságainak befogadására képtelenül. S az, hogy ez az egymásrahatás inkább csak utólagos következményeiben, nem a színpadi világ dialógusaiban valósul meg, csak fokozza azt a líraiságot, mely végül a börtöncellák monológjaiban jut tetőfokára. De ez a líraiság, belső átéltség és belülről fakadás, mely annak ellenére, hogy alakokban objektiválódik, Illyés belső drámai monológjának tűnik, egyúttal áthatja a darab nyelvét is; a darab prózája sok helyütt költőibbnek tűnik a korábbi Dózsa-dráma verses részleteinek nyelvénél is. Ezért bármennyire örök korszerűségű, parabolisztikus érvényű gondolatokkal is vívódik, ez a mű és különösen befejezésének lírai apoteózisa alkalmas arra, hogy korábbi Dózsa-drámájának pesszimista végkicsengését s a Tiszták albigens-drámájának egy nemzet és úgy teljes bukását sugalló hangulati mélypontját visszavegye s a történelmi cselekvés értelmességébe vetett hitet helyreállítsa.

Küzdelem az előítélettel

SÜKÖSD MIHÁLY: KÜZDELEM AZ EPIKÁVAL

Aki előítéletekkel száll szembe, magára vessen, ha ellenkezésbe botlik. Az előítéletnek, mint a közhelynek is, óriási előnye van az igazsággal szemben: felment a keresés, az érvelés és gondolkodás mindig tévedést is kockáztató feladata alól. Az igazságnak — sőt nem is csak az igazságnak, hanem már pusztá keresésének is — a tyúkszemén tiport közhely és előítélet szisszenései kísérik minden lépését.

Meglehet, ezért olvastam beleegyező bólogatással és előítéleteim szisszenéseivel Sükösd Mihály új könyvét, regényelméleti kísérlete után láttelelet a magyar epikáról. A szerzőt ugyanis láthatólag nemcsak tárgyszeretet és tudós érdeklődés, hanem mondatonként újra lobbanó polemikus indulat is sarkallta könyve megírására; a „mondjuk ki végre” kiáltás és megannyi szinonimája a szövegben újra és újra azt sugallja, hogy a magyar epika, szorosabban a magyar regény elméleti és értékeléssel kérdéseit máig is elfogultságok és igazságot elfedő közhelyek torzító tükrében nézzük, s hogy e könyv célja — elemző töprengés és elvi következtetések levonása mellett — a valahára leszámolás e torzításokkal. Ezért fogalmaz, mint minden polemista, meghökkenítő aforizmákban, sőt paradoxonokban; ezért sarkítja szántszándékkal kritikai észrevételeit, ezért lendíti (néhol látványos trapézmutatvánnyal) az abszolút igazság magasáig alkalmi benyomásait. Végletesen elfogult az elfogultsággal szemben.

Az olvasót nyilván ez a nem titkolt elfogultság készíteti a szisszenő ellentmondásra. S ekkor éri a meglepetés. Mert miközben a szerző legparadoxabbnak tűnő tételeit próbálja cáfolni, rádöbben, hogy a cáfolatul gyűjtött érvek egyszer csak bizonyítanak; hogy ha elfogadja a szerző „harcmodorát”, a mindent újra mérlegre tevő, a bevett igazságot is felülvizsgáló szigort, akkor egy idő után már nem a szerző, hanem saját elfogultsága ellen hadakozik, s ha következtetései nem is esnek okvetlenül egybe ennek az esszéorozatnak a következtetéseivel, de az irodalmi közfelfogás szokványaival sem. Hogy Sükösd végső igazságai meddig és mennyire maradnak végsők és igazságok, arról persze csak feltételes módon lehet nyilatkozni és vitatkozni, de érdeme — és ha nem csalódom, szándéka — nem is ilyen igazságok lecövekelése. Eppen ellenkezőleg: arra szólít fel, már-már kiáltványos lendülettel, hogy ne álljunk meg a mégoly végsőnek tűnő igazságoknál sem.

Az első meghökkenés a tartalomjegyzéknél éri az olvasót. Aki epikáról hall, elsősorban regényre gondol, ám ebben a magyar epikáról szóló tanulmánygyűjteményben mindössze két tanulmány szól regényirodalomról; Bethlen Kata önéletrajza, Károlyi Mihály és Zdravec atya emlékirata, Németh László, majd Illyés Gyula esszéirása, Örkény egypercesei és Márai Naplója, az új magyar szociográfia-hullám és a fiatal novellisták, Gyurkó László tanulmányai mellett mindössze két regényírórt tart elemzésre érdemesnek, Keményt és Déryt (ha a Konrád Györgyről szóló könyvkritikát nem számítjuk). Ebből a tartalomjegyzékből máris kiolvasható Sükösd első — és legfőbb — paradoxona: hogy a magyar regény „nem létezik”, vagy pontosabban: a magyar epika történetében éppen a regény, mindenütt az

epika vezérműfaja, csak periferikus szerepet játszik. „A XX. századi magyar próza maradandó teljesítményeit a novella jelzi, Nagy Lajostól és Gellértől Mándyig. És a regényformát érzékeny ösztönnel vagy tudatos elővigyázattal kikerülő önletrajzi dokumentum.” Íme, a megfogalmazott ítélet, amelyet — Sükösd bizonyító példáival szemben — cáfolni vajmi nehéz. Egy epika, amely regényéletműveket nem, csak életműtorzókat szült, amelynek regénytermése valóságképében szegényes, írásmódjában kiábrándítóan korszerűtlen, s egészében annyira egy nemzeti lét problémavilágához kötött, hogy nem számíthat a nagyvilág érdeklődésére — nagyjából ezt a képet rajzolja a magyar regényről a kötet elvi bevezetője.

Már itt megjegyezhetjük azonban, hogy az ítéletnek ez erőyes kimondása után a kötet óhatatlanul hiányérzetet támaszt. Az egységes szemlélet, de ugyanakkor a kritikai alkalom szülte írássok ugyanis ezzel — igaz, a legnehezebbel —: a tagadás bizonyításával maradnak adósaink. Egyetlen tanulmány, a Kemény Zsigmond feltámasztásának lehetetlenségét bizonyító vállalkozik annak bemutatására, hogy a magyar regényírás e klasszikusnak tisztelt életműve sem egyéb „elsüllyedt eredményél”. Kemény esetében azonban a bizonyítás munkáját megkönnyíti az a tény, hogy az író nem tartozik a „népszerű” szerzők sorába. Igaz, a tanulmány így is sokat ad, elsősorban módszerével. Azzal, hogy „Kemény Zsigmond többi regényét is, a kortársi prózát is, az életmű tudós és írói ébresztőit... is” elfelejteni igyekvő elfogulatlan elfogultságával a „műközelből” történő vizsgálat a *Rajongók* épületlabirintusának az alaprajzát hozza felszínre; az írói szemléletet, a világnézet meghatározta módszert, fel-felillantva ezek összefüggését a kor gondolkodásnormáival. Az így komplexitásban látott mű szinte magától árulja el, hogy mi benne az, amin túllépett a szellemi idő, ami csak muzeális — létező, de feltámaszthatatlan — érték. Éppen a módszer elfogulatlansága miatt sajnálhatjuk, hogy a szerző gondolatmenete szempontjából nem központi jelentőségű Kemény Zsigmond-kérdés ilyen boncolgatása mellett nem láthatunk a XX. századi magyar regényízlést meghatározó életművekről (vagy csak művekről) hasonló elemzést; hogy Sükösd nem bocsátkozik hasonló „küzdelembe” mondjuk Móricz epikájával.

De térjünk vissza kiindulópontunkhoz. Ha nehéz is vitába szállni Sükösd fentebb jelzett ítéletével a magyar epika sajátos csonkaságáról, már könnyebb annak megokolásával, illetve a hozzá fűzött kommentárok egy részével. Mindenekelőtt a tanulmány sugallta „csonkaság” képzetével. Amelynek okát — helyesen — a történelmi körülményekben keresi a szerző. „A regény alkalmasint akkor éli túl keletkezésének helyét és idejét, ha tényei, eseményei, alakjai önmaguknál többet jelentenek. A XIX. századi realizmus azért a regényírás máig legnagyobb korszaka, mert olyan országokban született meg, amelyek vagy a világtörténelmi fejlődés nagy mintái (Anglia, Franciaország), vagy mintaérvényű kivételei (Oroszország). A történelmi példákat a XX. század módosította, de az esztétikai szabály érvényes maradt. Ha korunk emlékezetes regényeit kell elsorolnunk, kis népek íróira ritkán gondolunk. Kis népek szerencsés írói akkor írtak maradandó regényt, amikor nemzeti sorsuk valamely különleges fordulóját sikerült egyszerre konkrét és általános történetbe foglalniuk.” Ez a megfogalmazás azonban az említett „csonkaság” történelmileg determinált voltát sugallja; nemcsak azt, hogy miért nem *volt* nagy magyar regény, hanem hogy miért nem *lehetett*. Nem oktalanság akkor a történelmi parancs ellen tiltakozni? Nem oktalanság azt firtatni, hogy mitől tiltott el a történelem egy irodalmat, ahelyett, hogy az nézők, minek az elvégzésére buzdította, sőt kényszerítette? Igaz, hogy Illyés nem írt gyerekélményeiből a Reymontéhoz hasonló parasztregegyt — de hát Reymont sem írt *Puszták népét*. Maga Sükösd terel — a történelmi determináltság e hangsúlyozásával — a gondolat felé, hogy a magyar epika éppen a *non-fiction* e sajátos válfajával lelt rá a maga szuverén (és Sükösd-től is világirodalmi rangúnak tisztelt) műfajára, amellyel szembesítve a francia és angol irodalom is „csonka”. Másrészt Kelet-Európa kis népei mindegyikének megvolt a maga különleges „nemzeti sorsfordulója”, amely képesítette irodalmukát a hasonló szuverén műfajteremtésre. Nem „történelmietlen” buzgálkodás-e tehát „az

elmaradás lehetséges felszámolásá"-nak a sürgetése, a sajátos értékek útján történő továbbhaladás sürgetése helyett?

Ezért érzem én szinte-szinte perdöntőnek azt a kérdést, amelyet Sükösd, mint tárgyhoz nem tartozót, elhessent magától: azt nevezetesen, hogy „a világirodalmi szintű líra mögött miért maradt ön maga lehetőségei alatt a magyar epika”. Amely kérdésben éppen az összevetés a lényeges. „Mindenki tudja, hogy irodalmunk kezdetektől napjainkig a történelmi sors, a nemzeti létezés tükröke... Prózaírodalmunkat — ténykérdés — a nemzeti szolgálat visszafogta, háztáji feladatokra készítette, helytől elrugaszkodó kísérletei rossz lelkiismerettel béklyózta, egyetemes törekvéseit félkész eredménnyé torzította.” Nos, nyilvánvaló, hogy a nemzeti sors ama bizonyos különleges fordulóját „egyszerre konkrét és általános történetbe foglalni” **csakis a nemzeti, a „háztáji” feladatoknak a vállalásával, teljes átélésével lehetséges; éppen ennek a vállalásnak és átélésnek köszönhető például az eposz műfaji veretének a visszahódítása a *Szigeti veszedelemben*.**

Nyilvánvalóan termékenyebb ennél Sükösdnek a „bizonytalan valóságról” szóló tétéle, a magyar regény lemaradásának és a magyar társadalmi fejlődés elkésett ütemének az összefüggésbe hozása. (Ami megint adósságra, a magyar regény irodalomszociológiai szempontú történetének a megíratlanságára figyelmeztet.) Persze, nemcsak — és nem is elsősorban — író és közönség „pénzben kifejezett” anyagi összekötöttségére gondolok, hanem a kor tudatmodelljének és az írói szemléletnek az összekötöttségére. Valami olyasmire, ami felé Sükösd gondolatmenete is elindul, anélkül azonban, hogy utat nyitna végigjárásához. „Mi az elkötelezettség az irodalomban?” — kérdi a szerző. „Kötődés, kötöttség egy átfogónak és üdvöztetőnek remélt morális, szociológiai, politikai szemlélethez. Ez a szemlélet a magyar regény korszakain át gyakran változott, eszmétörténeti tartalma — mai tudásunkkal — erősen vegyes, felemás. De az elkötelezettség anyaga és módszere közös: a magyar regényíró Eötvöstől és Keménytől Mikszáthon, Móriczon át napjainkig a nemzeti lét információs és dokumentatív rétegeiből építkezett.” Amiben azonban éppen ez az „eszmétörténeti tartalom”, az információs és dokumentatív anyag felhasználás-módjában szóhoz jutó „nemzeti önszemlélet” a döntő. A regény „átfogó” és „szintézisteremtő” jellege — talán ezt is nevezhetnők „ténykérdésnek” — többé-kevésbé látszatszintézis; benne mindig egy embercsoport (osztály, réteg) önszemlélete válik „nemzetszemléletté”. Ennek jelentőségét nem is kell hangsúlyoznom annak a tanulmányszerzőnek a könyve kapcsán, aki éppen az általa modellnek tekintett (és megint csak példaszerűen elemzett) Déry-életművel bizonyítja ennek a szempontnak a regény műfajtörténeti elhelyezésében való jelentőségét. (*Magvető, 1972.*)

LÁNG GUSZTÁV

Kortársaink

A SOROZAT ELSŐ MŰVEIRŐL

Hiányt, sőt mulasztást pótol a Kortársaink-sorozat. Megjelent és várható kötetekben olyan írók, költők arcképe bontakozik ki ugyanis, akik meghatározzák szellemi életünket. Hogy jelentékeny tartalmakat fejeznek ki, hogy érzékelhető erővel hatnak, cáfolhatatlan tény. Mindebből azonban eddig csupán több-kevesebb részlet körvonalazásával kellett beérniük.

Furcsa helyzet alakult ki emiatt. A társadalom és a környezet gyökeres változásai érthetően sürgették a szellemi élet jelenségeinek, mozgásainak gyors föltérképezését. Keletkeztek is történelmi összefoglalások, elméleti általánosítások. Sokban megelőzve az irodalmi valóság alapos föltárását; és ez óhatatlanul nyomott hagyott

mind a magyarázatok, mind a minősítések hitelességén. Most új lehetőség nyílik a föltárás és az összegezés munkálatainak szorosabb kölcsönösségére.

Hasznos vállalkozás tehát a Kortársaink. És kényes is bizony. Hiszen mai alkotókról beszél, mai kérdéseket feszeget. Egyszerre kell tényeket összegyűjtenie és állásfoglalásokat kialakítania. Nyilván erre gondolva választotta a két szerkesztő, *Béla Miklós* és *Juhász Béla* a pályarajz műfaját. Így minden alkotás, minden mozzanat a történelmi kibontakozás természetes keretében jelenik meg.

RÁBA GYÖRGY: SZABÓ LŐRINC

Nemrég jelent meg *Kabdebó Lóránt* terjedelmes monográfiája Szabó Lőrincről. Most *Rába György* pályarajza követi. A duplázást nem érezzük túlzásnak. Ellenkezőleg, még ez az érdeklődés sem áll arányban a tárgyával.

Éppen Rába egyenletes színvonalú tanulmánya érzékelteti szinte természettudományos szabatosággal Szabó Lőrinc költészetének nagyságát. Igaz, elsősorban a tudatosság, a gondolkodás, a mesterség oldaláról. Módszerét a szövegelemzésre építi. Arra figyel, azt elemzi, azt méri és minősíti, ami elkülöníthető, csoportosítható, leírható. Így jut arra a megállapításra, hogy Szabó Lőrinc verseinek „formaszerkezete” nem egyszerűen csak gazdagodik, tökéletesedik, hanem a más és más arányban jelentkező esztétikai minőségeknek megfelelően egészében változik meg korszakról korszakra. Fölfedezés számba menő megállapítás ez. Hiszen egységes alapon és következetesen képes megvilágítani ennek a rendkívüli pályának minden kanyarulatát, hullámlzását, olykor meghökkentő belső ellentétét. (Többek közt a híres és egyedülálló kísérletet, a fiatalkori versek teljes átírását.) Egyúttal azt is bizonyítja, hogy az esztétikai minőségek és a műtípusok gazdagsága és művészi tökéletessége dolgában az utóbbi négy évtizedben talán Szabó Lőrinc teljesítménye a legkiemelkedőbb.

A szövegelemzés másik rétege az eszmei és a filozófiai elemeket érinti. Okkal fordít erre is nagy gondot Rába. Találóján jegyzi meg: Szabó Lőrinc számára a műveltség épp annyira eleven, meghatározó élményt jelentett, mint a tapasztalati, érzéki valóság. A sokoldalúan tájékozott, higgadt és csiszolt módszerekkel dolgozó kutató megbízhatóan azonosít: véglegesnek tetszik az, amit az Ady—Babits hatásokról, eredetinek az, amit Russel filozófiájának beolvasztásáról mond. Sajnáljuk viszont, hogy nem keresi meg a mélyebb kapcsolatokat Szabó Lőrinc fiatalkori költészete és Nietzsche tanításai közt, továbbá, hogy nem rajzolja meg a tartalmi és történelmi összefüggések főbb vonalait az egymást követő eszmei vonzódások és források sorában. Ennek híján kissé töredezett marad a valóságban annyira szervesen épült, változott pálya szellemi oldalának rajza.

Közelebbről a szabadság központi motívumára gondolunk. Szabó Lőrinc egész pályáját átfogta az egyén szabadságának vágya, keresése, értelmezése. Többnyire az egyéni szabadság szemszögéből nézte, élte és minősítette a világot maga körül. Ebben gyökerezett néha fölöttébb sajátos erkölcsi értékrendje is, a Kalibán-i pusztító lázadás vagy a „semmiért mindent” elve például.

Ott aztán, ahol a szabadságra törő egyén azonos társadalmi folyamatokkal találkozott, a kifejezés és a hatás egyszerre megsokszorozódott, elnyerte a nagy költészet általános érvényét. Rába — bár másfelől közelít — megtalálja ezt a pontot. Beszél az „értelmiségi proletár” magatartásáról, helyzetéről. Nos, Szabó Lőrinc voltaképp a magára utalt, a senki földjén helyét és szabadságát kereső, százszorosán függő polgári értelmiség sorsát, állapotát fejezte ki. Ez magyarázza költészete javának hitelességét — és nem mindennapi hatását.

Rába alapos és finom módszereivel, világos és eleven stílusával biztosan érdekes képet adhatott volna a pálya eme vonatkozásairól is. Figyelmét azonban elsősorban a művek belső világára összpontosítja. Szándékát megértjük. Munkáját magasra értékeljük így is.

SIMON ZOLTÁN: BENJÁMIN LÁSZLÓ

„Nyílt szó, födetlen arc”: a pályarajz utolsó fejezetének címül választott idézet akár az egészet jellemezhetné. Simon ugyanis Benjámin pályáját belső és külső konfliktusok, társadalmi, politikai, etikai és lelki problémák láncolataként ábrázolja. Ezt a megközelítést az életmű teljes mértékben igazolja aztán. Alkatának és változásainak forrása így érhető el a legegyszerűsebb úton. De épp azért, mert ez a költészet minden ízében társadalmi és politikai, elengedhetetlen a szembesítése a valósággal. Simon figyelembe veszi ezt is. Módszerét ezekhez igazítja, olyanformán, hogy a művek elemzésével indít, majd vizsgálódásaiba bevonja a motivációkat, végül érzékelteti a történelmi hátteret. E három tényező sajátosságainak és egymásra gyakorolt hatásának leírásából főleg a költői alkat és magatartás, az erkölcsi és gondolati reagálás tartalmi bontakoznak ki. Már az esztétikum belső rétegeinek fejtegetéseiből hiányzik ez a folyamatosság és elmélyültség. Ezen a területen a lényegesebb jegyek és változások összefoglalásaival találkozunk inkább.

Szinte drámai erővel rajzolja meg Simon a pálya gerincét, a munkásköltő, majd a kommunista művész sorsát, mindig munkában és küzdelemben szerzett győzelmeket, elszenvedett vereségeit a hatalomra törő és hatalomra jutott munkásosztály közegében és társadalmi rendszerében. Innen, ebből a sűrű helyzetből ered minden meghatározó élmény, gondolat, ítélet, konfliktus, kérdés. Természetesen ez a lényegét néző megközelítés csupán jó alapul szolgál. Következetes és merész kibontakoztatása sem marad el. Simon a történelmi távlat és az adott pillanat mindig másképp jelentkező viszonyában, konfliktusában ragadja meg az igazi kérdést. Ennek jegyében rendez el a történelmi, az életrajzi, a gondolati, a művészi anyagot, erre vonatkoztatja a részletkérdéseket, ebbe torkolltatja a részletkonfliktusokat. Végeredményben itt mutatja föl érdemi kutatásait, elemzéseit, következtetéseit. Benjámin pályájában érdekes törvényt vesz észre: a történelmi, társadalmi, politikai fordulatokhoz képest szabályosan ismétlődő „késést”, illetve „beérkezést”. A mélyben a politikai valóság és a művészi gyakorlat anyagának és működésének különbsége húzódik. Tetézve azzal a képtelenséggel, amikor a politika a saját valóságát és reakciói módját kéri számon a művészettől, miközben elvárja annak „fejlődését”, töretlen ívelését. A tanulmány korszakról korszakra dokumentálja ennek a viszonyoknak mennyi oldalát, formáját. Tragikus, fájdalmas, groteszk következményeit csakúgy, mint feszültségeinek lassú oldódását; a felek megbékélő közeledését.

Benjámin eddigi pályája — az elkötelezett kommunista költő eddigi életműve — kétségtelenül sok és fontos következtetéssel gyarapította és gyarapíthatja a tudományt is, a politikát is. Még ebben is használ ez a mindig, mindenütt használni akaró költészet. Ami most a tudományos ábrázolását illeti: bár annak árán, hogy a művek sok egyedi vonását nem keresi meg, nem emeli ki, éppen a pálya legfőbb törvényeinek és a hozzájuk fűződő általánosításoknak markáns megfogalmazása révén alapvető értékűnek mondható.

KOVÁCS SÁNDOR IVÁN: VÁCI MIHÁLY

Kovács mindent tud, amit Váciról tudni lehet. Átélt, végiggondolta, mérlegre tette Váci egész világát. Elannyira, hogy megengedheti magának a kockázatot: egyértelmű rokonszenvvel, azonosulással ír. Belülről ábrázol, sőt egyszerű-egyszer mintegy még cselekszik is a költő helyett: versbe tördeli egyik tárcáját például. Hangja gyakran fölmelegszi, stílusa megjelenítő erővel, hangulattal telítődik nem egy helyt. Csakhogy ezt a hatalmas és szinte forró anyagot a pályarajz műfaji és terjedelmi kereteibe kellett szorítani. Kovács bár kényszerű, egyszersmind nagyvonalú megoldással él. Nem „kicsinyíti le” anyagát és nem is rostálja meg úgy, hogy egyetlen összefüggést kövessen nyomon. Csomópontokat emel ki, ezeket állítja történeti és logikai rendbe. Már-már végleges, teljes képet kapunk Váci művészi esz-

ményeiről, motívumainak forrásairól, képalkotásának mélyüléséről és kristályosodásáról, műfordítói gyakorlatáról, egy-egy kiemelkedő költeményéről többek közt. Ezeket a nagyobb tömböket áthidaló részek, utalások és kurtán összegező magyarázatok fogják egybe. A kompozícióban tehát váltakoznak a teljesség mércéjét megütő fejezetek s a hézagpótló mondatok, bekezdések. (Az utóbbiakban persze a stílus is színtét, erejét veszti.)

Bárhogy, a tanulmány központi fejezetei fölösen ellensúlyozzák az ugrások hiányait és a közbeékelődő szövegek szürkességét. Kovács — a műelemzés, a történelmi összehasonlítás, az analógia, az elméleti következtetés módszereit alkalmazva és tagadhatatlan intuíciójára is támaszkodva — magas gondolati szintre emeli anyagát. Váci költészetének olyan konzekvenciáit láttatja meg, amelyek irodalmunk, szellemi életünk, közgondolkodásunk főbb áramlatával álltak s állnak cserehatásban: merítenek egymásból, kiegészítik egymást, vitáznak egymással, hogy végül egyazon folyamatba illeszkedjenek. A plebejusi elégedetlenség, a forradalmi keménység, a szocialista távlatú nemzeti öntudat vagy a közösségnek elkötelezett puritán etiká-dolgaiban Váci mint költő általános érvényű következtetésekre jutott — és Kovács mindezt a tudományos általánosítás szintjén adja elő. Ilyen keretben Váci, Váci költészete egy történelmi korszakkal kapcsolódott össze. Szerepét, jelentőségét most már abban kell látnunk, hogy a szocialista demokrácia lehetőségének, követelésének, sürgetésének, megindulásának, küzdelmes és fokozatos erősödésének kifejező-jévé vált.

Nem minden szakaszában, nem minden darabjában. Kovács határozott értékítéléssel választja szét Váci költészetének elemeit, szakaszait, egyes műveit és jellemző eszközeit éppen a művészi minőség szempontjából. Az eredmény csak nyomtákosabbá teszi a történelmi megállapításokat. Minthogy a kifejezett tartalmak éppen így alkotnak egyenrangú elemekből álló lírai világot, így rendeződnek maguk is kibontakozó, emelkedő folyamattá.

Mint említettük, Kovács tanulmánya szerkezetében, kidolgozásában meg-meg-törlik. De amit mond, amit ad, abban átlagon fölüli. Ennek a föloldását talán csak a kellő forma: a nagymonográfia biztosíthatná.

*

Szabad-e következtetéseket formálgatni egy terjedelmesnek ígérkező sorozat első három műve alapján? Megkíséreljük.

Előbb az irodalom, azaz a költészet határain belül. Benjámin és Váci pályája sok egybevágó tényezőt és tanulságot erősít meg. A szocialista költészet, művészet kritériumait is hasonlóan foglalja magában. Mindkét költő a dolgozó osztályok életéből, környezetéből, érzés- és gondolatvilágából merít, táplálkozik. Szocialista költővé azonban igazán akkor válik, amikor a dolgozó osztályok fölemelkedésével, föl-szabadulásával képes mérni a történelmet, s a történelmi haladással képes mérni a dolgozó osztályokat. Osztályokról van szó, történelemről van szó. Nem alkalmi normákról, nem elméleti úton kikövetkeztetett tételekről. Nagyon valószínű, hogy azok a pályarajzok, amelyek induktív módszerrel és a történelmi hitelesség igényével készülnek, még gazdagabban, még árnyaltabban igazolják ezt. Egyébként ez a tartalmi kritérium visszamenőleg is érvényesnek mutatkozik. A két költő, emelkedett és biztos elveinek, mércéinek birtokában nem férhetett meg sem az osztályszektátság, sem a politikai dogmatizmus szűkös és alacsony korlátai közt. Kétfelé próbálta igazát bizonygatni; két felől kapott sebet cserében...

Néhány szót még az irodalomtudományt érintő következtetésekről, tanulságokról is. Kovács, Rába, Simon tanulmánya csaknem azonos értéket képvisel. Egyszer-smind sok eltérést mutat a megközelítésben, a módszerekben, az eszközökben, a stí-lusban. Végül mindegyik sajátos alkotás. Ez természetesen a nagyobb műfajban bontakozhat ki igazán: a Kortársaink-sorozat így a mai magyar irodalomtudo-

mány módszereinek, stílusainak megújulását, gyarapítását is szolgálja. Újabb indíték ez arra, hogy jelezzük és elismerjük: az *Akadémiai Kiadó* vállalkozása mennyire gyümölcsözőnek bizonyult.

Máris sejthető, hogy a tanulmányok sorában összegyűlik majd a történelmi és az elméleti anyag a realizmusnak, az avantgarde-nak, az irodalom funkcióinak, a művészet és a politika viszonyának új vizsgálatához. A szerkesztők esetleg ennek az útjait is egyengethetik további munkájukban.

SZÉKELYHIDI ÁGOSTON

Monográfia egy ember dallamáról

VITA ZSIGMOND: ÁPRILY LAJOS

Babits Mihály írta az erdélyi Reményik Sándor méltatásaképpen, hogy „a költői tehetség nem volt elég itt, sőt nem is volt a legfontosabb. A versekhez ember kellett, s a költő értékei emberi értékek. Ember, erdélyi ember és magyar”.

Áprily Lajos nekrológjaként is elfogadhatnók ezeket a sorokat. Hiszen benne, Áprilyban is az emberi nagyság, a vérben-csontban munkáló humánum transzformálódott költői értéké, s lett halk jambusokban kidobbanó szava századunk, költészetünk gyönyörű és igaz éneke. A „harangtisztán kicsendülő” igaz emberi dallam kihallgatója volt ő egész életében, a Küküllő partján, a Bucsinn tetőhöz felfutó hegyoldalakon eltöltött parajdi gyermekkor idejétől a visegrádi csendben vigyázott öregségig: ember, aki szelíden elhárítja magáról a költő nevet, mondván: „A titulusa nem nekem való, / Ember voltam, remegő, daloló”, s aki — mert nem akar poétai magasokból szólni hozzá — szól *belőlünk*.

A profiköltészet, a profiíróság korszakában bámuljuk azt a ragaszkodást, amellyel — sokszoros munka és vesződés árán — választott hivatása mellett kitartott. Tanár Enyeden, Kolozsvárott és Budapesten, és csak *amellett* irodalmi munkás: szerkesztő, annak is abból a lelkiismeretes, de betűt-gondolatot tisztelő fajtából való, aki nemigen szeret a más írásába belejavítani, inkább emésztődik. Milyen lehetett a tanár, ha tehetségből-emberségből költői csúcsra futotta!

Vita Zsigmond, az egykori enyedi diák, Áprily-tanítvány frissen megjelent Áprily-monográfiája *tárgyi bizonyíték*: még rideg, szakmai verselemzéseiben, hibátlanul tárgyszerű pályarajzában is benne ég a tanítványi szeretet és tisztelet Áprily Lajos iránt.

Vita Zsigmond szigorú törvényű műhelyben dolgozik. Csak a címben megszabott tárgy anyagát vizsgálja: az emberi életet, az alkotói pályát — a föllelhető adatok megbízható tállalásával, és a költői életművet a verselemző tudós legavatottabb módszereivel. Így lesz az eredmény Áprily objektív írói portréja; a vizsgálatot végző Vita Zsigmond szubjektumából csak annyi olvad a könyvbe, amennyit a tények és az adatok a pályát rekonstruáló szellemből kiszakítanak. Ezért *valóban* Áprily könyve a monográfia, az alcímben ígért „ember és költő” arca. Vita Zsigmond munkája újrapéldázza azt, amit Áprily költészete bizonyított: hogy a bensőnk leg-tisztább hangja egyszerű. Ezért hiteles, igaz, s mert alapos és hű: szép.

A monográfia két irányban épült. Az egyik vonulat Áprily életét és — kronologikus rendben — életművét mutatja be, a másik magát az életművet *elemzi*, benne Áprily költői világát, lírai hatásának erőforrásait világítja meg, fordítói műhelyébe vezet el, majd tanulmány-, kritika- és drámaírói munkáit boncolja. Vita — Áprily minden leírt szava, kerekké formált műve mögött — a tények, a valóság csökönyös szolgáljaként — az *embert* keresi, őt kutatja, aki alkotás által vált teljes

jogú lénnyé. Aki belső vívódásait bölcsességgel föloldja — katedrán s pódiumon egyaránt, mert — ahogy mondja — „a megnyugvás lett egy nyugalmat nem ismerő korszak költőjének a vágya”. Valóságfeltáró szándékában Vita Zsigmond nem elégszik meg azzal, hogy az — egyébként szégyenletesen sovány — szekundér irodalmat átolvassa, a korabeli folyóiratokat átböngéssze, hanem bölcs puratizmussal, mégis gazdagon felhasználja a mindennapok dokumentumait: a jobbára magánkézen levő hagyatékokat és levelezéseket is. Így tud az életmű egy-egy szakaszáról pontos felvételt készíteni, amelynek előterében mindig Áprily áll, háttérben pedig a külön formát-szellemet vajúdo erdélyi irodalom.

A monográfia súlyosabb része az első fele, nem csak azért, mert a költő életét erdélyi útján könnyebb volt kísérni, hanem mert 1929-ig az *élet* is súlyosabb, teljesebb volt.

Jékely Lajos szász vérű családban született, német ajkú világba, de Brassóból hamarosan a Tamási falva szomszédságába, Parajdra került, ahol nem is akármilyen: székely szépségében nyílt ki benne a magyar nyelv. Tanárnak tanult, s magyar—német szakosként került Enyedre, amelynek nevezetes kollégiuma (hány embert adott kultúránknak!) éppen Áprily búcsúzása előestéjén ünnepelte fennállása 300. évfordulóját. Áprily 1924-ben, immár családosan költözött Kolozsvárra — tanítani a Református Kollégiumban s szerkeszteni Kunczcal, majd Kuncz örökében az Ellenzék vasárnapi mellékletét. Már elmúlt harmincéves, amikor az irodalomba berobbant, készen, kiformált fegyverzettel. A sorsforduló idején, a húszas évek elején úgy fogadták, mint ajándék üstököst. Pedig már jó tíz évvel előbb rátalált diadalmas hangjára, a természet csöndjéből a zenére, a neuraszténias nyugtalanságból a nyugalomra, ahogy Vita írja: „az élet valóságától a lelki mélységek és az álmok távoli világa felé fordult”. Ez az ő költészete, amely mélyén — mint kiszakíthatatlan szív — dobol az élet. Könyörtelen önkritikája és az önbizalom hiánya tartotta vissza az ismeretlenségben. Csak amikor — a világháború utáni közösségge verő világban — írókat toboroz az irodalom, postáz verseket, s jelenik meg Szentimrei Jenő Új Erdélyében, Áprily Lajos „álnéven”. Bár „keresztapja” Szentimrei volt, költői indulásának mégis az Erdélyi Szemle-beli fellépését tartotta. Romantikus szemérmességére jellemző, hogy egy nénikével küldte el első kötete, a Falusi elégia verseit a Szemléhez, ahol a „transzilván tűzben égő szerkesztőségi tagok” kitörő örömmel fogadták, csak éppen nem tudták, ki rejtőzik az álnév mögött. Szilády Zoltán pattintotta ki a titkot: „Képzeld csak, Lajosom, új költőnk van” — újságolta egy ízben Jékely tanár úrnak Enyeden. „A szerkesztőségben csodálattal emlegetik, de nem tudják, kicsoda. Álnév alatt ír, és egy öreg nénike hozza be a verseit. Már többször vallatták, de nem árulja el megbízóját. — És az álneve? — kérdi Lajos barátom. — Valami Á-val kezdődő név, de elfeledtem. — Nem Áprily? — kérdi ő mosolyogva. — De az, a Falusi elégia szerzője. Tudod talán, ki az? — Tudom, most már te is tudhatod: én vagyok.”

„Elkéssett lovas módjára” indult meg a költészet útján Áprily Lajos. Reményik Sándor versben üdvözlí őt, s ő versben válaszol: romantikus költői levélváltás, így kezdődik életre szóló barátságuk. Vita Zsigmond expresszíven írja le a két, alapjában különböző származású, felfogású, de azonos mentalitású ember közötti „titokzatos vonzást”: „befelé élő egyéniségük, lelki érzékenységük, az erkölcsi kérdéseken való töprengésük” rokonítja őket. „A költőt, aki kiemelt az ismeretlenségből, Reményik Sándornak hívják” — mondotta Áprily Lajos 70. születésnapján, 1962. XI. 14-én a Kossuth rádióban. Megható látnunk azt a közös ügyet előrevinni akaró jószándékot, ahogy a húszas évek erdélyi irodalma íróit, írója íróársát keres, önzetlen lelkesedéssel. A pezsgés láncreakció: a felfedezettből egészséges légkörben hamar lesz mester s felfedező. „Te voltál az, aki engem, mint szabad halat, az irodalom hordójába tettél” — vallotta Áprilynak a Vadrózsa ágában Tamási Áron. A forrongó irodalmi erőket, a formálódó irodalmi elképzeléseket Vita az Áprily munkásságának helyet adó fórumok, a Napkelet, a Pásztortűz, az Ellenzék, az Erdélyi Helikon ismertetésével ábrázolja. Mind a folyóiratokat, mind a csoportosulásokat — s ben-

nük Áprilyt — pontosan elhelyezi a transzilván szellem áradásában: bölcs arányt tart, s elméletieskedés helyett tényekkel érvel.

Szinte sajnáljuk, hogy az Erdélyi Helikon-beli szerkesztősködés után Áprily élete kanyarjával nekünk, az olvasóknak is ki kell kanyarodnunk — 1929-ben — a bonyolódó erdélyi világból, éppen a legérdekesebb korszakban, a vallani és vállalni vita küszöbén, az első, Romániában fölnevelkedett magyar nemzedék megszólalásakor. A budapesti évek és a szentgyörgypusztai öregkor elemzése szárazabb, a környezetről fakóbb; hiszen — mint mondtuk — Áprily a Duna menti magyar világba sosem kapcsolódott, sosem kapcsolódhatott be oly szervesen, olyan központi alakként, mint az erdélyibe annak idején. Soha, élete végső perceiben sem hallgatott el benne „a bibliai Ábel mellett” „a székely rengeteg, a szülőföld Ábele. Egyetlen vágya maradt még: Otthon pihenni vén fenyők alatt, / A visszahívó, régi rengetegben.” Friss sírja körül, Visegrádon, a süllyedő koporsó fölött ott állottak a „hűséges enyedi vén diákok is. A kollégium és a szülőföld üdvözlését hozták, és az emberi életnek a végtelenségbe olvadó dallamát vitték tovább”.

Öröm fölmérni, olvasni, *tudni* Vita Zsigmond elvégzett munkáját, ám eredményei hiányokra ébresztenek: a végső irodalomtörténeti betakarítással adósak vagyunk. Hogy csak egyetlen úrt említsünk: Áprily Lajos lélekbarátja, Reményik Sándor munkásságával, amelyről Vita *lényegi kérdésekben* szól is. A hallgatás nem megoldás, hanem menekvés. Menekvés *jelenünk* kérdéseitől, önmagunktól. Tartásában, módszereiben, „technikájában” ezért *példamutató könyv* Vita Zsigmond felelősséggel megírott Áprily-monográfiája. Így kellene földünkbe hulló, örökségünk tárába emelkedő kincseinket lajstromba vennünk. A technikát megtanulhatjuk, de a szívet, a szeretetet magunkban kell kimunkálnunk. (*Kriterion*, 1972.)

ÓDOR LÁSZLÓ

Tornai József: Kiszakadva

Mai költészetünkben — ha az első vonaltól eltekintünk — ritkára vállalkozásnak látszik Tornai József legújabb kötete. Talán nem támaszt kételyt az állítás: valóban kevés ma az életlátás teljességére törekvő verskötet. Így eshet meg aztán, hogy lassan-lassan értékke lép elő az egyébként esetleg természetes igény kielégítése.

Nos, a *Kiszakadva* versanyagából olyan jellegzetes élményi líratípus bontakozik ki, amely az alapvető emberi-költői magatartás közegén át egységes világlátást, viszonylag teljes világképet revelál. Persze a költői szándék okozta jó érzés önmagában még nem a megvalósítás maradéktalan ünneplése, inkább csak szubjektív kiindulópont a vizsgálódáshoz.

A közvetlen élménylíra buktatóit már a gondos, tudatos ciklusszerkesztés is igyekszik elkerülni. A kötet a végső létezés-tudat felől építi ki az alkotó személyiség, a költő legnagyobb élményi köreit: a kollektívét, a személyest, az időszerűt, a megragadhatatlant. Az evilági létben a boldogság, a vigasz keresésének elsőrendű terepe az anyagi természet, a föld, az élet születésének pillanatai, az anyaélmény. De ide kapcsolódik a nemzet, a történelem közelségében megfogalmazott tágabb érvényességű elkötelezettség tudata is. A *Földanya* ciklus így kerül a kötet élére. A vitális, erkölcsi, esztétikai értékek sorakoztatásával, sőt ünneplésével a boldogság, a harmónia kiküzdése a végső cél. A folyók, a nap, a szél számunkra való, közvetlen, már-már naiv anyagiságukban válnak örömet, vigaszt adó időtlen archetípusokká (*Himnusz a naphoz, a szélhez és a folyókhoz*). A természetmágia nagy versének egyetlen

témája a mitikus magasságokba emelt nap, a fény zsoltáros ünneplése. A himnusz műfaji sajátosságainak megfelelően áradó, helyenként amorf alakban tárulkozik fel a természeti létezéselv:

„Te vagy, ki csirát növesztasz asszonyokban, magot a
férfiakban,
te vagy, ki fiat nevelsz anyja méhében,
te csitítod, hogy ne sírjon,
te dajkálod a méh sötétségében...”

Az ismétlődő megnevezés mámorában kibomló himnikus ív imaszerű befejezésbe, a természetvallás katarziséba torkollik (*Ekhnaton naphimnusa*). Az anyamítosz felsugárzása után (*Az elveszített nők*) a magyar történelem „időtlen oszlopai” következnak, létet, népforradalmat, „kötélen himbálódzó szabadságot” idézve (*István király, Dózsa, Petőfi*).

A kollektív szféra élményminőségei szervesen forrnak egybe, elsősorban a versépítés, a hangnem hasonlósága, a jel és a fogalmi tartalom közelsége folytán. Jelen vannak — bár a szabad vers sodrában szervesen — a gyermekdalok, a népdal hangjai is. A Veres Péter halálára írt *Utolsó zsoltárban* viszont feszes poétikai bilincsek alatt rázza a leláncolt indulat a mondandót. Jóllehet, a kötet legjobb verseit ez a ciklus tartalmazza, el kell mondanunk, hogy a választott versformák normáit költőnk sokszor nem újjáalkotva lépi túl, és a tartalmi építkezésnek sem válik mindig előnyére a fölszabadított áradás.

A következő ciklus elsősorban a hangváltás miatt érdemel említést (*Ebben a korban*). Személyesebb, vallomásosabb jellegű; kesernyős öngúny, tétova bohócsapkás filozófia kérdőjelezi itt az eszményeket. De a tagadás, a kételkedés most sem veti el a természet mítoszát (*Bújjunk ki a bőrünkéből*). A tágabb asszociációs technika publicisztikus jelleggel párosul. Az agitatív felhang viszont nem az elemző meggyőzésre törekszik, s így inkább a kinyilatkoztatáshoz kerül közel a mondandó. (*Bohócok, Hát nem*).

Újabb nagy egységet fog át a *Csillagállatok* ciklus; a személyes életkör alap-témáit. De a szerelemélmény kapcsán szinte testközelbe kerül az anya-, a halálélmény is. A természeti metaforák mellett helyet kérnek a filozofikus sugallatra komponált, élesre állított, fegyelmezett képek. A privát életszféra határain belül magamutogatás nélkül is képes őszintén számot vetni a szerelem emotív és testi vonatkozásaival. Az egészséges erotika életörömét azonban végzettszerű fájdalom számolja fel — még a szerelmi testiség meggyőző szépségű kis drámájában is (*A kés, a fájdalom*). S hogy itt már ez a fájdalom kap erősebb impulzusokat, azt a személyiség felől felerősödő filozofikum magyarázza. Ez a személyiség — az anyától most már végleg elszakadva — a privát emberi kapcsolatokban a feloldódást, a másik énnel való végső azonosulást keresi (*Tizenöt szomorú dal: 1,10*). De a szerelem időleges mámorán törvényszerűen üt át a keserűség, a kétely, a semmi érzése, hogy aztán a fölmerülő halálképzet az alapvető léthelyzet tragikumát is kibonthassa. Erre enged következtetni a versek formai építkezése is. Feszesebbek a kompozíciók, a verskezdetek képisége egyirányú utat jelöl a lezárásnak. Az egyirányúság azonban csak formai megszorítás, — a műalkotás felől — a bizonytalanba-lebegést, a félbemaradt lelki mozdulatot ellensúlyozza. Az utolsó ciklusban már a megfoghatatlanságért, a megragadhatatlanságért folyik a harc (*Semmiből semmibe*).

Egyneműbbek a versebe oltott élmények, a kitárulkozás gesztusát a léttudat szigora gátolja. Valójában itt már megteremtí a költő az ún. exkluzív vers feltételeit (*Zene*). Elmélyülnek az előbbi ciklus kevésbé kidolgozott témái: a védtelenség, a magány, a hiányérzet. Kulcshelyzetbe kerülhetne az epikus jellegű *Én vagyok a te társad* című vers, ha az illúziókat, a maga teremtetten mítoszt (szerelem, nap, föld) erőteljesebben tépázná meg a következetes lírai logika.

A kötetben belül a vigaszkeresés utolsó nagy kísérlete — a hiány tudatosítása a

pontos megfogalmazás, a biztos megragadás árán. Remek példái vannak a belső kényszerből fakadó élménytárgyasításnak (*Véremben a halál, Szemeim*).

Ha tovább megyünk a versek sugallta úton, az egyéni lét teljes kiszolgáltatottsága, az álválasztás, az egyértelmű végzet bizonyossága (*Ha csak egyszer*), az idő képzetekben, emlékképekben való feloldódása (*Krúdy*), a személyiség megkettőződése (*Nézz rám*) tűnik szemünkbe. Ekkor világosodik meg a költői törekvés lényege: ez a ciklus hivatott bemutatni, milyen eszményekért, illetve milyen törvények ellenében él az alkotó, az ember. A reménytelenség tudatában csak egyetlen létdimenzióval nem vállalja a harcot, s ekkor csak az apatikus, szépen búcsúzó beismerés marad. Az időképzet valóságával nem lehet megmérkőzni:

így,
fehér agyaggal, halállal kenve,
irgalom nélkül,
lecsiszolt, szép fejjel
csillagból anyánkba,
házunkból szélbe:
semmiből semmibe.

(Semmiiből semmibe)

Kizárólag a versek tartalmi-eszmei interpretációjával azonban még nem vállalkozhatnánk értéktételre. Minden bizonnyal egy teljességigényű világkép körvonalai bontakoznak ki Tornai József kötetében. A világ ilyen feltérképezése természetesen az alkotó egyéniségének tudatos-spontán szűrőin megy végbe. De Tornai esetében a megbocsátható következtelenségeken túl nagyobb veszély is fenyeget: a hangnem, a vershangulat, a stílus, a kompozíciók nem támasztják mindig hitelesen alá a tartalomtól kihámozható végső létpesszimizmust. Az a gyanúnk támad olykor, hogy a személyiség nem éli ilyen mélységekben önnön filozófiáját. Az itt megnyilatkozó lírai „bölcselet” inkább *kiindulópontja*, rendezőelve lehetne — a költői önépítkezés következetesebb szakaszaival párosulva — egy hitelesebben körvonalazott, esztétikailag igényesebb, az élményátadás tekintetében hatékonyabban működő, autonóm alkotói világképnek. Tornai művészi kvalitásait ismerve, bizakodva várjuk e magasabb szint elérését. (*Magvető*, 1972.)

KULCSÁR SZABÓ ERNŐ

Galgóczi Erzsébet: Pókháló

Takaros, karcsú könyvecskét tartok a kezemben. Mászás életmű-kiadások vaszos köteteihez szokott szegény olvasó létemre most azt csinállok vele, amit akarok: zsebbe tehetem, sőt — horribile dictu! — egy ültő helyben el is olvashatom. A kiadót, a nyomdát nagy ritkán vállon veregető kritikus e merőben szubjektív jellegű töprengéssel adózik egy nagyszerű ötletnek, mely — reméljük! — kiadóink gyakorlatában hamarosan állandósulni fog. Galgóczi Erzsébet ugyanis írt egy folyóiratban közölhető (először valóban ott közölt) elbeszélést, melyet a kiadó imponáló gyorsasággal — nem várva be, hogy a már meglevő mellé újabb és újabb írások gyűljenek — külön kötetben adott ki. Más kérdés, hogy az eredetileg az elbeszélés és kis-

regény között tanácstalankodó műfaji meghatározást most — teljesen indokolatlanul — regényre módosították.

A kisregényből (maradjunk e megnevezés mellett) kitetsző nagyon időszerű társadalmi-erkölcsi kérdésfeltevés nem előzmények nélküli Galgóczi pályáján. 'Niklai Géza, a *Pókháló*, valamint Madarász Dani, az 1961-ben megjelent *Félúton* főhőse között nyilvánvaló alkati rokonság van, s ezt a történetben rejlő hasonlóság is megerősíti. Itt is, amott is egy lopás, egy, a termelőszövetkezet vagyonával való visszaélés kerül az események középpontjába. Mindkét esetben az elnöknek (Niklainak, illetve Madarásznak) a visszaélés leleplezése, fölszámolása érdekében tett lépései váltják ki azt a már-már áttekinthetetlenül bonyolult mechanizmust, mely egyik szituációban sem kevésbé rafinált „pókhálót” sző a történetekben eligazodni akaró, de bizonyos kérdésekben határozatlan ember köré. A kisregény irodalmi előzményei közé sorolhatjuk a *Kinek a törvénye?* (1971) című írást is, melynek hőse, Andris, a fiatal rendőr a nagyhatalmú tsz-elnök üzelmeit próbálja leleplezni. Sajnos, az erőviszonyok nem kedvezőek.

Senki se gondolja, hogy a műben fölvetett problémák megmaradnak a falu, a mezőgazdaság körén belül. „... amikor befejeződött a kollektivizálás, az »elvtársak« nyeregben érezték magukat, s szép lassan elkezdtek kipöckölni a parasztokat a hatalomból” — mondja Niklai. S valóban, a főhőssel együtt töprenghetünk azon, hogy hová lettek (nemcsak a mezőgazdaságból) a Niklai-típusú népi tehetségek? Hová lettek a mélyről jövők és nagyot akarók? Mert Niklai Géza sorsa önkéntelenül e kérdéseket asszociálja bennünk. Hősünk ingerült kifakadásai nem lebecsülendő morális deformációra figyelmeztetnek. A Niklai ellen hadjáratot indítók ugyanis „... azt hiszik, az embernek választania kell: vagy a nép oldalán áll, vagy a hatalom oldalán. Mintha a kettőt együtt nem lehetne képviselni. — Sőt! Ma már csak együtt lehet... Persze... a hatalmat nem kell azonosítani a vidéki funkcionáriusokkal. Sajnos, ők azonosították.” Niklai deklaratív jellegű szavai rokonszenves hitvallásnak is tekinthetők: „Az emberek nem tudnak semmit. Pedig ha van értelme marakodni a hatalomért, csak miattuk van értelme...” De vajon lesz-e elég ereje Niklainak? Hátha egy év múlva már a „tolvaj” Selyem Zsiga ül a helyén? Ezekre a kérdésekre azonban a kisregény már nem ad (nem adhat) választ. A harc nem dőlt el, semmi sincs lezárva. De egy mindannyiunk közös ügyeként vállalt társadalmi formáció egészséges továbbfejlődése függ attól, hogy ki lesz a győztes.

Ismétlem: a műben megfogalmazódó gondolatok nagyon fontos társadalmi és morális kérdéseket érintenek. Ettől persze még nagyon rossz is lehetne ez a könyv. De nem az! Galgóczi az összefogott, gyors folyású epikai forma minden titkát ismeri. A pergő, jó ritmusú, a minden fölösleges írói eszközt mellőző, puritán előadásmód mellett a mesterien alkalmazott montázstechnika a *Pókháló* legfontosabb formai jellemzője. A sokszor csak tömondatnyi megállapítások nem a kifejezőeszközök szegénységére vallanak. Galgóczi hisz a cselekmény fontosságában, fordulatos, úgy is mondhatnám: izgalmas történetet formál. Az egyenes vonalú, nagyobb epikai kitérőket nélkülöző cselekmény előadásában csak itt-ott feszélyez a szükséztűség. (A riporteri szenvedély néhol túlságosan elkapja az írónőt.) Galgóczi kompozíciós módszere a rendezőre hasonlít. (Nem a visszaemlékezés, nem az események kívülről nézése dominál.) A műben érvényre jutó írói koncepció tehát összhangban áll a megvalósítás művészi színvonalával. Ez pedig nagy dolog, mert a téma — természeténél fogva — a sematizálás veszélyét is magában hordozza. Galgóczi nem tartozik az úgynevezett „neonaturalizmus” képviselői közé. Nem elégszik meg a valóság külső, felszíni jellegzetességeinek ábrázolás és alakítás nélküli visszaadásával, s a látszólagos tematikai egyhangúság ellenére mindvégig izgalmas tud maradni. Galgóczi Erzsébet bátran és felelősséggel szóló író, aki az utóbbi években legjobb prózaíróink közé nőtt föl. (*Szépírodalmi*, 1972.)

OLASZ SÁNDOR

A tárcza visszaadott becsülete

BAJOR ANDOR: TÜCSÖK ÉS BOGÁR

A tárcza évtizedekre elveszett a magyar irodalomból. A napilapokban nem lehetett tárcát olvasni. A helyzet végül is odáig fajult, hogy a végén már senki sem tudta pontosan megmondani, mi is az a tárcza. Az újságíró szövetség iskolájában azt tanítják a tárcáról ma is, hogy a tárcza: vonal alatt jelenik meg. Tehát csak annyit, hogy egy *hely* a lapban. Hogy mi minden más még, nos ezen vita folyik, tehát nem tanítják...

Hely. Maradjunk ennél a fogalomnál: hely a lapban. Felfoghatjuk ezt talán úgy is, hogy a szerkesztő biztosít hetente valakinek egy és mindig azonos helyet, aki oda ír egy tárcát. Valaha ugyebár, emlékszünk, volt ilyen szűkebb hazánkban, Szegeden is. Elég, ha Móra Ferenc nevét hozzuk elő. Szóval hely kell és író. Olyan író, aki tud tárcát írni.

Bajor Andor tud. Nagyon tud. Könyvét végiglapozva óhatatlanul nagy elődei neve jut eszünkbe. Bálint György például. No nem, mintha Bajor Andor gyanúsítható volna bármiféle epigonsággal, erről szó sincs. Másról, azonos írói attitűdről viszont annál inkább. Mert Bajor Andort ez teszi igazából jelentős íróvá; a „felháborodom, tehát vagyok” dicsérendő és íróilag jól megvalósított szokása.

Látszatra az írásra kötelezettség heti két-három flekkjének tűnnek ezek a tárcák. És lássunk csudát — valóban azok! Jelentős művekké nem a műfaj tesz írásokat, hanem az író. Bajor Andornak több erdélyi lapban van rovata. Idehozhatnánk most „a téma az utcán hever” közhelyét, de nincs szükség — Bajor Andorról szólva — reá. Az ő alkotói módszere ugyanis, ha valóságközpontú is, más alapállású. Filozofikus inkább Bajor Andor — és ebben rokon igazán Bálint Györggyel —, elmond valamit egy köznapit, jelentéktelen eset kapcsán. A kisfiát „elbocsátják” a napközi-ből, utazik hazafelé a vonaton, s útítársa egy bűvész. Bajor Andornak ez előbbiről a humanizmus, az utóbbiról a bürokrácia jut eszébe...

Írói fegyvertára felszereltségben versenyre kelhet a legjobban felszerelt arzenáléval. Jól használja mindazokat az írói eszközöket, melyeket abszurd és groteszk néven szoktunk megjelölni. Jól, csak fordítva. Bajor Andor szerint ugyanis az élet maga abszurd néha és groteszk. Csak meg kell figyelni, vagy ilyen képességek hiányában el kell olvasni az ő tárcáit.

Bemegy egy üzletbe az író szemüvegvásárlási szándékkal. Köznapit úgy, ám mi derül ki? A boltban csak erősebb és csak gyengébb lencse van, mint aminő írónk szemének megfelelő partnere lehetne a világ szemlélésében. Felfogható ez a kereskedelem egyenetlen anyagellátása következményének, ám fölfogható úgy is, hogy az író ilyen dolgok miatt kényszerül a világot ugráló karikákön át szemlélni, nem ő akarja így.

Bajor Andor ugyanis nem dühös író. Nagyon is szelíd. Ha tapasztal valami olyasmit, ami bosszanthatná, ő elmélkedni kezd inkább. És a tapasztalt jelenség oldaláról nézvést ez a legszörnyűbb, amit író tehet. Mert, ha dühöngene, akkor az illető jelenség kuncoghatna a markába, hiszen elérte célját: írónk és a többi ember bosszantását. Az illető jelenségnek nem adatik meg tehát a bosszankodás kegyelme. Bajor Andor szomorú arccal elmélkedni kezd róla. Hogy a dolgok megváltozzanak, hogy ne legyenek bürokraták és protekcionizmus és basáskodás és nemtörődomség, talán így elérhető, vagy csak így érhető el.

Jó könyv a Bajor Andoré. Ilyen szűk helyen nincs lehetőség a sajátos karakterű erdélyi prózista munkáinak mélyebb elemzésére, summázatra van csak: Bajor Andor tárcái visszaadták a tárcza becsületét, s hitet ébreszthetnek az olvasóban a műfaj reneszánszát illetően. (*Dacia*, 1972.)

PETRI FERENC

Itt, ahol földhöz lapul minden...

FEHÉR FERENC: EGY KISKIRÁLY KUNYHÓJÁBÓL

Mennyi idő alatt születik meg egy vers? Hol kezdődik és hol érhet véget az „időtlen időket” újragondoló emlékezés? Számvetés. Fehér Ferenc vajdasági magyar költő önéletrajzi verse az utóbbi negyven év egyéni és közösségi élményeiről szólhat. De a jobbágyság, nincstelen szegények legendákkal őrzött sorsa meghosszabbodik az időben. Szűk negyven éven túlra: visszafelé is; arcunk irányában — előre is. Visszafelé, hív és kötelez megannyi Dózsa felejthetetlen forradalma. Jövendőnk felé: egymásra épülő harcok és énekek küldöttének lenni. Ezt a küldetést mondja versbe Fehér Ferenc.

Az *Egy kiskirály kunyhójából* című vallomás első része már 1953-ban megjelent, a második rész pedig húsz évvel később; egészszé, egységessé formálva a töredékes emlékezést. Melynek „főszereplője” a szülőföld. Kiskirálya: mezítlábasan, valahol mégis színaranyban. Hősei a gyomok fölött vitézkedő napraforgók, egyenes gerincű fák. Hozzájuk hűséges vagy hűtlen: az ember.

A cselédek, nincstelen szegények világáról tudó írás hangulata jogán lehetne mese. Vasorrú kegyetlenek és másfajta Hamupipókék élnek itt egymás mellett, közöttük cseperednek a legkisebb fiúk: a győzedelmesek. Szerkezete okán hullhatna epizódokra ez a nagyon is *epikus* mese. Mert épül epizódokból, felidézett történetekből. Nevetésből: az egyetlen kés, ha elveszett, borotvával kellett megszegni a kenyeret. Sírásból: ha tudjuk a megfagyott kislány történetét. A mindennapok is elkülönülnek hajnaltól késő estig sok gondok és kevés örömek időpillanataira. Sorakoznak az évszakok. Tavasztól télig. Amikor hófehér és varjúfekete uralkodó színekké lesznek. A koromfekete: a fűtés, a meleg ünnepe pedig gyakorta elmarad. Sokféle szerkesztő történet sor ez a vers. De mindegyik sora a hétköznapi történelmet mondja. Első részében főként a pontos társadalmi tablót rajzolja dokumentálón. Később a lírára, formai biztonságra jobban ügyelve: az ember belső valóságáról is tudósítani képes. Így valóban befejezett ez a vers. Hitében mégis tovább folytatható, ezt bizonyítják Fehér Ferenc újabban megjelent írásai: a *Szenteleky*, a *Szó és szerep*, *Háttal a tengernek*, *Topolyai tél* címűek például.

Elszállni, mint felhők az égen? Vagy földbe fúródni, mint a fák? Kérdeztetik többször „itt, ahol földhöz lapul minden — bokor, inda”. Gyökereikkel kötözve részei ezek is a tájnak. Növésük jogán mégis győztesek a fák, gondolkodók között pedig a gyermekből felnövő, a felnőtt: nemcsak életkor szerint, de mindenképpen. A gyerekkorról írt emlékezés tőlük indul és hozzájuk érkezik el a legvégére. (*Fórum*, 1972.)

PINTÉR LAJOS

Szeberényi Zoltán: A Vox humana költője

A szlovákiai magyarság több mint fél évszázados történelmének, kulturális hagyományának kulcsfogalmai *Győry Dezsőtől* származnak. „Névadó” költő volt, versei, kötetcímei jelszószerű tömörséggel fejezték ki egy nemzedék törekvését, azoknak a szlovákiai magyaroknak életérzését és gondolatait, akik szembefordultak apáik konzervatív fölfogásával, akik a nemzetiségi kérdést a társadalmi problémákkal együtt akarták megoldani. Ezeknek a fiataloknak, a sarlósoknak Győry Dezső volt a programadó költőjük. „Újarcú magyarok”, „Kisebbségi Génusz”, „Vox hu-

mana" — tőle származnak ezek a kifejezések, sűrítve bennük van a szlovákiai magyarság sorsa, az ifjú élcsapat messianisztikus hite, elkötelezettsége és tenni akarása.

Olyan költő írta zászlóra ezeket a szavakat, akinek költészetében kulcsfontosságú helyet foglal el a nemzetiségi életérzés; ha nem értjük meg Győry szlovákiaságának mibenlétét, nem lesz számunkra hozzáférhető verseinek mondanivalója. De a szlovákiaiság fogalmának megmagyarázásakor sem hagyhatjuk említés nélkül a költő nevét. „Ha valaki vizsgálat alá veszi a két világháború közötti csehszlovákiai magyar néptöredék kulturális és politikai életének alakulását, minduntalan Győry Dezső nevével és munkásságával találkozik” — olvashatjuk *Szeberényi Zoltán* könyvének bevezetőjében.

A szlovákiai magyar irodalomtörténész szerző a költő csehszlovákiai működését veszi számba, elsősorban azt vizsgálja könyvében, hogy mik voltak annak az útnak az állomásai, amely során a polgári-értelmiségi származású fiatalember az indulás: szárnypróbálgatásai után elhagyja a világfájdalmas magyarkodás hamis hangjait, eljut a nép sorsának vállalásáig, a társadalmi igazságtalanságok meglátásáig, a Duna táji népek egymásrautaltságának fölismeréséig. Ez az út, ha kitérőkkel is, a fasiszmissal való szembenállásig vezet, a sötétség és barbárság elleni profétálás vállalásáig.

Szeberényi Zoltán hagyományos módszerek segítségével mutatja be Győry Dezső költészetét, elsősorban azokat a csúcsoakat méri föl, ahonnan széttekintve jól kirajzolódik előttünk az egész költői pálya. A *Vox humana* poétájáról szóló könyv törzse két nagyobb fejezetben tárgyalja az életmű két legfontosabb, egymásra épülő szakaszát: az „újarcú magyarok” költőjének lírai termését (1924—1932) és a kisebbségi körből tágabb horizontokba lépő alkotó munkásságát a fasiszmus jelentkezése és közép-európai térhódítása idején (1932—1942). A pályakezdést és Győry Dezső háború végi és főlzabادلulás utáni tevékenységét jóval rövidebb terjedelemben ismerteti. Magyarországi működését, pályájának 1945 utáni szakaszát csak vázlatosan foglalja össze. Érthető ez az eljárás, de elsősorban nem azért, mert a költő későbbi irodalmi teljesítményei már az egyetemes magyar irodalom körébe tartoznak, ahogy Szeberényi írja, hanem mert Győry költészete jellegzetesen kisebbségi költészet. Versei annyi szállal kapcsolódtak a szülőföldrőz, Gömörhöz, a nemzetiségi meghatározottsághoz, hogy amikor a költő kiszakadt eredeti közegéből, többé nem találta meg hangját, elapadtak ihletének forrásai. Magyarországon irodalmi tevékenysége egészen más pályákon halad, mint Csehszlovákiában.

Győry Dezső költészete akkor emelkedett a legmagasabbra, amikor aktuális tartalmaknak adekvát korszerű kifejezést sikerült adnia, amikor olyan hangokat sikerült leütnie, amelyekre könnyen rezonáltak kortársai. Ehhez benne kellett élnie, benne is élt, az új nemzedék forrongásaiban, az apák ideáljaitól elforduló fiatalok mozgalmában. Érzékeny műszerként jelezte a költő a napi gondokat, a kisebbség etikumra utaltságát, sajátos küldetéstudatát. Versei cselekvésre hívtak föl, nemzedéket toboroztak, riadót doboltak, ha úgy kellett.

Szeberényi tárgyyszerűen, minden jelentős mozzanatra figyelve kalauzolja az olvasót az életmű szakaszain keresztül, elemzéseivel szemben sem lehet fönntartásunk. Csupán azt nem sikerült nézetünk szerint pontosan érzékeltetnie, hogy a Győry-mű mint egy adott kor és egy sajátos helyzet produktuma mit jelent ma az egyetemes magyar irodalom számára, hogy költészetének melyik színei maradtak máig egyforma erősségűek, melyek fakultak meg a későbbi kor olvasójának szemében.

Ha számos versének hangerősségét fölerősítették is keletkezésük és megjelenésük idején az aktuális gondolatok, maradandó érték költészetében az a poéma, amely 1939 vége felé látott napvilágot *Magyar Hegyibeszéd 1939 karácsonyán* címmel, amelyik mégis ismertebb másik kiadásának címen: *Emberi Hang*. A költő, aki korán, már a harmincas évek elején figyelmeztetett a fasiszmus veszélyére, a kritikus hetekben-hónapokban nem hagyta el „ember-magyar tanát”, akkor kongatta meg a vészharangot, hívta csatasorba a jobb időkben bízókat, amikor a barna veszedelem

látszólag legdiadalmasabban hódított. „Győry ezzel a művével ért költői fejlődése csúcára, ebben a költeményben emelkedett a kisebbségi magyar költő Európa szószólójává...” — írja Szeberényi Zoltán (202. l.). Egyetérthetünk vele, ez a nagyszabású költemény némely formai szempontból kifogásolható része ellenére a magyar antifasiszta költészet kiemelkedő darabja. *Fábrý Zoltán* szerint a *Vox humana* népének tanúságtétele.

Hogy az akkori magyarországi kritika szűkszavúan és óvatoskodva reagált az Emberi Hangra, azt részben a történelmi körülmények magyarázzák, de hogy a felszabadulás után sem kapott megfelelő helyet antifasiszta irodalmi hagyományaink között, az már teljességgel érthetetlen. Magyarországra kerülve Győry Dezső még az irodalmi életből is kiszorult, csak évek múltán szerezhette megának ismét nevet mint történelmi regények írója.

Ha szívesebben láttuk is volna a teljes Győryt, tehát az újságíró, a kultúra-szervezőt, a regényíró, a bemutató monográfiát, amely a versek eszmei-tartalmi rétege mellett tüzetesebben vizsgálta volna a művészi megvalósulás mikéntjét, Szeberényi Zoltán könyvét így is a szlovákiai magyar irodalomtörténetírás pozitív eredményeként üdvözölhetjük. Azt a munkát folytatja, amelyet *Turczel Lajos* és *Csanda Sándor* kezdett el, és amelynek a szlovákiai magyar irodalmi örökség teljes számbavétele a célja. E munkában sok még a megvalósítandó feladat, számos fehér folt vár még kutatójára. Az újabb nemzedékek ma Szlovákiában kevesebbet tudnak irodalmuk múltjáról, mint Erdélyben vagy a Vajdaságban. Szeberényi Zoltán tanulmánya fontos szerepet játszhat a folytonosság szálainak újrászövéseben, a hagyomány tudatosításában. A más országokban élő magyarok számára pedig kulcsot nyújt a szlovákiai magyar kultúra múltjának megértéséhez, fölhívja a figyelmet antifasiszta költészetünk egy sokáig nem méltányolt jelentős értékére. (*Madách Kiadó, Pozsony, 1972.*)

KISS GY. CSABA

Veress Dániel: A rodostói csillagnéző

Az erdélyi, sepsiszentgyörgyi szerző eddigi munkásságának nem csekély része van a Mikes-hagyomány ébresztgetésében, ápolásában. E könyvecske is bizonyíték kíván lenni — írja felelősségvállaló erkölcsi nyomatékkal —, hogy Mikes élete nem szűnt meg halálával, valódi „élete” emberöltővel halála után kezdődött, s ma élőbb, mint amilyen élő Rodostón valaha is lehetett.

Kezdjük a Mikes-dráma szerzőjének, a Négy tél (1969) írójának népszerű Mikes-kalauza végén jegyzetbe rejtett szerénykedő soraival: „kötetkém nem a szakembereknek szól, hanem elsősorban azokhoz, akik a halhatatlan Leveleskönyv olvasóiként... valamivel többet szeretnének tudni Mikes életéről, gondolkodásáról, lelki világáról, sorsáról, koráról, kortársairól, művének indítékairól, erezetéről, többet, mint...” Többet, s tegyük hozzá, jobbat s hitelesebbet is, mint némely korábbi kisebb-nagyobb írásműben, életrajzi népszerűsítő összefoglalásban olvashatunk. De vajon melyik „szakember” nem szeretne újabb „ismereteket” szerezni a felsorolt témákról, Mikes főművének belső és külső kérdéseiről. S ha a „hivatásos irodalomtörténész” kezébe egy „erkölcsi nyomatékú művelődéstörténeti adósságtörlesztő” könyv kerül, amelynek szerzőjét drámaírónak, sőt esszéírónak ismeri, kétszeres érdeklődéssel veszi kezébe az olvasó kalauzolására szánt kötetet. S nem teszi le öröm, tanulság, ellenvetés, fölébresztett vitatkozó kedv, a szerzői kísérlet iránti megbecsülés, egyszóval az olvasó gondolati gazdagodása nélkül.

Másfél évtized után, éppen e Mikes-kötet megjelenése évében jártam be újra Mikes Kelemen szülőföldjének, gyermek- s diákéveinek színterét Zágontól Kolozsvárig, s az „édes haza” havasai mellett utazó, Erdély „köpönyegire” sóvárogva te-

kingető bujdosó író férfikori útvonaltól Bukaresttől Jasi-ig. S tettem ezt egy friss rodostói úti élménnyel a hátam mögött. Elgondolkoztató napok s hetek voltak ezek. Azt hiszem, hogy Veress Dániel jó helyen tapogatózik, amikor a Mikes-levelek jobb megértésének kulcsaként a Leveleskönyv lélektani inspiratív írói-emberi tényezői közül a Mikes lelke mélyén fészkelő érzést, a szülőföld iránti olthatatlan vágyódását, fejedelméhez fűződő rendíthetetlen hűségét, a közös ügy szolgálatát s tevékeny hazaszeretetét, vagyis a gyermek- és ifjúkori erdélyi hazai világ meghatározó élményszerűségét emeli ki. A hazai hagyományokhoz való kötődés pusztán említésére még akadnak utalások, de hangsúlyozására már kevés példa található a Mikes-irodalomban. A szándék azonban nem ismeretlen. Legtömörebben az esszéíró Németh László fogalmazta meg a negyvenes években: „Mikes Kelemen nem a franciáktól tanulta el, ami a legjobb benne.” Főleg erdélyi irodalomtörténészek, Jancsó Elemér és Szigeti József egyengették az útját a Mikes-kutatás irányát is befolyásoló elv, s helyes szemlélet érvényesülésének. Mert nemcsak egyszerű életrajzi kérdésekről van szó! S ha ez a sokrétű kérdéskör még nincs megnyugtatóan kidolgozva szerzőnk kis kötetében, az itt mellékes, mert megoldására csak egy organikus írói életrajz vagy pedig egy Mikes-monográfia vállalkozhat.

S ha már monográfiáról beszélünk, a megújult Mikes-kutatások jelenlegi szakaszában egy monografikus vállalkozás „korainak” látszik, hiszen a teljes életmű föltárásának döntő fázisába jutottunk. Sem nagy-, sem kismonográfiai követelményeket nem támaszthatunk A rodostói csillagnézó írójával szemben. Azért sem, mivel a régebbi kutatások egyoldalúsága és elégtelensége folytán az egész életművet felölelő Mikes-monográfia írására nem látjuk elérkezettnek az időt, másrészt a szerzői szándék sem monográfia megírására irányult. S jöllehet a Dacia Könyvkiadó dicséretes és általunk igen megbecsült sorozatát „kismonográfiák” elnevezéssel fémjelzi, az eddig megjelent Csokonai-, Arany-, Jókai-, Móricz-, József Attila-, Tamási-stb. kötetek sem merítik kis a kismonográfia fogalmát az irodalomtörténetírásban szokásos értelemben. Csak olyan erős megszorításokkal lehet szó erről, ahogy Szigeti József írt e műfaji kérdésről (Előre, 1973. febr. 24) Veress Dániel könyve kapcsán, vagy amint erről Imreh István szakszerű fejtegetéseiben olvashattunk (Utunk, 1973. márc. 9). Valóban helyesebb esszéről beszélni, mert az „összérműfaj”, a műfaji tisztázatlanság félreértésekre adhat alkalmat, és a könyv valódi céljáról s értékeiről megfélemedező, elhamarkodott eszmefuttatásokra vezethet olyanoknál, akik a „Mikes-kérdés” bonyodalmait felületesen vagy részlegesen ismerik.

Az esszé rangos műfaj, ám az esszéírók gyakran túlteszik magukat a „matérián”, s olykor elrugaszkodnak a szolid filológiai bázistól is. Veress esszéírói módszere reális alapokon nyugszik: jól ismeri a főforrást, Mikes Leveleskönyvét; átbúvárolta, amennyire lehetőségei engedték, a meglehetősen szerteágazó Mikes-szakirodalmat, s támaszkodik a legújabb kutatási eredményekre. Külön kiemelendő, hogy a mikesi mű értelmezésében a társadalmi szempont érvényesítésére is törekszik. Az elevenen élő zágoni és rodostói író Leveleskönyvéről, életéről mondja el gondolatait szubjektívebb mondanivalójának megfelelő esszéisztikus formában. Nézetait tárgyyszerűen s nem ritkán szenvedéllyel, élményszerűen fejti ki saját maga elképzelte folytonosságban. Helyenként úgy érezzük, hogy szinte kibújik nyűgösnek érzett kalauzi mivoltából, s belevegyl az olvasó, a mikesi művet, nyelvet élvezők seregébe. Könyve rendeltetésénél fogva nem lehetett „műelemzés”, műközpontúságra szorítkozó; ezt a luxust nem is engedhette volna meg magának, ismeretközlő feladatát is el kellett látnia. Bár az író számára bizonyára ez utóbbi jelenthette a legkevesebb szerzői örömet. Igaz, hogy „organikusabb” fölépítésben is el lehet képzelni egy ilyen tematikájú nagyobb lélegzetű esszét, de ez már olyan vitakérdés, ami saját szubjektív elképzeléseinknek nyitna kaput.

A szerző maga is bizonytalanságban lévén a kismonográfia sorozatba illesztendő írásának műfaji jellegét illetően, egy helyütt „életrajzi vázlat”-nak, „kinagyított háttérű arckép”-nek könyvel el esszéjét. Kétségtelen, hogy A rodostói csillagnézó életrajzi keretnek is felfogható (bár annál jóval több van benne), de ilyen

minőségében az írói biográfia követelményei szemszögéből nézve szorúlra bírálatra. Nem indokolatlan megközelítésről, kísérletről, „előtanulmány”-ról beszélni, hiszen a szerző által elgondolt feladat rendkívül összetett műhelymunkát igényel.

Átmenetileg jobban beválna előtanulmánynak egy szép, de nehéz írói munka elvégzéséhez, egy regényes Mikes-életrajz megírásához. Egy modern, régóta hiányzó életregény hivatott mesterére találna Veress Dániel személyében. Friss, ízes, fordulatossá stílusa, kisebb modoros elemektől eltekintve, módos és „kellemetes” nyelvi formába öltöztethetné zágoni Mikes Kelemen — mindmáig hiányzó — korszerűen megírandó életrajzát. Egy jól kimunkált, Mikes hazai és külföldi életútja minden állomására egyaránt s elmélyülten kiterjedő regényes írói életrajz régi adósságot törlesztene, benne Rákóczi és Mikes, a kuruc fejedelem és kamarása udvari-alattvalói, emberi-írói kapcsolatának hiteles érvényű megrajzolásával. Erre a közelgő Rákóczi-évforduló, a Rákóczi-szabadságharc és emigráció történeti és irodalmi szempontú kutatásának föllendülése nemcsak időszerű nemes írói feladatot, hanem megfelelő ünnepi alkalmat is szolgáltatna. (Dacia, 1972.)

HOPP LAJOS

Szent-Györgyi Albert: És most?! (What Next?!!)

És most mi a teendő? Most, hogy nagyjából ismerjük a veszélyeket, amik az emberiséget s a földet fenyegetik — kérdezték Szent-Györgyitől előbbi könyve, *Az örült majom* elolvasása után fiatal amerikai diákok, akiknek a könyvet írta s akikkel megvitatta tartalmát. Erre a kérdésre keres feleletet ez a könyv, mely az előbbihez hasonlóan, az Egyesült Államok ifjúságához szól. Amerikai fiatalokhoz, ámde általános érvénnyel, kivált ami a könyv körjelző, diagnosztikus megállapításait illeti.

Először is megismétli *Az örült majom* legfontosabb eredményét: a tudomány gyors fejlődése s nagymértékű gyakorlati alkalmazása által a világ egészen új, minden eddigtil merőben különböző korszak küszöbére érkezett. Ezt persze sokan megállapították már, de a folyamatot mindig különféle tudományos és társadalmi fejlődések gyorsuló trendjeibe ágyazták, és ezáltal elmosták a változás ugrásszerűségét. Szent-Györgyi viszont épp ezt hangsúlyozza: „A korábbi korszakoknak — írja — évszázadokra volt szükségük ahhoz, hogy megformálódjanak. Ez az utolsó 1945. augusztus 6-án de. 8 óra 15 perckor kezdődött. Egy nagy robbanással indult, a hirosimiai bomba katasztrófájával.” Ez a perc jelzi a hihetetlenül megnőtt technikai lehetőségek, a „kozmetechnika” korszakát, mely oly hirtelenül s váratlanul tört az emberiségre, hogy szegény fajunknak nem maradt ideje az alkalmazkodásra. A hirtelen kezdet valósággal két részre szakította az emberiséget: „... azokra, akik még a prekozmius korszakban születtek s nevelkedtek, s azokra, akik a bomba robbanása után, mely két részre tépte a családokat, »generációs szakadékok« teremtett: a szülők prekozmius, a gyerekek a kozmius korban élnek. Korunk politikai és társadalmi zavarai jórészt annak is tulajdoníthatók, hogy vezetőink csaknem kivétel nélkül a prekozmius korszakból származnak. Elméjüket az elmúlt korszak törvényei és érzései tartják fogva; módszereik beválhattak saját korukban, de csak bajt hozhatnak ránk napjainkban.” Mert hogyan vezethet az, aki az új világnak még az elemeit is képtelen megérteni; a közlekedés-, híradás- és pusztítástechnika által pici golyóbiassá zsugorított földünkön úgy viselkedik, mint amikor még hangmérők által irányított ágyúból lövöldöztek egymásra néhány kilométernyi távolságból. „Azt hiszik, hogy kétszer annyi bomba birtokában kétszer olyan erősek, pedig csak kétszer olyan közel állanak a pusztuláshoz”. De még a saját standardjaik sze-

rint is, vajon mi értelme lehet annak, hogy évenként sok milliárd dollárt költsenek a pusztítópotencia növelésére, mikor már ma is a föld minden egyes lakosára 15 tonna trinitrotoluollal egyenértékű robbanóerő jut, és az Egyesült Államok rakéta-hadserege a föld minden egyes polgárát tízszer el tudja pusztítani? S hozzávéve, hogy a Szovjetunió sem maradhat el mögötte, ma mindnyájunk feje fölött legalább húsz halál lóg. Húsz gyilkos halál. Pedig egynél többször senkit se lehet megölni. Ez a „fölös ölés”, az „overkill” a prekozmius korból származó vezetők egyetlen válasza a kozmikus kor új, nagy követelményeire. „Itt állunk kezünkben ezekkel a fegyverekkel s szívünkben kicsinyes nemzeti féltékenykedésekkel, gyűlöletekkel, bizalmatlanságokkal s uralomvágyakkal. Ha életben akarunk maradni, nem elég lemondani ezekről a fegyverekről; el kell felejtünk nyomorult nacionalizmusainkat is az emberi szolidaritás kedvéért, s az erőszakot tisztességgel és egyenlőséggel kell felváltuk.” Vagy az erőszak s következőképpen a háború csakugyan az ember „alaptermészetéhez” tartozna, mint annyian s annyiszor állították? Aljas hazugság, s merő biológiai képtelenség, hangsúlyozza nyomatékosan a *biológus* Szent-Györgyi. Hisz az ember legközelebbi rokonai, a majmok, félénk s egyáltalában nem támadó kedvű emlősök, s nem az az ember sem természetes körülmények között. „Félénk majmok vagyunk mi, s nem vérszomjas gyilkosok. De minden állat, a legszelídebb is, támad, ha sarokba szorítják. A hadsereg csellel farag belőlünk gyilkost; először katonai fegyelemnek vet alá, mely kiöli a személyiségünket, azután olyan heizetbe loval, melyben nincs más választásunk, mint ölni vagy megöletni, lőni vagy lelővetni. Sikeres módszer, néha túl sikeres.” Az alapjában békés emberiségből egy eredetileg kicsiny töredék, egy erőszakos „szubkultúra”, a hadsereg veszedelmes fenevadat farag. S ha továbbra is a katonákra bízuk a döntést, elkerülhetetlen a közeli katasztrófa.

Naiv ábránd, hogy épp a pusztítóerő félelmetes nagysága fog visszariasztani alkalmazásától. Ellenkezőleg, a vietnami háború, Amerika történetének eme legnagyobb szegyeene mutatja, kicsoda esztelen és céltalan pusztításra képes a katonai mentalitás, a prekozmius-korszak szörnyű gondolkozási csökevénye. S a brutális pusztítás egyáltalában nemcsak Vietnambot sújtja. Az amerikai népet is, hisz minden adódollárból 64,8 cent közvetlenül katonai kiadásokra fordítódik. További 18,2 centet emészt meg a szövetségi adminisztráció, s így csupán 17 cent marad emberi szükségletekre. „Hatalmas katonai gépezetünk rabszolgáivá váltunk. A fegyvergyártás a legjobb üzlet. A költségvetésből 80 milliárd dollárt kap a Pentagon. Az elnök — infláció elleni védekezés ürügyén — megvétőz viszonylag csekély egészségügyi és köznevelési összegeket, de milliárdokat suvaszt a fegyverkezésre.”

„Mi a kiút, ha van egyáltalán? Az első lépés: a kormány eltakarítása az útból, a halálkereskedők és idejétmúlt héják elűzése. S azután barátainkká kell tegyük mostani »ellenségeinket«. Az ifjúság rég befejezhette volna a vietnami háborút, ha összetép minden behívócédulát; és mindenkit, aki engedelmeskedik a behívónak, az emberiség ellenségének tekint.”

Egy „agg” tudós „naiv” elképzelése? Csakhogy Szent-Györgyi napnál világosabb érveléssel bizonyítja ám, hogy az amerikai alkotmányban igenis megvan, s reális egy efféle megoldás lehetősége. Reális, de igen nehezen realizálható. Mert választók millióit kell meggyőzni ahhoz, hogy a lehetőség megvalósuljon. És a „prekozmius” korszakban fölnőtt, vagy azt a régi mentalitást elfogadó választókat sohasem fog sikerülni meggyőzni; ők a mindenkori héják igazi vastartaléka. A „héják” uralmához ugyanis kellenek a „galambok”, akik uralomra juttatják s szolgálják őket, s akik a „fogyasztás” és a csökkenő munkahét „boldogságát” kapják „hűségükért” cserébe, s „védelmet” egy csomó kitalált veszedelemtől: négerektől, kommunizmustól, szovjet rakétaerőszerektől, Kínától, vietnamiaktól. Az amerikai nép a vietnami háború szörnyű példáján tapasztalhatja, mibe kerül neki — a szenvedéseket s az Egyesült Államok szegényét nem is számítva — ez a „védelem”. Megtanulhatta, hogy „a hatalomra jutás képessége és a jó vezetés képessége ma kölcsönösen kizárja egymást”. Ezen kell elsősorban változtatni. S ez a nehéz, mert a jelenlegi vezetők

ügyesen csaletékként használják a jólétet, amit nem ők teremtettek, de ravaszul bitorolnak. A jólétet, az éhség és a nyomor hiányát, ami tömegmérétekben még nagyon új jelenség.

Az ember, a csupas majom, „évmilliókig igen nehezen tengette életét, s keményen kellett küzdeni, hogy melegen tartsa s etesse testét. Csak legutóbb tanította meg rá a tudomány, hogyan kell termelni munka nélkül. S ez a bőség most még annyira új, hogy értelmetlenül habzsoljuk, pusztítva pótolhatatlan készleteinket, hulladékaikkal szennyezve be a világot. S közben teljesen kimerülünk a sok fogyasztásban s termelésben”.

De az automatizáció előbb-utóbb akkora bőséget teremt oly kevés munkával, hogy az anyagi javak nem használhatók többé csaletékként; nem használhatók részben — ezt mutatja többek között az ifjúság hippilázadása — már ma sem. S a prekozmius kor gondolatvilágában élő vezetők elképzelni sem tudnak más megoldást, mint hogy fegyverkezésre és háborúkra herdálják el a „fölséget”. Nem azért, mert szükségképpen elvetemült és gonosz emberek. Egyszerűen régi emberek, akik el sem tudnak képzelni más választat.

„Keresztúthoz érkeztünk, s most választanunk kell, melyiken induljunk. Követ-hetjük, katonai és katonailag tájékozódó vezetőség alatt a jelenlegi utunkat. Folytathatjuk a világ átalakítását nagy kaszányává, a kaszányák minden jól ismert durvaságával, nagyképű álnokságával és könyörtelenségével; az uralkodás, kizsákmányolás és pusztítás világává.”

A másik út a tudás évezredek alatt összegyűlt kincseinek s a tudomány új, nagy eredményeinek hasznosítása az emberek — *minden egyes ember* — érdekében. Egy olyan világ megteremtése, ahol „mindenki egyenlő eséllyel indulhat tehetsége legjobb kifejtésére”. Ehhez azonban nemcsak a tudományok eddigénél is gyorsabb fejlődése s rengeteg új megbízható ismeret szükséges, hanem az erkölcsi értékek és normák teljes megváltozása is. A *Korunk* 1972/11. száma közöl néhány részletet Szent-Györgyi „tudományok társadalmi felelősségét vizsgáló, az emberiség sorskérdésein töprengő” írásából. Köztük azt a részt *Az őrállt majomból*, melyben a nagy biológus megmutatja, hogyan változtatta meg s humanizálta egyetlen generáció alatt két nagy tudományos felfedezés — a penicillin és a pirula — segítségével az ifjúság a szexuális erkölcsi normák egész régi embertelen, szemforgató rendszerét. S ha képes volt gyors és alapos változtatásra ezen az évezredek hagyományokkal terhelt területen, miért ne tehetné meg másutt is? „Az ifjúság megpróbálja helyettesíteni a szűk látókörű nacionalizmust az emberi szolidaritással, a háborút a békével. Ha valamiért, hát ezért imádkoznám, hogy ez sikerüljön nekik, hogy sohase adják meg magukat, tartsanak ki a fenyegetések és megtorlások ellenére.”

Sokféle szenvedésektől s félelemtől gyötört korunk lassan mintha kezdene megfeledkezni róla, hogy a világ legnagyobb fenyegetése még ma is a háború, és legnagyobb átka a háborúra készülő nacionalizmus-militarizmus. Szent-Györgyi mulhatatlan érdeme, hogy ismételt és szenvedélyesen figyelmeztet reá. „Vétkesek közt cinkos, aki néma” idézi új könyve jelszavaként Amerikában Babits Mihály — korparancsként is fölfogható — sorait. „Mi, amerikaiak” — írja mindig, hű fiaként fogadott hazájának, melynek ifjúságához szól. Mi azonban a saját szellemi fejlődését vázoló *Következtetések* nélkül is — amit közbevetőleg csaknem hiánytalanul megtalálhat az olvasó a *Korunk* említett számában — jóismerősként és angol nyelven is magyarul olvassuk az esszé szépen megfogalmazott gondolatait, hiszen az egész könyv, az emberiség sorskérdésein töprengő Szent-Györgyi egész működése szervesen illeszkedik abba a sorba, mely Adytól Radnóti, József Attilán, Sárközy Györgyön, Gaál Gáboron, Sántha Kálmán, Fábry Zoltán, Illyésen, Sütő András, s társaikon keresztül napjainkig hirdeti — s példázza életével — a Babits-sorban megfogalmazott követelményt. (*New York, 1971, Philosophical Library*)

VEKERDI LÁSZLÓ

Sárosi Bálint két könyve

Sárosi Bálint munkásságának kivételes érdeme, hogy kutatásainak eredményei nem maradnak a tudományos világ műhelytitkai: arra törekszik — kihasználva a sok kutató és tudós által ki nem használt népszerűsítő fórumokat is —, hogy a köz-tudatban végre a népzenevel és a cigányzenével kapcsolatban elfogadható, korszerű és hiteles kép alakuljon ki. Szép példája ennek az aktív szerepvállalásnak rádió-sorozata, különböző nyilatkozatai, ismeretterjesztő írásai (pl. Élet és Irodalom, Lányok évkönyve 1972, stb.), valamint legutóbb megjelent két könyve: a *Cigányzene...* (Gondolat, 1971) és a *Népi hangszereink*. (Utóbbit a Népművelési Propaganda Iroda publikálta 1972-ben.)

Mint maga mondja, a *Cigányzene...* írásával sem lépte túl az ismeretterjesztés kereteit és igényeit, de mértéke nem egy kizárólag tudományos igénnyel írt tanulmány mértéke lehetne. Ez a könyv nem csak a laikus olvasóközönségnek nyújt rendszerezett ismereteket, hanem a zenész, folklorista, szociológus, cigánykutató, irodalmár szakembereknek is.

A Cigányok című fejezet ismerteti a cigányság származásával foglalkozó fontosabb nézeteket, feltevéseket, majd vándorlásukról, Európában való feltűnésükről tudhatunk meg adatokat. Kiderül továbbá az, hogyan is fogadták az európai kultúr-nemzetek ezt a rongyos, állandóan vándorló, ismeretlen eredetű, jobbára lopásból vagy koldulásból élő népet, s a kezdeti türelem sőt rokonszenv hogyan vált ellen-szenvvé, majd gyűlöletté, s ez hogyan fajult s vált divattá Európa-szerte. Megismer-hetjük e fejezetből a cigány életmódot, foglalkozásukat, erkölcsüket, s a jelenlegi cigányproblémák iránt érdeklődők Sárosi információi révén arról a talán meglepő tényről is megbizonyosodhatnak, hogy Magyarországon a cigányok már kezdettől fogva türelmesebb és jobb bánásmódban részesültek, mint más országokban. Ebből indul ki Sárosi zenéjük eredetének magyarázásakor és sikerének indoklásakor is.

A német és magyar cigányság helyzetét hasonlítja össze. A németországi cigá-nyok éppen állandó üldöztetésük miatt jobban őrzik törzsi zártságukat, s nem fog-lalkoznak zenéléssel. Ezzel szemben a magyarországiak, mivel — ritka kivétellel — bármely város vagy falu közelében letelepedhettek, eltanulhatták az ott élő lakos-ság zenei anyanyelvét, s egy idő után a hangszeres zenei hagyomány őrzőivé válhat-tak. E szerep tehát összefüggött az asszimiláció mértékével is.

A cigányzene (nem cigány népzene) térhódításának folyamatát Sárosi Bálint könyve tüzetesen feltárja. Lényegét körülbelül így lehetne összefoglalni: létezett egy — sokak által kétségbe vont — önálló, cigányok nélküli magyar hangszeres zenei hagyomány. A zenei nyelv feltehetően még Mátyás korában is demokratikus volt. Később azonban, a reformáció után, az egyház többször is hevesen kikelt a duhaj mulatozások ellen, kizárólag a zenészeket téve felelőssé, és a hangszeres mulattatást tisztességes emberhez méltatlan, illetlen dolognak minősítette. Mivel a cigányt ke-vésbé érdekelte a „kárhozat”, ő nyugodtan művelhette ezt a „szentségtelen” dolgot, ha tudta. A zenei hagyománynak csak azt a részét vehette át, amelyik számára könnyebb volt, tehát nyilván nem mindig a társadalmi mondanivaló jegyében rö-g-tönzött epikus daléneklést, hanem inkább a szórakoztató hangszeres tánczenét.

A tizenhetedik századtól gomba módra szaporodnak a cigányzenekarok, termé-szetesen több banda főurak szolgálatában is muzsikál, ahol lehetőségük van képzett zenészektől tanulni, külföldön koncertezni. Éppen ennek a következménye, hogy nyugati (főleg német) hatásra harmónizálási igényük megnő, a monoton dudát cim-balom, bőgő váltja fel. A tizenyolcadik századtól szakad ketté a zenélő cigányság rétege: az egyik marad a faluban, s játssza tovább a hagyományos magyar népzene-t, a másik úri szolgálatban nyugat-európai ízlés szerint alakítja repertoárját. A ver-bunkosra is népszerűségének tetőpontján, főleg nyugati műzenei elemek hatottak és a korabeli nemesség romantikus ízlésvilága. A heroikus, szélsőségek közt csapongó

magyar karakter kifejezésére elégtelennek bizonyult a puritán hangszerelés, diszítésmenyes előadás. A nemesi közönség mást kívánt a cigánytól, s az úgynevezett bővített szekund, a glissandrók, a cigányok által játszott zenére annyira jellemző futamok, a virtuozitás, egyáltalán nem keleti hozomány, hanem előadási sajátosság, amit az itthoni közízlés alakított ki. A cigányok érzékenyen rátaláltak arra, amit korabeli közönségük kívánt. Ezért a legnagyobb művészek, politikusok is a romantikus szabadságvágy megtestesítőit látták a cigányokban és muzsikájukban. (Csak a legnagyobbakat említi Sárosi: Puskin, Liszt, Joachim, Vörösmarty, Kossuth, Bem.)

A tizenkilencedik században éri el a cigányzene népszerűségének csúcspontját, amikor kialakul a magyar nóta, a sok idegen elemet magával hozó verbunkos és a már nagyvárosokba is eljutott igazi magyar népdal romantikus ötvözeteként kialakult a magyar nóta.

A szerző esztétikai szempontból is értékeli a kialakult műfajokat és előadási stílusokat. Rámutat arra a hígulási folyamatra is, ami a cigányzenét a múlt század közepétől napjainkig érte. Jövőjét tekintve az effajta muzsikát korszerűtlennek és elöregedőnek véli, mivel kialakult, meglevő sablonokra alapoz, s azért is, mert a nótacsinálás környezete megszűnt. Tisztázza ennek a jellegzetesen városi zenének a hatását falun, és azt is, hogy a főleg magyar nóta hatására kialakult új stílusú népdal milyen értékeket vallhat magáénak.

A cigány népzene című fejezet szakirodalmunkban eddig még nem tárgyalt részletességgel sorakoztatja fel a cigányzenei folklór stílusjegyeit. (Noha erre már történetek kísérletek, pl. Pongrácz Zoltán: Népzeneészek könyve.)

Külön részben ír a cigányzenének arról a tizennyolcadik században elmaradt és háttérbe szorult rétegéről, amely a hagyományos magyar népi hangszeres muzsikálást műveli. S hogy ez titkon még sokáig létezett és létezik ma is, erre bizonyíték a századunkban felfedezett, főleg közép-erdélyi népzene és az egész magyar nyelvterületen elterjedt egyéb hangszeres muzsikálás. Ennek modern, városi interpretálására is történetek reménykeltő kezdeményezések. (Sebő Ferenc és Halmos Béla zenekara és mások.)

*

A Népi hangszereink megjelentetésére bizony pénzesebb kiadó is vállalkozhatott volna. Mindössze hatszáz példányban jelent meg, s egyetlenegy helyen szerezhető be. Pedig — mivel egyedülálló kísérlet — nagy szükség volna rá. A könyv egyébként Sárosi Bálint *Die Volksmusikinstrumente Ungarns* című, német nyelven megjelent nagyméretű tanulmányának rövidített kiadása. A Rajeczky Benjámin közreadásában megjelent *Hungarian Folkmusic* című lemezsorozat hangszeres népzenei anyagának ismertetője is erre a német nyelvű könyvre támaszkodik.

Sárosi e munkájának szembeötlő előnye, hogy az organológia Sachs—Hornbostel-féle hangszerfelosztása szerint csoportosítja az összes létező magyar népi hangszert a legprimitívebb levélsíptól és ritmuskeltő eszközöktől a cimbalomig.

A hiány nélkül felsorolt összes hangszer nevének etimológizálása után a hangszerek szerkezetének leírásán, elterjedtségének vizsgálatán keresztül eljut a játékmód részletes ismertetésig, amire eddig a magyar népzeneudomány még nemigen szentelt figyelmet. A könyv végén felsorolja a különböző népi hangszeres együttesek összeállításának lehetőségeit, s külön foglalkozik a cigányzenekarral. A Népművelési Intézet hangfelvételtárában az érdeklődő magnetofonra másolhatja a kiadványhoz tartozó, ugyancsak Sárosi által szerkesztett hangzó zenei példatárat is.

Sárosi Bálint fönti két könyvét nem csupán a zárt szakközönségnek szánta, és ezt előadása, stílusa, példaanyaga is tükrözi. Mondanivalóját a nagyközönség által is követhető természetes és életszerű formában adja elő. Megidézi a művészet és irodalom sok képviselőjét, hogy a kérdésről szóló véleményük révén tudósi közlendőt még életszerűbben köthesse a közgondolkodás áramkörébe. Tudományosság és ismeretterjesztés szerencsés egységét erősíti ezzel is.

KISPENGŐ FERENC